

๖๖๐.๐๖๖๖

๖๖๖๖

๖๖๖

การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบและการประดับพระปรางค์ในสมัยรัตนโกสินทร์

บทคัดย่อ

ของ

ณรงค์เดช เลิศมงคล

๖๖๖ ๖๖๖ ๖๖๖

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาศิลปศึกษา

พฤษภาคม ๒๕๔๘

ณรงค์เดช เลิศมงคล. (2548). การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบและการประดับพระปรางค์ในสมัยรัตนโกสินทร์
ปริญญาานิพนธ์. กศ.ม. (ศิลปศึกษา). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
คณะกรรมการควบคุม : รองศาสตราจารย์. วรณรัตน์ ตั้งเจริญ, รองศาสตราจารย์ พงษ์ศักดิ์ สุขเศรษฐ
ศิริ.

ปริญญาานิพนธ์นี้มีความมุ่งหมายเพื่อศึกษาวิเคราะห์ รูปแบบ ลวดลาย กระบวนการประดับตกแต่ง
พระปรางค์ในสมัยรัตนโกสินทร์ ที่วัดระฆังโฆสิตาราม พระปรางค์จำนวน 1 องค์ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎ์
ราชวรมหาวิหาร พระปรางค์จำนวน 2 องค์ วัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร จำนวน 5 องค์

ประเภทวัสดุ

ประดับกระเบื้องถ้วย ใช้ประดับเป็นลวดลายที่องค์พระปรางค์วัดอรุณทั้ง 5 องค์ ใช้ประดับเป็น
ลายรอบองค์พระปรางค์ทั้งองค์ หรือแบบทรงเครื่อง ลักษณะการประดับจะใช้ถ้วยขามในแบบต่างๆ นำมา
ประดับเป็นดอกกลาย บางลายจะใช้ถ้วยขามแบบตัดขอบทำเป็นกลีบดอกโดยมีกระเบื้องถ้วยเป็นเกสร

ปูนปั้นและกระเบื้องถ้วย

ใช้ประดับงานประติมากรรมรูปลอยตัว และประติมากรรมหุ่นต่ำ ประติมากรรมลอยตัวรูปนารี
กระบี่ คชะ ประติมากรรมหุ่นต่ำ ประติมากรรมรูปพรหมพุกษาและโชดหิน ใช้ประดับในส่วนลวดลายของพระ
ปรางค์วัดอรุณ

หล่อซีเมนต์

ใช้หล่อเป็นลวดลายไทย ประเภทนก กระบี่ คชะ ประดับตกแต่งพระปรางค์วัดระฆัง พระปรางค์
วัดมหาธาตุ

แกะสลักหินทราย

เป็นกรรมวิธีการทางลบ โดยแกะเป็นรูปนกเทศ รูปหงส์ในส่วนประดับหัวเสา บันไดพระปรางค์
วัดอรุณ

รูปแบบ

ทรงฝักข้าวโพด มีลักษณะผอมบางและตรงยาวคล้ายฝักข้าวโพด พบในพระปรางค์วัดมหาธาตุทั้ง
2 องค์ และพระปรางค์วัดอรุณทั้ง 5 องค์

ทรงงานเี่ยม คล้ายงาช้าง ส่วนยอดจะมีลักษณะที่ใหญ่แต่สั้น พบในวัดระฆัง

ลวดลาย

ลายไทย

ลายนก จะใช้ในการประดับตกแต่งพระปรางค์ของทุกวัด

นารี จะประดับเฉพาะพระปรางค์วัดอรุณ

กระบี่ ใช้ประดับพระปรางค์วัดอรุณและวัดระฆัง

คชะ ใช้ประดับพระปรางค์วัดอรุณและวัดระฆัง

ลายจีน

ลายพรหมพุกษาและโชดหิน ลายแจกันปักดอกไม้

AN ANALYSIS STUDY OF PATTERN AND DECORATIONS OF
PHRAPRANGS IN RATANAKOSIN PERIOD

AN ABSTRACT
BY
NARONGDEJ LETMONGKOL

Presented in partial fulfillment of the requirements
for the Master of Education degree in Art Education
at Srinakharinwirot University
May 2005

Narongdej Letmongkol. (2005). *An Analysis Study of Pattern and Decorations of Phraprangs in Ratanakosin Period*. Master thesis, M.Ed. (Art Education). Bangkok : Graduate School. Srinakharinwirot University. Advisor Committee : Assoc. Prof. Wunnarat Tungchareon, Assoc. Prof. Prit Supasetsiri.

The objective of this thesis is to learn about form analysis and designs of decoration of pagodas in early Ratanakosin Era. The example group consists of The Pagodas of Rakhang Kositaram Temple, two pagodas of Mahathat Yuwaratransarit Rachamahawiharn Temple, five pagodas of The Temple of the Dawn. All information is accumulated from the fact and analyzed as descriptive as stated below:

Materials :

Decorated by ceramic bowls on the five pagodas of The Temple of the Dawn, on the entire of the pagodas or adorned. The characteristics of the decoration are using various kinds of ceramic bowls, designed as flowers. Some designs use ceramic bowls with colored rim as petals and use ceramic bowls as pollen.

Stucco and Ceramic Bowls:

Used for round dimension sculpture and low dimension sculpture, female low dimension sculpture, monkeys, elephants, low dimension sculpture, various plants and rocks, decorated on the Pagodas of The Temple of the Dawn

Molded Cement:

Molded as Thai designs such as birds, monkeys, elephants to decorate on the pagoda of Rakhang Temple and on the pagoda of Mahathat Temple

Carved Sandstone:

It is a negative process by carving the stone as foreign birds, geese on the top of the pillar, on the ladders of The Temple of the Dawn.

Form:

Designed as a corn form: slim and straight as c corn. Found at the two pagodas of Mahathat Temple and the five pagodas of The Temple of the Dawn.

As for Niam-ivory form (similar to ivory), the top is big and short, found at Rakhang Temple.

Designs:

Thai designs:

- Kanok Design : used for decoration on the pagodas of every temples
- Ladies : used for only the pagodas of The Temple of the Dawn
- Monkeys: used for the Pagodas of The Temple of the Dawn and Rakhang Temple
- Elephants: used for the Pagodas of The Temple of the Dawn and Rakhang Temple

Chinese designs:

- Various plants and rocks, vases with flowers

การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบและการประดับพระปรมาภิไธยในสมัยรัตนโกสินทร์

ปริญญาณพนธ์
ของ
ณรงค์เดช เลิศมงคล

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาศิลปศึกษา
พฤษภาคม 2548
ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ปริญญานิพนธ์

เรื่อง

การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบ และการประดับพระปรมาภิไธยในสมัยรัตนโกสินทร์

ของ

นายณรงค์เดช เลิศมงคล

ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัยให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาศิลปศึกษา

ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

.....

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เพ็ญสิริ จีระเดชากุล)

วันที่ 20 เดือน พฤษภาคม พ.ศ. 2548

คณะกรรมการสอบปริญญานิพนธ์

..... ประธาน

(รองศาสตราจารย์วรรณรัตน์ ตั้งเจริญ)

..... กรรมการ

(รองศาสตราจารย์พฤทธิ์ สุขเศรษฐศิริ)

..... กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์อำนาจ เย็นสบาย)

..... กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์สมศักดิ์ ขวาลาวัณย์)

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยความอนุเคราะห์ของรองศาสตราจารย์ ดร.เจษฎา ประธาน
กรรมการ รองศาสตราจารย์ พงษ์ ศุภเศรษฐศิริ กรรมการ ศาสตราจารย์ ดร.วิรุณ ตั้งเจริญ อธิการ
บดีมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ รองศาสตราจารย์อำนาจ เย็นสบายและผู้ช่วยศาสตราจารย์ นवलลอ ทินา
นันท์ คณะกรรมการพิจารณาเค้าโครงที่ได้กรุณาแนะนำการทำปริญญานิพนธ์

ขอขอบคุณ พระธรรมสิทธิชัย (บุญโสมโก) เจ้าอาวาสวัดอรุณราชวราราม และพระครูประทีป ผู้ดูแล
พระปรางค์วัดอรุณราชวราราม

ขอขอบคุณภราดาอาจัน เต่งตระกูล ผู้อำนวยการโรงเรียนอัสสัมชัญธนบุรีและมิสจิราพร คุณานุตร
ที่ได้สนับสนุนในการศึกษา

ขอขอบพระคุณ คุณพ่อสง่า คุณแม่สมเสฐียร และพี่วิรุฬ เลิศมงคล ที่สนับสนุนให้ทุนการศึกษาจนจบ
ปริญญามหาบัณฑิต

ขอขอบคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ สมศิริ อนุโณทัย คุณพรศักดิ์ ขาวพรหม ที่อนุเคราะห์ในการถ่ายภาพ
และเพื่อนร่วมรุ่นปริญญาโททุกคน ที่ช่วยเหลืออนุเคราะห์ข้อมูลในการศึกษาค้นคว้า และเป็นกำลังใจตลอด
เวลาที่ศึกษา

อนึ่ง คุณความดีและประโยชน์ที่พึงมีของปริญญานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยยกคุณความดีทั้งหมดให้กับครูบา
อาจารย์ และบิดามารดาของข้าพเจ้าที่ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ให้แก่ข้าพเจ้า

ณรงค์เดช เลิศมงคล

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ	1
ภูมิหลัง	1
ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า	3
ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า	3
ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า	3
กลุ่มตัวอย่าง	3
นิยามศัพท์เฉพาะ	3
2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	6
คติการสร้างพระปรารักษ์	6
ประวัติความเป็นมาของพระปรารักษ์ในประเทศไทย	7
พระราชประวัติพระมหากษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	11
พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก	11
พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย	12
พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว	13
เอกสารที่เกี่ยวข้องกับพระปรารักษ์ที่ทำการศึกษา	14
ประวัติวัดระฆังโฆสิตาราม	14
ประวัติวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์	17
ประวัติวัดอรุณราชวราราม	20
เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการประดับตกแต่งพระปรารักษ์	26
ประเภทของงานประดับตกแต่งพระปรารักษ์	26
รูปแบบของพระปรารักษ์	34
ลวดลายที่ใช้ในการประดับตกแต่งพระปรารักษ์	36
เอกสารที่เกี่ยวข้องกับบริบททางสังคม	42
3 วิธีการดำเนินการศึกษาค้นคว้า	45
การกำหนดกลุ่มตัวอย่าง	45
เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า	45
การเก็บรวบรวมข้อมูล	46
การวิเคราะห์ข้อมูล	46
4 การวิเคราะห์ข้อมูล	47
พระปรารักษ์วัดระฆังโฆสิตาราม	47
พระปรารักษ์วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์	54

สารบัญ (ต่อ)

บทที่		หน้า
4(ต่อ)	พระปรางค์วัดอรุณราชวรารามวรมหาวิหาร.....	65
	พระปรางค์ประธาน.....	70
	พระปรางค์ทิศองค์ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ.....	94
	พระปรางค์ทิศองค์ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ.....	102
	พระปรางค์ทิศองค์ทิศตะวันออกเฉียงใต้.....	109
	พระปรางค์ทิศองค์ทิศตะวันตกเฉียงใต้.....	116
5	สรุปผลอภิปรายผลและข้อเสนอแนะ	
	ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า.....	124
	วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า.....	124
	เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า.....	124
	การวิเคราะห์ข้อมูล.....	124
	สรุปผลการวิเคราะห์ข้อมูล.....	125
	การอภิปรายผล.....	129
	ข้อเสนอแนะ.....	132
	ข้อเสนอแนะสำหรับงานวิจัย.....	133
	บรรณานุกรม.....	134
	ภาคผนวก.....	137
	ประวัติผู้วิจัย.....	140

บัญชีตาราง

ตาราง		หน้า
1	สรุปพลดลายพระปรางค์วัดระฆัง.....	53
2	สรุปพลดลายพระปรางค์วัดมหาธาตุองค์ทิศเหนือ.....	59
3	สรุปพลดลายพระปรางค์วัดมหาธาตุองค์ทิศใต้.....	64
4	สรุปพลดลายพระปรางค์วัดอรุณ พระปรางค์ประธาน (ฐานประทักษิณชั้นที่ 1).....	74
5	สรุปพลดลายพระปรางค์วัดอรุณ พระปรางค์ประธาน (ฐานประทักษิณชั้นที่ 2).....	79
6	สรุปพลดลายพระปรางค์วัดอรุณ พระปรางค์ประธาน (ฐานประทักษิณชั้นที่ 3).....	84
7	สรุปพลดลายพระปรางค์วัดอรุณ พระปรางค์ประธาน (ชุดฐานสิงห์).....	89
8	สรุปพลดลายพระปรางค์วัดอรุณ พระปรางค์ประธาน (ส่วนเรือนธาตุ).....	92
9	สรุปพลดลายพระปรางค์วัดอรุณ พระปรางค์ประธาน (ส่วนยอด).....	94
10	สรุปพลดลายพระปรางค์ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ (ส่วนฐาน).....	97
11	สรุปพลดลายพระปรางค์ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ (ส่วนเรือนธาตุ).....	100
12	สรุปพลดลายพระปรางค์ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ (ส่วนยอด).....	102
13	สรุปพลดลายพระปรางค์ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ (ส่วนฐาน).....	105
14	สรุปพลดลายพระปรางค์ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ (ส่วนเรือนธาตุ).....	107
15	สรุปพลดลายพระปรางค์ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ (ส่วนยอด).....	108
16	สรุปพลดลายพระปรางค์ทิศตะวันออกเฉียงใต้ (ส่วนฐาน).....	112
17	สรุปพลดลายพระปรางค์ทิศตะวันออกเฉียงใต้ (ส่วนเรือนธาตุ).....	114
18	สรุปพลดลายพระปรางค์ทิศตะวันออกเฉียงใต้ (ส่วนยอด).....	116
19	สรุปพลดลายพระปรางค์ทิศตะวันตกเฉียงใต้ (ส่วนฐาน).....	119
20	สรุปพลดลายพระปรางค์ทิศตะวันตกเฉียงใต้ (ส่วนเรือนธาตุ).....	121
21	สรุปพลดลายพระปรางค์ทิศตะวันตกเฉียงใต้ (ส่วนยอด).....	122

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ	หน้า
1 รูปด้านพระปรางค์วัดระฆังด้านทิศเหนือ.....	48
2 พระปรางค์วัดระฆัง.....	49
3 แผนผังพระปรางค์วัดระฆัง.....	49
4 ภาพลายเส้นส่วนฐานพระปรางค์วัดระฆัง.....	50
5 ภาพประกอบส่วนฐานพระปรางค์วัดระฆัง.....	50
6 ภาพลายเส้นเรือนธาตุด้านหน้าพระปรางค์วัดระฆัง.....	51
7 ภาพลายเส้นเรือนธาตุด้านหน้าพระปรางค์วัดระฆัง.....	51
8 ภาพลายเส้นส่วนยอดพระปรางค์วัดระฆัง.....	52
9 ภาพส่วนยอดพระปรางค์วัดระฆัง.....	53
10 แผนผังบริเวณเขตพุทธาวาสวัดมหาธาตุ.....	54
11 รูปด้านพระปรางค์วัดมหาธาตุองค์ทิศเหนือ.....	56
12 ภาพพระปรางค์วัดมหาธาตุองค์ทิศเหนือ.....	57
13 หน้าบันส่วนเรือนธาตุพระปรางค์องค์ทิศเหนือ.....	58
14 รูปด้านพระปรางค์วัดมหาธาตุองค์ทิศใต้.....	61
15 ภาพพระปรางค์วัดมหาธาตุองค์ทิศใต้.....	62
16 ภาพลายเส้นส่วนเรือนธาตุพระปรางค์วัดมหาธาตุ.....	63
17 ภาพส่วนเรือนธาตุ พระปรางค์วัดมหาธาตุ.....	63
18 รูปด้านพระปรางค์วัดอรุณ.....	66
19 พระปรางค์วัดอรุณ.....	67
20 ภาพแผนผังพระปรางค์วัดอรุณ.....	67
21 ภาพด้านพระปรางค์วัดอรุณ.....	68
22 พนักกระเบียงฐานเอียง.....	69
23 พระปรางค์ประธานวัดอรุณ.....	70
24 การแบ่งช่วงชั้นฐานประทักษิณชั้นที่ 1.....	70
25 ลายเส้นฐานประทักษิณชั้นที่ 1 ในส่วนต่างๆ.....	71
26 ฐานประทักษิณชั้นที่ 1.....	71
27 ชั้นที่ 3 ลายเส้นฐานประทักษิณชั้นที่ 1.....	72
28 ชั้นที่ 4 ลายเส้นฐานประทักษิณชั้นที่ 1.....	72
29 ชั้นที่ 5 ลายเส้นฐานประทักษิณชั้นที่ 1.....	73
30 การแบ่งช่วงชั้นฐานประทักษิณชั้นที่ 2.....	75
31 ชั้นที่ 1 ของฐานประทักษิณชั้นที่ 2.....	75
32 ฐานประทักษิณชั้นที่ 2.....	76
33 ชั้นที่ 2 ฐานประทักษิณชั้นที่ 2.....	76
34 ชั้นที่ 3 ฐานประทักษิณชั้นที่ 3.....	77

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ	หน้า
1 รูปด้านพระปรางค์วัดระฆังด้านทิศเหนือ.....	48
2 พระปรางค์วัดระฆัง.....	49
3 แผนผังพระปรางค์วัดระฆัง.....	49
4 ภาพลายเส้นส่วนฐานพระปรางค์วัดระฆัง.....	50
5 ภาพประกอบส่วนฐานพระปรางค์วัดระฆัง.....	50
6 ภาพลายเส้นเรือนธาตุด้านหน้าพระปรางค์วัดระฆัง.....	51
7 ภาพลายเส้นเรือนธาตุด้านหน้าพระปรางค์วัดระฆัง.....	51
8 ภาพลายเส้นส่วนยอดพระปรางค์วัดระฆัง.....	52
9 ภาพส่วนยอดพระปรางค์วัดระฆัง.....	53
10 แผนผังบริเวณเขตพุทธวาสวัดมหาธาตุ.....	54
11 รูปด้านพระปรางค์วัดมหาธาตุองค์ทิศเหนือ.....	56
12 ภาพพระปรางค์วัดมหาธาตุองค์ทิศเหนือ.....	57
13 หน้าบันส่วนเรือนธาตุพระปรางค์องค์ทิศเหนือ.....	58
14 รูปด้านพระปรางค์วัดมหาธาตุองค์ทิศใต้.....	61
15 ภาพพระปรางค์วัดมหาธาตุองค์ทิศใต้.....	62
16 ภาพลายเส้นส่วนเรือนธาตุพระปรางค์วัดมหาธาตุ.....	63
17 ภาพส่วนเรือนธาตุ พระปรางค์วัดมหาธาตุ.....	63
18 รูปด้านพระปรางค์วัดอรุณ.....	66
19 พระปรางค์วัดอรุณ.....	67
20 ภาพแผนผังพระปรางค์วัดอรุณ.....	67
21 ภาพด้านพระปรางค์วัดอรุณ.....	68
22 พนักกระเบื้องฐานเอียง.....	69
23 พระปรางค์ประธานวัดอรุณ.....	70
24 การแบ่งช่วงชั้นฐานประทักษิณชั้นที่ 1.....	70
25 ลายเส้นฐานประทักษิณชั้นที่ 1 ในส่วนต่างๆ.....	71
26 ฐานประทักษิณชั้นที่ 1.....	71
27 ชั้นที่ 3 ลายเส้นฐานประทักษิณชั้นที่ 1.....	72
28 ชั้นที่ 4 ลายเส้นฐานประทักษิณชั้นที่ 1.....	72
29 ชั้นที่ 5 ลายเส้นฐานประทักษิณชั้นที่ 1.....	73
30 การแบ่งช่วงชั้นฐานประทักษิณชั้นที่ 2.....	75
31 ชั้นที่ 1 ของฐานประทักษิณชั้นที่ 2.....	75
32 ชั้นฐานประทักษิณชั้นที่ 2.....	76
33 ชั้นที่ 2 ฐานประทักษิณชั้นที่ 2.....	76
34 ชั้นที่ 3 ชั้นฐานประทักษิณชั้นที่ 3.....	77

บัญชีภาพประกอบ(ต่อ)

ภาพประกอบ	หน้า
69 ส่วนเรือนธาตุ.....	106
70 ลายเส้นส่วนยอดพระปรางค์องค์ที่ 3.....	108
71 ยอดพระปรางค์องค์ที่ 3.....	108
72 ภาพด้านฐานพระปรางค์วัดอรุณองค์ที่ 4.....	109
73 ลายเส้นรูปกนิษฐและกนิษฐา.....	110
74 รูปกนิษฐและกนิษฐา.....	111
75 ลายเส้นฐานชั้นที่ 2 องค์ที่ 4.....	111
76 ส่วนฐานชั้นที่ 2 องค์ที่ 4.....	111
77 ลายเส้นส่วนเรือนธาตุ.....	113
78 ส่วนเรือนธาตุ.....	113
79 ลายเส้นส่วนยอดพระปรางค์องค์ที่ 4.....	115
80 ยอดพระปรางค์องค์ที่ 4.....	115
81 ภาพด้านฐานพระปรางค์วัดอรุณองค์ที่ 5.....	116
82 ลายเส้นรูปกนิษฐและกนิษฐา.....	117
83 รูปกนิษฐและกนิษฐา.....	118
84 ลายเส้นฐานชั้นที่ 2 องค์ที่ 5.....	118
85 ส่วนฐานชั้นที่ 2 องค์ที่ 5.....	118
86 ลายเส้นส่วนเรือนธาตุ.....	120
87 ส่วนเรือนธาตุ.....	120
88 ลายเส้นส่วนยอดพระปรางค์องค์ที่ 5.....	122
89 ยอดพระปรางค์องค์ที่ 5.....	122
90 เปรียบเทียบพระปรางค์ทั้ง 3 วัด.....	123

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

ชาติไทยเป็นชาติหนึ่งในโลกที่มีขนบธรรมเนียม ประเพณี ศิลปวัฒนธรรมเป็นของตนเอง ที่ศิลปินในอดีตได้สร้างไว้ให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษา และเชิดหน้าชูตา จีระพันธ์ สมประสงค์ (2532 : 5) กล่าวถึงศิลปะประจำชาติที่ค้นพบในประเทศไทย สามารถแบ่งออกเป็น 3 ยุค กว้างๆ คือ

1. ศิลปะประจำชาติไทยก่อนที่ชาติไทยจะรวมตัวเป็นปึกแผ่น ส่วนใหญ่เรียกว่ายุคก่อนประวัติศาสตร์
2. ยุคศิลปะประจำชาติไทยยุคประวัติศาสตร์ตอนต้น ได้แก่ ศิลปะวัตถุที่พบเป็นหลักฐานด้านจิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม ในสมัยทวารวดี เทวรูปปูนปั้น ศิลปะสมัยศรีวิชัย และศิลปะลพบุรี
3. ยุคศิลปะประจำชาติ หรือศิลปะประเพณีไทย ได้แก่สมัยเชียงแสน ศิลปะสมัยสุโขทัย ศิลปะสมัยอู่ทอง ศิลปะสมัยอยุธยา ศิลปะรัตนโกสินทร์จนถึงปัจจุบัน

สำหรับความแตกต่างของศิลปะนั้น จะแตกต่างกันไปตามอิทธิพลของศิลปะแต่ละยุคแต่ละสมัย วิบูลย์ ลี้สุวรรณ (2529 : 6 – 11) สรุปว่าศาสนาเป็นองค์ประกอบมูลเหตุสำคัญในการสร้าง โดยเฉพาะในส่วนของสถาปัตยกรรมไทย อันได้แก่ วัดวาอาราม สถูปเจดีย์ ปราสาท ภูมิ หอไตร เป็นต้น สถาปัตยกรรมเหล่านั้นมีความใกล้ชิดกับชีวิตความเป็นอยู่ของไทยอย่างลึกซึ้ง ดังนั้น จีระวัฒน์ พิศนาค (2543 : 2) จึงกล่าวว่าการศึกษาศิลปกรรมอันเกิดขึ้นด้วยเหตุผลทางศาสนา หรือที่เรียกว่าพุทธศิลป์ในสาขาต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม หรือจุลศิลปกรรม จึงเท่ากับการศึกษาเพื่อให้เข้าใจ ในวิถีชีวิตของผู้คนและสังคมในอีกมิติหนึ่ง ด้วยพุทธศิลป์กับวิถีชีวิตผู้คน และสังคมต่างมีความสัมพันธ์กัน

จากคำกล่าวข้างต้นจึงสรุปได้ว่าการศึกษาศิลปะที่เกี่ยวข้องทางศาสนา ไม่ว่าจะเป็นส่วนหนึ่งส่วนใดย่อมมีคุณค่าในการศึกษาทั้งสิ้น โดยเฉพาะในส่วนของพระปราสาท เสนอชัย พูลสุวรรณ (2539 : 65) กล่าวถึงความสำคัญของพระปราสาทว่า ปราสาทเป็นศาสนสถานที่มีลักษณะพิเศษเฉพาะตัว ทำหน้าที่หลายอย่างในเวลาเดียวกัน

1. พระบรมสารีริกธาตุซึ่งประดิษฐานเป็นพระประธาน อยู่ภายในธาตุเจดีย์เหล่านั้น สามารถทำหน้าที่เป็นศูนย์รวมศรัทธาของมหาชน
2. ลักษณะสถาปัตยกรรมเป็นความหมายทางสัญลักษณ์ ของศาสนสถานกลางเมือง
3. ปราสาทหรือเจดีย์เป็นพุทธสถานประธานเมือง ในระดับความสำคัญทางสัญลักษณ์ ที่เปรียบเทียบกับเมืองหลวง

สมคิด จิระทัศนกุล (2543:45) กล่าวถึงพระปราสาทว่า พระปราสาทใช้เป็นหลักประธานของวัดเสมอด้วยพระเจดีย์ หรือมณฑป ภายในประดิษฐานพระพุทธรูป หรือพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้า

เสนอ นิลเดช (2545: 5) อธิบายว่า ปราสาทก็เป็นเจดีย์แบบหนึ่ง พระปราสาทเป็นสถูปหรือเจดีย์ที่บรรจุอัฐิ

สงวน รอดบุญ กล่าวถึง พระปราสาทไว้ว่า พุทธปราสาทไทย ได้ดัดแปลงแต่งเติมมาจากประสาทรหินของขอม ในสมัยลพบุรีตั้งแต่สุโขทัย และนิยมสร้างกันมากในสมัยอยุธยาตอนต้น และสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีพัฒนาการทางแผนผังรูปทรง และการตกแต่งออกมา โดยยึดรูปทรงให้สูงขึ้นตามลำดับ จากรูปทรงฝักข้าวโพด ในสมัยอยุธยา มาเป็นแบบรูปทรงจอมแหในสมัยรัตนโกสินทร์ (สงวน รอดบุญ. 2529 : 39)

สมคิด จิระทัศนกุล (2543 : 48) พระปรางค์ในประเทศไทยได้รับอิทธิพลจากศิลปะสถาปัตยกรรมของขอมมานานับแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 15 โดยจัดให้อยู่ในรูปแบบสมัยลพบุรี พุทธศตวรรษที่ 15-18 ก่อนที่จะพัฒนารูปแบบสู่ศิลปะสถาปัตยกรรมยุคสมัยอยุธยา และรัตนโกสินทร์ในที่สุด

พระปรางค์เปรียบได้กับพุทธสถานกลางเมือง ในฐานะเป็นตัวแทนศูนย์กลางแห่งจักรวาลจึงอาจเกี่ยวข้องกับคติการสร้างเมืองให้เป็นรูปจำลอง ของจักรวาลตามคติขอมที่มีก่อนหน้า (เสมอชัย พูลสุวรรณ. 2539 : 17)

สงวน รอดบุญ (2529 : 39) กล่าวถึงพุทธปรางค์ไทย นิยมสร้างกันมากในสมัยอยุธยาตอนต้นและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีการพัฒนาการทางแผนผัง รูปทรง และการตกแต่งตลอดมา

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น อาจกล่าวได้ว่ายุคแห่งการสร้างบ้านเมืองใหม่โดยเริ่มในสมัยปฐมบรมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี ศิริวรรณ คุ่มโพธิ์ (2543 : 12) อธิบายว่า พระราชกรณียกิจในรัชกาลที่ 1 ประการแรกทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีการสร้างราชธานีใหม่แทนกรุงธนบุรี โดยใช้เวลาในการสร้าง 3 ปี หม่อมราชวงศ์ แสง โสม เกษมศรี และวิมล พงศ์พิพัฒน์ (2523 : 1) อธิบายถึงการแบ่งประวัติศาสตร์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์นั้นควรจัดแบ่งออกเป็นสามสมัย

สมัยแรก ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงสิ้นรัชกาลที่ 3

สมัยที่สอง ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475

สมัยที่สาม ไทยในระบอบประชาธิปไตย

พระมหากษัตริย์ในสามรัชกาลแรกทรงถือนโยบายร่วมกันในอันที่จะสร้างบ้านสร้างเมืองใหม่ให้ใหญ่โต สง่างามเทียบเท่ากรุงศรีอยุธยา ให้เหมือนครั้งบ้านเมืองดี นับตั้งแต่การสร้างพระบรมมหาราชวัง และวัดวาอารามต่าง ๆ สถานที่บางแห่งก็ยังขนานนามให้เหมือนกับสถานที่เคยมีในกรุงศรีอยุธยา

ด้วยมูลเหตุแห่งข้างต้นอาจกล่าวได้ว่า พระบรมมหาราชวัง วัดและพระปรางค์ ในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้รับอิทธิพลจากสมัยอยุธยา และได้ नियามการสร้างพระปรางค์ ดังครั้งในสมัยอยุธยา

ศิริวรรณ เวชวิทย์ (2534 : 5) กล่าวถึงพระปรางค์ว่ามีการวิวัฒนาการอยู่ตลอดเวลาตามกระแสวัฒนธรรม สภาพสิ่งแวดล้อมทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ศาสนา และศิลปกรรมที่แผ่อิทธิพลไหลเวียนเข้ามากกระทบผสมผสาน อันก่อให้เกิดการสร้างสรรค์ เพื่อแสวงหาแนวทางที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตนของแต่ละยุคสมัย จนกระทั่งในสมัยปลายกรุงศรีอยุธยาและต้นกรุงรัตนโกสินทร์ จากรูปทรงอวบใหญ่เตี้ยๆ ของประสาทเขมร ได้พัฒนามาสู่รูปทรง อวบน้ำค่อนข้างสูงในสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่อิทธิพลเขมรก็แฝงอยู่ทั้งรูปแบบและคติความเชื่อทางด้านศาสนาจนกระทั่งย่างเข้าสู่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย เริ่มปรากฏรูปแบบอันเป็นเอกลักษณ์ของพุทธปรางค์ไทยอย่างชัดเจน จากรูปทรงอวบล้ำค่อนข้างสูง ในสมัยกรุงศรีอยุธยา กลายมาเป็นรูปทรงสูงโปร่งเพียวลม และเอกลักษณ์ดังกล่าวได้เจริญและพัฒนาก้าวขึ้นถึงขั้นขีดสุดในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น บรรลุเป็นพุทธปรางค์แบบไทยแท้ที่สมบูรณ์ที่สุดทั้งรูปแบบและความงาม

นิจ ทองโสภิต แปลวอลเตอร์ เอฟ. เวลลา (2514 : 92) กล่าวถึงการสร้างพระปรางค์ว่าการสร้างพระปรางค์นั้น ได้สูงส่งถึงจุดสุดยอดในรัชกาลที่ 3 พระปรางค์วัดอรุณองค์กลางอันสูงเยี่ยมและงดงามจับตาจนเป็นสัญลักษณ์ ของสถาปัตยกรรมทางศาสนาในเขตพระนครหลวงจนถึงปัจจุบันนี้ เสนอนิลเดซ (2545 : 89) ก็กล่าวในทำนองเดียวกันว่าปรางค์วัดอรุณราชวราราม นี้เป็นแบบพิเศษของรัตนโกสินทร์ที่มีทรวดทรงแปลกตาและสมบูรณ์ที่สุด โดยก่อสร้างให้กว้างออกไปเพื่อรับรององค์ปรางค์

จากที่กล่าวในข้างต้นแสดงให้เห็นว่า พระปรางค์มีความสำคัญใช้เป็นหลักประธานของวัดและได้มีวิวัฒนาการจนเป็นพระปรางค์แบบไทยแท้ที่สมบูรณ์ที่สุดทั้งในรูปแบบและความงามในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ต้น จากมูลเหตุในข้างต้น ย่อมเป็นชนวนให้นาศึกษาค้นคว้าในด้านประเภท รูปแบบลวดลาย กลวิธีงานประดับตกแต่งพระปรางค์ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งเป็นสิ่งหนึ่งที่ช่วยให้พระปรางค์เกิดความงามและโดดเด่น ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยได้เลือกศึกษา พระปรางค์วัดระฆังโฆสิตาราม พระปรางค์วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ราชวรมหาวิหาร และพระปรางค์วัดอรุณราชวรารามวรมหาวิหารเพื่อเป็นตัวแทนของยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

เพื่อศึกษา รูปแบบ ลวดลาย กระบวนการประดับตกแต่งพระปรางค์ในสมัยรัตนโกสินทร์

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

1. ได้องค์ความรู้ การวิวัฒนาการในการสร้างพระปรางค์ และลวดลายที่ประดับตกแต่งพระปรางค์
2. เป็นข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ศิลป์ที่เกี่ยวกับพระปรางค์
3. เพื่อเป็นการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับความเชื่อในสังคมจากอดีตสู่ปัจจุบัน

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

กลุ่มตัวอย่าง

พระปรางค์ที่งานวิจัยฉบับนี้สุ่มมาเพื่อศึกษา ได้แก่พระปรางค์สำคัญจากวัดในเขตกรุงเทพมหานคร อันเชื่อได้ว่ามีลักษณะเป็นตัวแทน พระปรางค์ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ช่วงรัชกาลที่ 1-3) ซึ่งได้แก่ พระปรางค์จากวัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ราชวรมหาวิหาร และวัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร โดยเหตุที่พระปรางค์สำคัญของทั้งสามวัด ไม่ปรากฏการแก้ไข ต่อเติม ปรับปรุงแต่อย่างใด พระปรางค์ที่เป็นกลุ่มตัวอย่างในการศึกษาวิจัยได้แก่

1. วัดระฆังโฆสิตาราม พระปรางค์จำนวน 1 องค์
2. วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ราชวรมหาวิหาร พระปรางค์จำนวน 2 องค์
3. วัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร พระปรางค์จำนวน 5 องค์ โดยแยกเป็น พระปรางค์

ประธาน 1 องค์ และพระปรางค์ทิศ 4 องค์

รวมจำนวนพระปรางค์ทั้งหมด 8 องค์

ตัวแปรที่ศึกษา

ตัวแปรที่ศึกษาค้นคว้ามี่ดังนี้

1. ประเภทวัสดุ
2. รูปแบบ
3. ลวดลาย

นิยามศัพท์เฉพาะ

รูปแบบ

หมายถึง รูปร่างลักษณะและรูปทรงของพระปรางค์ ได้แก่

1. ทรงศิขร

2. ทรงงาเนียม
3. ทรงฝักข้าวโพด
4. ทรงจอมแห

ลวดลาย

หมายถึง งานประดับที่ปรากฏในส่วนต่างๆ ของพระปรางค์ โดยแยกเป็นส่วนต่างๆ คือ

1. ลวดลายที่เป็นส่วนยอดของปรางค์
2. ลวดลายที่เป็นส่วนเรือนธาตุของปรางค์
3. ลวดลายที่เป็นส่วนฐานของปรางค์

ซึ่งลวดลายที่ปรากฏในงานประดับตกแต่งมีความแตกต่างในเรื่องของค่าที่ใช้ ในงานวิจัยนี้ได้แยก

ลวดลายออกเป็นดังนี้

1. ลายไทย ได้แก่ ลายกนก, นารี, กระปี่และคชะ
2. ลายจีน ได้แก่ ลายพรรณพฤกษาโชดหินและลายแจกัน

กระบวนกร

หมายถึง กระบวนกรที่ใช้สำหรับงานประดับตกแต่งเพื่อให้ติดกับองค์พระปรางค์ผู้วิจัยได้แบ่ง

กระบวนกรในงานประดับออกเป็น 2 หัวข้อใหญ่ ดังนี้

1. กระบวนกรการสร้างสรรค์วัสดุ
2. กระบวนกรบูรณาการวัสดุต่างชนิดกัน

ประเภท

หมายถึง ประเภทของงานประดับที่ใช้ในงานตกแต่งพระปรางค์ ซึ่งผู้วิจัยได้แยกเป็นประเภทดังนี้

1. ประเภทประดับกระเบื้องถ้วย
2. ประเภทประดับกระเบื้องเคลือบ
3. ประเภทงานปูนปั้น
4. ประเภทงานหล่อ
5. ประเภทงานแกะสลัก

กระเบื้องถ้วย

หมายถึง กระเบื้องเคลือบสี, กระเบื้องลายคราม และกระเบื้องเบญจรงค์โดยมีลักษณะเป็นถ้วย,จาน,

แบบแผ่นเรียบแบบรูปทรงธรรมชาติ

รัตนโกสินทร์ตอนต้น

หมายถึง ช่วงรัชกาลที่ 1-3 ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2325-2394 รวมระยะเวลาทั้งสิ้น 69 ปี ซึ่งเป็นยุคแห่งการ

สร้างบ้านเมือง

วัสดุ

หมายถึง วัสดุสิ่งของที่นำมาใช้ในการประดับตกแต่งพระปรางค์โดยการบูรณาการและการสร้าง

สรรค์วัสดุ

ส่วนยอด

หมายถึง ส่วนที่อยู่บนสุดของพระปรางค์ประกอบไปด้วย

1. นกศูล
2. บัวกลุ่ม

3. ชั้นรัตประคด
4. กลีบขนุน
5. บันแถลง
6. ชั้นอัสตง

ส่วนเรือนธาตุ

หมายถึง ส่วนที่อยู่ใต้ชั้นอัสตงลงมาหรือบริเวณกลางของพระปรางค์ประกอบไปด้วย

1. เรือนธาตุ
2. ชุ่มจระนำหรือชุ่มทิศ

ส่วนฐาน

หมายถึง ส่วนที่อยู่บริเวณใต้ชั้นเรือนธาตุลงมาหรือบริเวณล่างสุดของพระปรางค์ประกอบไปด้วย

1. ฐานสิงห์
2. ฐานปัทม์
3. ฐานเขียง
4. ฐานเชิงบาตร
5. ฐานสี่เหลี่ยมย่อมุม
6. ฐานบัวลูกแก้ว
7. ฐานสี่เหลี่ยมตัดมุม
8. ฐานบัวคว่ำบัวหงาย
9. ฐานหน้ากระดาน
10. พนักกระเบื้อง

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้า ผู้วิจัยได้เรียงลำดับหัวข้อ ดังนี้

1. คติการสร้างพระปรางค์
2. ประวัติความเป็นมาของพระปรางค์ในประเทศไทย
3. พระราชประวัติพระมหากษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
 - 3.1 พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
 - 3.2 พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
 - 3.3 พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
4. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับพระปรางค์ที่ทำการศึกษា
 - 4.1 ประวัติวัดระฆังโฆสิตาราม
 - 4.2 ประวัติวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์
 - 4.3 ประวัติวัดอรุณราชวราราม
5. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการประดับตกแต่งพระปรางค์
 - 5.1 ประเภทของงานประดับตกแต่งพระปรางค์
 - 5.2 รูปแบบของพระปรางค์
 - 5.3 ลวดลายที่ใช้ในงานประดับตกแต่งพระปรางค์
 - 5.4 วัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่งพระปรางค์
 - 5.5 กระบวนการที่ใช้ในการประดับตกแต่งพระปรางค์
6. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับบริบททางสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

1. คติการสร้างพระปรางค์

พระปรางค์หรือปรางค์ปราสาทถือเป็นงานสถาปัตยกรรมที่มีรูปแบบลักษณะเฉพาะของขอมสร้างขึ้นบนพื้นฐานคติสัญลักษณ์แห่ง “เขาพระสุเมรุ” ซึ่งแทนความหมายของแกนหรือศูนย์กลางแห่งความเชื่อในศาสนาฮินดู (สมคิด จิระทัศนกุล 2545 : 45)

เสมอชัย พูลสุวรรณ (2539 : 11) กล่าวถึงการสร้างพระปรางค์ว่า อาจหมายถึงการสร้างสัญลักษณ์ใหม่แห่งอำนาจของกษัตริย์ท้องถิ่นขึ้นเพื่อประกาศสิทธิธรรมทางการเมือง ปกครอง เหนือดินแดนนครรัฐของตน และน่าจะผูกพันอยู่กับคติการแสดงความหมายของเมืองในฐานะรูปจำลองของจักรวาล ซึ่งมีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลาง จึงอาจแสดงให้เห็นถึงความพยายามของกษัตริย์ท้องถิ่น ในการแข่งขันเพื่อสร้างความเป็นศูนย์กลางทางการเมืองปกครองของนครรัฐของตน ด้วยการสร้างสัญลักษณ์แสดงปริมณฑลของจักรวาล หรืออีกนัยหนึ่ง ปริมณฑลแห่งอำนาจขึ้นมา

จักรวาลในแนวความคิดของศาสนาฮินดู สมคิด จิระทัศนกุล (2545 : 45) กล่าวว่าจะมีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางล้อมรอบด้วยภูเขาวงแหวนอักษรขึ้น แต่ละชั้นกันด้วยมหาสมุทร เฉพาะชั้นนอกสุดเลยเขตภูเขาวงแหวนวงสุดท้าย มีมหาสมุทรใหญ่ชื่อ “สีทันดร” คั่นอยู่ก่อนจะถึงขอบภูเขาวงแหวนใหญ่อีกวงซึ่งเป็นกำแพงชั้นนอกสุดของจักรวาลนี้ ท่ามกลางมหาสมุทรใหญ่จะปรากฏทวีปอีก 4 แห่ง ตั้งอยู่ในทิศทั้ง 4 ซึ่งทวีป

ที่อยู่ทางทิศใต้ก็คือชมพูทวีปอันเป็นที่อยู่ของมนุษย์ ตัวเขาพระสุเมรุนั้นยอดเขาจะเป็นที่สถิตย์ของเหล่าเทพเทวดาทั้งหลาย เจือปนไขที่เป็นองค์ประกอบของภาพรวมแห่งจักรวาลเช่นนี้ เมื่อสร้างเป็นเทวสถานในงานสถาปัตยกรรมของขอมขึ้น ปรากฏปราสาทที่อยู่ตอนกลางของผังรวมจะหมายถึงเขาพระสุเมรุที่เป็นแกนกลางของจักรวาล ส่วนประกอบย่อยที่เป็นปรากฏประสาธเล็กอีก 4 หลัง หมายถึงทวีปทั้ง 4 และระเบียงคดที่ล้อมรอบหมายถึงขอบกำแพงแห่งจักรวาล พื้นที่ขนาบซ้ายขวาในเขตระเบียงคดเข้ามาหมายถึงมหาสมุทรอันกว้างใหญ่

เสนอ นิลเดช (2545 : 5) กล่าวว่าปรากฏก็เป็นเจดีย์แบบหนึ่ง เพราะปรากฏเป็นรูปหรือเจดีย์ที่บรรจุอัฐิ คำว่าสถูปเป็นคำทั้งบาลีและสันสกฤต ซึ่งมีความหมายเช่นเดียวกัน คือสิ่งก่อสร้างไว้สำหรับบรรจุของควรเคารพนับถือ เป็นต้น เพราะฉะนั้นถ้าหากเอากำหนดประวัติความเป็นมาของปรากฏ อาจสรุปได้ว่า เป็นรูปเป็นร่างเริ่มมีมาสมัยแรกในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พุทธศตวรรษที่ 3 รูปร่างเป็นเจดีย์ทรงโอคว่ำ มีรั้วล้อมรอบ แต่ในเรื่องเดียวกันนี้ศิริวรรณ เวชวิทย์ (2535 : 2) อ้างกรมศิลปากร กล่าวว่าปรากฏมีใช้สถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนาแบบดั้งเดิม แต่เป็นศาสนสถานที่ยกแบบในศาสนาอื่น ซึ่งมีกำเนิดมาจากเทวสถานที่เรียกว่าสิขร มีหลังคาโค้งสูงปรากฏอยู่ในพื้นที่ภาคเหนือและใต้ของอินเดีย สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานรูปเคารพในศาสนาพราหมณ์หรือฮินดู ศาสนสถานดังกล่าวถือเป็นต้นกำเนิดของปรากฏ

ต่อมาเมื่ออินเดียได้ขยายอิทธิพลทางศาสนาและวัฒนธรรม ออกไปสู่ดินแดนแถบเอเชียอาคเนย์ อันได้แก่ประเทศพม่า เขมร จำปา(ญวน) ชวา และไทย จึงคาดว่ารูปแบบของศาสนสถานทรงสิงขรก็ได้แผ่อิทธิพลตามมามีด้วย แต่ได้ดัดแปลงแก้ไขให้สอดคล้องกับวัสดุอุปกรณ์และประเพณีนิยมในท้องถิ่นนั้นๆ รูปทรงของศาสนสถานจึงมีความแตกต่างกันไป เช่น ศิลปะขอม ลักษณะเด่นชัดของอาคารขอมคือสถาปัตยกรรมเหล่านั้นสร้างด้วยอิฐศิลาแลงหรือหิน องค์ปรากฏหรือปราสาทประกอบด้วยตัวเรือนธาตุและชั้นหลังคาเป็นชั้นๆ ศิลปะจาม เป็นศิลปะที่อยู่ในประเทศญวนปัจจุบันนี้ สถาปัตยกรรมของจามมีลักษณะคล้ายกับพระปรากฏในประเทศไทยและศิลปะขอมในกัมพูชา

2. ประวัติความเป็นมาของพระปรากฏในประเทศไทย

ประวัติความเป็นมาของพระปรากฏในประเทศไทย สงวน รอดบุญ (2521 : 122) กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า พระปรากฏโดยทั่วไปคลี่คลายมาจากอิทธิพลของสถาปัตยกรรมสิขร เป็นสถาปัตยกรรมที่ต่อเนื่องมาจากศิลปะอินเดียโบราณ ศิลปะหลังสมัยคุปตะ มีอายุระหว่างต้นพุทธศตวรรษที่ 12 จนถึงราวพุทธศตวรรษที่ 15 แต่ไทยไม่ได้ลอกเลียนแบบมาโดยตรง จึงเป็นแบบลักษณะพิเศษของไทย และคำว่าพระปรากฏเรียกใช้มาตั้งแต่สมัยสุโขทัย

และในเรื่องเดียวกันนี้ สงวน รอดบุญ (2521 : 122) กล่าวต่อว่า พุทธปรากฏในสมัยสุโขทัยแม้จะมีอยู่เพียงไม่กี่องค์ แต่ก็มีปัญหาถกเถียงในหมู่นักโบราณคดี นักประวัติศาสตร์ นักสังคมสงเคราะห์ และนักมนุษยวิทยา โดยแบ่งออกเป็น 2 ฝ่าย ดังนี้

ฝ่ายแรก ความเห็นส่วนใหญ่เชื่อว่า ปรากฏต่างๆเป็นปรากฏที่ขอมสร้างไว้ แต่เมื่อครั้งยังมีอำนาจในลุ่มน้ำเจ้าพระยา และเลยขึ้นไปถึงลำน้ำยม ต่อมาเมื่อไทยมีอำนาจขึ้น ได้ดัดแปลงเพิ่มเติมขึ้นมาภายหลัง จึงปรากฏรูปแบบศิลปะของฝีมือช่างไทย คือรูปทรงสูงชูด

ฝ่ายหลัง เป็นความเห็นส่วนน้อยได้โต้แย้งว่า ขอมไม่เคยมีอำนาจปกครองเหนือดินแดนในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเลย ปรากฏต่างๆล้วนเป็นฝีมือช่างไทยก่อสร้างขึ้น ตามแบบอย่างขอมเป็นความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมทางเครือญาติมากกว่าจะเป็นผลทางอำนาจทางการเมือง

ความขัดแย้งดังกล่าว จึงเป็นเรื่องที่ต้องศึกษาหาข้อเท็จจริงกันต่อไป

และในส่วนของ จีรพันธ์ สมประสงค์ (2524:219) กล่าวถึงพระปรางค์ว่า

พระปรางค์แต่เดิมสำหรับประดิษฐานรูปศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาพราหมณ์ เมื่อชาวอินเดีย ได้เข้ามาในสุวรรณภูมิ ก็ได้นำเอาแบบอย่าง ปรางค์ของอินเดีย มาดัดแปลงแก้ไข และสร้างในแผ่นดินนี้เรียกกันว่า “กัมพูชา” ปรางค์แบบขอมที่อยู่ในไทยมีหลายแห่ง ปรางค์เหล่านี้ล้วนสร้างตั้งแต่ครั้งไทยยังไม่ได้ครองแผ่นดิน พระปรางค์ที่เก่าแก่เห็นจะได้แก่พระปรางค์สามยอด ที่จังหวัดลพบุรี พระปรางค์นี้แต่เดิมเป็นของศาสนาพราหมณ์ แล้วก็เป็นปูชนียสถานของพระพุทธศาสนาต่อมา

ภายหลังเมื่อขอมได้เสื่อมอำนาจลง สุโขทัยได้ครองอำนาจ เริ่มตั้งอาณาจักรก็ได้สร้างพระปรางค์ขึ้นบ้างโดยแก้ไขดัดแปลงจากแบบขอมให้มีลักษณะสวยงามตามความรู้สึกและความคิดของไทยเช่น ปรางค์ที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ อำเภอสุรนครโลก เป็นต้น ลักษณะปรางค์ในยุคนี้นอกจากจะสูงขึ้นสูงกว่าของขอม และทำยอดให้สูงขึ้น มีคูหา 4 ทิศเหมือนกัน และเพิ่มบันไดด้านหนึ่ง ไว้เพื่อขึ้นไปทำการสักการบูชาพระบรมธาตุ และในส่วนของพระปรางค์ในเมืองศรีสัชนาลัยสุโขทัย

สงวน รอดบุญ (2521 : 123) กล่าวว่า เท้าที่ปรากฏมีดังนี้

1. พระปรางค์วัดศรีมหาธาตุ
2. พระปรางค์วัดเจ้าจันทร์
3. พระปรางค์วัดศรีสวาย (สามองค์)
4. พระปรางค์วัดพระพายหลวง (สามองค์)
5. ศาลตามาแดง

ต่อมาในสมัยอยุธยา การสร้างพระปรางค์ก็ยังคงได้รับความนิยมอยู่ได้มีการสร้างพระปรางค์ขึ้นเป็นรุ่นแรก เช่น พระปรางค์ที่วัดพระรามอยุธยา นอกจากนั้นยังมีพระปรางค์ที่วัดราชบูรณะอยุธยา ลักษณะทั่วไปแม้จะมีฐานสูง แต่ก็ทำขึ้นสำหรับพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะ ซึ่งภายในประดิษฐานพระพุทธรูป ศิริวรรณ เวชวิทย์ (2534 : 38) กล่าวถึง การสร้างสรรคปรางค์ในยุคต้น ๆ ของกรุงศรีอยุธยาว่ายังได้รับอิทธิพลส่วนใหญ่จากวัฒนธรรมเขมร ที่สืบเนื่องมาจากต้นแบบของปราสาทและปรางค์ที่ถือว่าเป็นต้นแบบให้แก่ปรางค์รุ่นแรกๆของกรุงศรีอยุธยา

ในสมัยอยุธยา สุภัทรดิศ ดิสกุล (2539 : 35 –36) แบ่งสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนาในสมัยอยุธยาออกเป็น 4 ยุค และแต่ละยุคได้กล่าวถึงพระปรางค์ ดังต่อไปนี้

ยุคแรก ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) จนถึงรัชกาลพระบรมไตรโลกนาถพ.ศ. 2031 ในยุคนี้สถาปัตยกรรมของศิลปะแบบอยุธยานิยมสร้างตามแบบสมัยลพบุรี หรืออู่ทองยิ่งกว่าสมัยสุโขทัย พระสถูปอันเป็นประธานของพระอาราม มักสร้างปรางค์อย่างลพบุรีหรืออู่ทอง เป็นต้นว่าที่ วัดพุทไธสวรรย์ วัดพระราม วัดมหาธาตุ วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และวัดศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก เป็นต้น

ยุคที่ 2 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จขึ้นไปเสวยราชย์ ตั้งแต่ พ.ศ. 2006 เป็นต้นมา อิทธิพลของศิลปะแบบสุโขทัยก็ยังแพร่ลงมายังกรุงศรีอยุธยามากขึ้นกว่าแต่ก่อน พระสถูปอันเป็นหลักของอารามมักสร้างเป็นเจดีย์ทรงลังกา

ยุคที่ 3 สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงปราบใต้ประเทศกัมพูชากลับมาขึ้นกรุงศรีอยุธยาดังแต่ก่อน จึงเกิดการถ่ายทอดแบบปรางค์และสถาปัตยกรรมของขอมมาสร้างในกรุงศรีอยุธยา สมัยนี้นิยมสร้างเจดีย์เหลี่ยมหรือเจดีย์ไม่สิบสองชั้นมาด้วย

ยุคที่ 4 ตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศทรงปฏิสังขรณ์เจดีย์กรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2112 การสร้างเจดีย์ไม่สิบสองก็ยังเป็นที่นิยมกัน

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้นิยมสร้างพระปรางค์ตามรูปทรงอย่างอยุธยาตอนปลาย ในระยะนี้ยังไม่ปรากฏแบบที่แปลกออกไปกว่าที่นิยมมาแต่เดิม และในเรื่องนี้ สงวน รอดบุญ (2526 : 34) กล่าวในทาง

เดียวกันว่า ยังมีการสร้างพุทธปรางค์ตามอิทธิพลของอยุธยา แต่ศิลปรัตนโกสินทร์ได้ดัดแปลงแต่งเติมให้มีรูปทรงสูงขลุ่ย หรือยัดทรงขึ้นตามลำดับ พร้อมจัดซุ้มพระพุทธรูปจตุทิศหรือจัดซุ้มท้าวจตุโลกบาล ประดับเรือนธาตุหรือองค์ปรางค์ทั้ง 4 ทิศ ไม่มีมุขและบันไดทางขึ้นมักสร้างเป็นแบบฐานสิงห์ซ้อนกัน 3 ชั้น

ในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้มีการสร้างพระปรางค์อีกหลายองค์ เช่น พระปรางค์วัดอรุณราชวราราม ซึ่งเป็นแบบที่แปลกออกไปจากปรางค์อื่นๆ ที่มีอยู่ในประเทศไทยคือ เป็นปรางค์แบบกลุ่ม 5 องค์ ถือเป็นพระปรางค์องค์ใหญ่อยู่กลางมีพระปรางค์บริวารบนยอด 4 ทิศ และพระปรางค์บริวารข้างล่างอีก 4 องค์ ปรางค์ในสมัยรัตนโกสินทร์นี้ ศิริวรรณ เวชวิทย์ (2534 : 86-86) กล่าวว่าปรางค์ที่สร้างขึ้นในพุทธศาสนาลัทธิหินยานหรือเถรวาทที่สืบต่อมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยาและธนบุรี พุทธปรางค์ดังกล่าวเป็นศาสนสถานที่ได้รับการสถาปนาขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อที่จะเป็นสถานที่มีความสำคัญควรแก่การสักการะ หรือเป็นอนุสรณ์สถานที่ควรคำนึงถึง โดยองค์พุทธปรางค์ที่สำคัญในยุคนี้ได้แก่

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

1. พระอัม্বา महाเจดีย์ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม
2. พระมหาธาตุ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
3. พุทธปรางค์ วัดระฆัง

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

1. พุทธปรางค์วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

1. พุทธปรางค์วัดหนึ่งราชนิเวศน์
2. พุทธปรางค์วัดนางนองวรวิหาร
3. พุทธปรางค์วัดอรุณราชวรารามมหาวิหาร
4. พุทธปรางค์วัดราชบูรณะราชวิหาร

โดยการก่อสร้างพระปรางค์ในสมัยรัตนโกสินทร์ สงวน รอดบุญ (2526 : 35-37) กล่าวว่าสำหรับการวางแผนผังของพระปรางค์นั้น คงทำตามคติเดิมอยู่ แต่บางแห่งเป็นการวางแผนผังขึ้นใหม่ ดังนี้

1. พระปรางค์แบบเรียงหน้ากระดานหลายองค์ เช่น พระอัม্বา महाเจดีย์ 8 องค์ ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม สร้างในสมัยรัชกาลที่ 1

2. พระปรางค์โดด (องค์เดียว) เช่น พระปรางค์วัดระฆัง สร้างในสมัยรัชกาลที่ 1

3. พระปรางค์คู่เป็นพระปรางค์ขนาดย่อมตั้งคู่กันซ้าย – ขวา ด้านหน้าโบสถ์ เช่น พระปรางค์วัดราชโอรสาราม ธนบุรี สถาปนาในรัชกาลที่ 2

4. พระปรางค์กลุ่ม 3 องค์ ประดิษฐานบนฐานเดียวกันเช่น พระปรางค์วัดพิชัยญาติการามธนบุรี ในสมัยรัชกาลที่ 3

5. พระปรางค์ 4 องค์ เป็นพระปรางค์โดดขนาดย่อมประดิษฐานอยู่ตามมุมกำแพงแก้วพระอุโบสถหรือมุมพระระเบียง มุมละ 1 องค์ เช่น พระปรางค์วัดพระเชตุพนฯ

6. พระปรางค์กลุ่ม 5 องค์ เช่น พระปรางค์วัดอรุณราชวราราม

สำหรับลักษณะพระปรางค์ จิรพันธ์ สมประสงค์ (2524:222) ได้แบ่งลักษณะของพระปรางค์แบ่งออกได้ตามสมัยเป็นแบบต่างๆ ดังนี้

1. พระปรางค์แบบลพบุรี
2. พระปรางค์แบบสุโขทัย

3. พระปรารักษ์แบบอยุธยา

4. พระปรารักษ์แบบรัตนโกสินทร์

สมคิด จิระทัศนกุล (2543 : 48-50) ได้จำแนกรูปแบบของพระปรารักษ์โดยจำแนกเป็น 4 แบบคือ

1. ทรงศิขร
2. ทรงงาเนียม
3. ทรงผักข้าวโพด
4. ทรงจอมแห

1. ทรงศิขร หมายถึง รูปทรงพระปรารักษ์ ที่เน้นแบบแผนรูปลักษณ์ตามต้นแบบเดิมทุกประการ กล่าวคือสร้างขึ้นตามแบบแผนเดิมของขอม ที่เน้นคุณลักษณะของรูปทรงให้เป็นไปตามอย่างคติ “จำลองภูเขา” และ “สวรรค์ชั้นฟ้า” บนภาพความคิดของเขาสยามยุคแรก ขณะเดียวกันก็ให้รายละเอียดในเรื่องของลำดับชั้นของสวรรค์อันเป็นที่อยู่ของเหล่าเทวดาซึ่งประจำตามลำดับชั้น ทิศ และฐานานุศักดิ์อย่างชัดเจนที่สุด การออกแบบเช่นนี้ก็เพื่อให้ภาพสมมุติของพิธีกรรมที่ใช้เปลี่ยนสถานะภาพของการอวตารของเทวะ และการกลับคืนอิตตะภาวะสู่เทวะอีกครั้งเมื่อกษัตริย์นั้นสิ้นพระชนม์

2. ทรงงาเนียม หมายถึง รูปทรงทางสถาปัตยกรรมของส่วนยอดพระพุทธรูปทรงปรารักษ์แบบหนึ่ง ที่มีลักษณะคล้ายงาช้างชนิดหนึ่งซึ่งเรียกว่า “งาเนียม” กล่าวคือรูปทรงส่วนยอดนั้นจะมีลักษณะที่ใหญ่ แต่สันโดยเฉพาะตอนปลายจะมีลักษณะโค้งและค่อนข้างเรียวแหลม พระปรารักษ์ทรงงาเนียมนี้ถือเป็นประดิษฐกรรมของช่างไทยโดยแท้ เพราะเป็นสถาปัตยกรรมที่พัฒนารูปแบบเดิมจนมีลักษณะเฉพาะของตนเองสำเร็จในสมัยอยุธยาตอนต้น และด้วยเหตุที่ปราสาทในศาสนาฮินดูเมื่อแปลงมาเป็นพระพุทธรูปทรงปรารักษ์ในศาสนาพุทธแล้ว การเน้นสาระที่เกี่ยวข้องกับศาสนสถานย่อมเปลี่ยนไปตามพื้นฐานคติความเชื่อของวัฒนธรรมแบบไทย กล่าวคือทัศนคติของคนไทยที่มีต่องานสถาปัตยกรรมโดยเฉพาะอาคารหลักประธาน (พระเจดีย์หรือพระมณฑปหรือพระปรารักษ์) นั้นจะให้ความสำคัญในลักษณะของโครงภาพรวมของเนื้อหา มากกว่ารายละเอียด ดังนั้น อาคารที่ใช้เป็นหลักประธานของวัดจึงแทนความหมายในเชิงรูปธรรมของพระสัพพัญญูพุทธเจ้าอย่างเดียวก่อนหน้านั้น

เหตุนี้ช่างไทยจึงมุ่งเน้นให้พระปรารักษ์สูงเด่นเป็นสง่า ด้วยการเสริมฐานเป็นชั้นให้ดูตระหง่านยิ่งขึ้น อีกทั้งปรับตัวเรือนธาตุและส่วนยอดให้บางและเพียว ที่สำคัญคือส่วนยอดนั้นลดการประดับตกแต่งหรือสลักระบวนลวดลายที่ต้องการสื่อความหมายของที่อยู่แห่งเทวดาทั้งปวงลง เพราะต้องการเน้นเฉพาะความหมายแห่งพระพุทธรูปองค์เป็นสำคัญดังกล่าว

3. ทรงผักข้าวโพด หมายถึง รูปทรงของพระปรารักษ์ลักษณะหนึ่งที่มีรูปร่างผอมบางและตรงยาวคล้ายผักข้าวโพด กล่าวคือการออกแบบพระปรารักษ์แบบนี้เน้นรูปทรงทางด้านตั้งในลักษณะแนวตั้งของเส้นตรงเป็นหลัก โดยที่ส่วนยอดนั้นจะค่อยๆ เรียวเล็กลงอย่างช้าๆ ก่อนรวบเป็นเส้นโค้งที่ปลาย พัฒนาการของรูปทรงพระปรารักษ์รูปแบบนี้ถือเป็นลักษณะเฉพาะตัวของพระปรารักษ์สมัยรัตนโกสินทร์นี้เอง ทั้งนี้อาจเนื่องเพราะการใช้พระปรารักษ์ในฐานะอาคารประธานหลักของวัดเสื่อมความนิยมลงนับแต่สมัยอยุธยาตอนปลายแล้ว แม้ว่าในสมัยรัตนโกสินทร์จะหันมานิยมใช้อีกครั้งแต่ส่วนใหญ่ก็มักใช้เป็นเพียงแค่อาคารรอง อย่างพระปรารักษ์ทิศเท่านั้น การออกแบบงานสถาปัตยกรรมประเภทนี้จึงต่อยอดคุณลักษณะอันมีพลังลง ดังจะเห็นได้จากรูปทรงที่ดูผอมบางจนขาดกำลังส่วนของเรือนธาตุก็ปิดทึบตันหมดไม่มีการเจาะเป็นช่องคูหาภายใน แต่อย่างไรก็ตามโดยเฉพาะอย่างยิ่งแล้ว ส่วนยอดนั้นทำที่เป็นชั้นๆ ด้วยเส้นบัวกลีบขุ่นและบัณเฑาะว์ที่ถากปั้นพองเนรูปร่างไม่มีการทำรายละเอียดอื่นใดประดับ การเน้นรูปแบบลักษณะดูเหมือนจะเน้นที่ส่วนฐานมากกว่าส่วนอื่นใด

4. ทรงจอมแห หมายถึง รูปทรงของพระปรางค์ที่สร้างโครงรูปเส้นรอบนอก มีลักษณะแอ่นโค้ง เหมือนอาการกึ่งน้ำหนักตัวของแพที่ถูกยกขึ้น รูปทรงเช่นนี้ความเจริญถูกนำมาใช้กับการออกแบบพระเจดีย์สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์มาก่อนแล้ว และต่อมาจึงพัฒนามาใช้กับรูปทรงพระปรางค์บ้าง

ความสำเร็จของการออกแบบรูปทรงจอมแหของพระปรางค์แห่งนี้ อยู่ที่การเน้นส่วนฐานด้วยการซ้อนชั้นนับจำนวนไม่ถ้วน เพื่อเป็นการเสริมให้อาคารมีส่วนของฐานที่กว้างขึ้น สำหรับเบียดทรงให้เกิดลักษณะการแอ่นโค้งของรูปทรงได้ทั้งองค์ เพราะไม่สามารถใช้วิธีการดังกล่าวกับส่วนเรือนธาตุและส่วนยอดได้ ดังนั้นจึงไม่แปลกใจที่เรือนธาตุกับยอดที่เพียวบางนั้นแทบจะไม่เหลือความยิ่งใหญ่ตระการตาอย่างต้นแบบเดิมของทรงศิขรอยู่เลย แม้ว่าพระปรางค์แห่งนี้จะถูกออกแบบให้สนองรับกับแนวความคิดในเรื่องของคติจักรวาลเช่นเดียวกันก็ตาม

จากข้อมูลในข้างต้นอาจกล่าวได้ว่าพระปรางค์ในประเทศไทยนั้นมีประวัติความเป็นมาและมีการพัฒนานับตั้งแต่สมัยลพบุรีจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ และอาจกล่าวได้ว่าพระปรางค์ในประเทศไทยนั้นได้พัฒนารูปแบบรูปทรงอีกทั้งคติความเชื่อในการสร้างพระปรางค์ได้พัฒนาจนถึงขีดสุดในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3

3. พระราชประวัติพระมหากษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

3.1 พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ศิริวรรณ คุ่มไห้ (2543 : 11) ได้กล่าวถึงพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชดังนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมีพระนามเดิมว่า ดั่งหรือทองดั่ง ประสูติ ณ กรุงศรีอยุธยา ในรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เมื่อวันที่ 20 มีนาคม พ.ศ. 2279 เป็นบุตรของพระอักษรสุนทร (ทองดี) กับท่านหยก ธิดาเศรษฐีเมื่อพระชมมายุได้ 12 ปี ถวายตัวเป็นมหาดเล็กในสมเด็จพระเจ้าฟ้าอู่หมพร กรมขุนพรพินิต หม่อมราชวงศ์แสงโสม เกษมศรี และนางวิมล พงศ์พิพัฒน์ (2523 : 7) กล่าวว่า ครั้งมีพระชันษา 25 ปี ได้เป็นหลวงยกบัตรเมืองราชบุรี ใน พ.ศ. 2311 มาเข้ารับราชการในกรุงธนบุรี เป็นพระราชวรินทร์ในกรมพระตำรวจหลวง ได้ทรงเป็นกำลังสำคัญของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ในการกู้บ้านเมืองมาหลายครั้งหลายคราว (ศิริวรรณ คุ่มไห้, 2543 : 11) กล่าวว่า ต่อมาใน พ.ศ. 2313 สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนยศและบรรดาศักดิ์ขึ้นเป็นพระยายมราชและเจ้าพระยาจักรีตามลำดับ และยังเป็นแม่ทัพในการรบพม่าอีกหลายครั้ง และเคยรบกับอะแซหวั่น กั้นถึงกับแม่ทัพพม่าชวดตัว และกล่าวยกย่องสรรเสริญว่า “ท่านรูปนี้งาม ฝีมือก็เข้มแข็งอาจสู้รบกับเราผู้เฒ่าได้ จงอุตส่าห์รักษาตัวไว้ ภายหน้าจะได้เป็นกษัตริย์แท้” พระองค์ได้รับราชการในกรุงธนบุรีจนกระทั่งได้เลื่อนยศเป็นเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก สมเด็จพระมหาธีรจารย์ นิยม ฐานิสสรมหาเถร (2545 : 420) กล่าวต่อไปว่าครั้งใน พ.ศ. 2325 เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก ขณะเป็นแม่ทัพยกไปปราบจลาจลในเมืองเขมรก็ได้ข่าวจลาจลที่กรุงธนบุรี จึงยกกองทัพกลับมากองกรุงธนบุรี แล้วขึ้นดำรงราชสมบัติโดยสร้างเมืองหลวงขึ้นใหม่ทางฝั่งตะวันออก พระราชทานนามเมืองหลวงใหม่ว่า กรุงรัตนโกสินทร์

ศิริวรรณ คุ่มไห้ (2543 : 11) กล่าวว่า ข้าราชการทั้งปวงอัญเชิญเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ ทรงพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหাজักรีบรมนาถ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อวันที่ 10 มิถุนายน พ.ศ. 2325 นับเป็นองค์ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี หม่อมราชวงศ์แสงโสม เกษมศรี และวิมล พงศ์พิพัฒน์ (2523 : 11) กล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงมีพระราชภาระหลายอย่างซึ่งจะต้องทำในเวลาเดียวกัน ในด้านการสงครามไทยต้องทำสงครามกับพม่าเกือบตลอดรัชกาลอีกทั้งพระองค์ท่านยังต้องสร้างบ้านเมืองในด้านต่างๆ อีกทุกๆ ด้าน เพราะทรงตั้งราช

ทรงตั้งราชธานีและสถาปนาพระราชวงศ์ขึ้นใหม่ ทรงปกครองบ้านเมืองด้วยพระปรีชาสามารถ มีพระปัญญาอันเฉียบแหลม ประกอบด้วยพระวิริยะอุตสาหะอันสม่ำเสมอ ทรงเสด็จสวรรคตเมื่อพระชนมายุ 74 พรรษา ทรงปกครองประเทศมาเป็นเวลา 28 ปี ก็นายบตี (2539 : 14) กล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2352 ทรงมีพระโอรส พระธิดาทั้งสิ้น 42 พระองค์ ประสูติจากพระบรมราชินีตั้งแต่ก่อนเสด็จปราบดาภิเษก 10 พระองค์

3.2 พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ตามพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ โดยกรมพระดำรงราชานุภาพ (2533 : 3) พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยประสูติเมื่อ ณ วันพุธที่ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2310 ตรงกับวันทางจันทรคติเดือน 4 ขึ้น 7 ค่ำ ปีกุน นพศก จุลศักราช 1129 (ค.ศ. 1967) ศิริวรรณ คุ่มไห้ (2543 : 27) กล่าวว่า พระองค์ทรงพระราชสมภพ ณ ตำบลอัมพวา เมืองสมุทรสาคร ในขณะที่พระราชบิดายังทรงดำรงพระยศเป็นหลวงยกกระบัตร เมืองราชบุรี ต่อมาพระราชบิดาได้เข้ามารับราชการสนองพระเดชพระคุณในสมเด็จพระเจ้าตากสินแห่งกรุงธนบุรี จึงได้ย้ายครอบครัวเข้ามาอยู่ ณ บริเวณด้านใต้ของวัดระฆังโฆสิตาราม เมื่อพระราชบิดาทรงย้ายเข้ามารับราชการทรงได้เข้ารับการศึกษากับวัดระฆังโฆสิตาราม เมื่อครั้ง พระชนมายุได้ 8 พรรษา ได้โดยเสด็จพระราชบิดาไปราชการสงครามด้วย เมื่อพระชนมายุได้ 16 พรรษา พระราชบิดาได้ปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์พระนามว่า “พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก” จึงได้รับการสถาปนาพระยศขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิสรสุนทร เมื่อพระชนมายุครบ 22 พรรษา ทรงผนวช ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมมหาราชวัง และเสด็จไปจำพรรษาที่วัดสมอราย ทรงจำพรรษาอยู่นาน 3 เดือน (1 พรรษา) จึงทรงลาผนวช ต่อมาทรงได้รับสถาปนาเลื่อนยศขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เมื่อปี พ.ศ. 2349

สมเด็จพระมหาธีรราชย์ นิยม ฐานิสฺสรมหาเถร (2545 : 427) กล่าวว่า พ.ศ. 2352 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จสวรรคต พระองค์จึงได้เสด็จเถลิงถวัลราชสมบัติสืบราชสันตติวงศ์ ขณะมี พระชนมายุได้ 43 พรรษา ทรงพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นรัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

ศิริวรรณ คุ่มไห้ (2543 : 27-28) พระองค์ทรงครองราชเมื่อวันที่ 7 กันยายน พ.ศ. 2352 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงมีพระอักรมเหสีพระนามว่า “สมเด็จพระศรีสิริyenทราบรมราชินี ทรงพระนามเดิมว่า บุญรอด ทรงมีพระราชมโอรสและพระธิดารวม 73 พระองค์ หม่อมราชวงศ์ แสงโสม เกษมศรี และวิมล พงศ์พิพัฒน์ (2523 : 13) กล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงเป็นศิลปินผู้สามารถในทุกๆ ด้าน ทรงเชี่ยวชาญทางกวีทั้งร้อยแก้วร้อยกรอง ทางนาฏศิลป์ และดุริยางคศิลป์ ตลอดจนบทละครอันเป็นที่นิยมยกย่องกันอยู่ทุกวันนี้ หลายเรื่องก็เป็นพระราชนิพนธ์ของพระองค์ นอกจากนี้ ทรงโปรดการช่างอื่นๆ อีก เช่น ช่างแกะสลัก และช่างทอง ในปลายรัชกาลโปรดให้สร้างแก่งจินนารายณ์ไว้ริมพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน เป็นที่สำหรับเสด็จออกทรงการช่าง วรรณกรรมและศิลปกรรมของไทยรุ่งเรืองถึงขั้นยอดเยี่ยมในรัชกาลนี้หลังจากที่ตกต่ำลงมากในคราวเสียกรุงศรีอยุธยา

ศิริวรรณ คุ่มไห้ (2543 : 28) กล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงเสด็จครองราชสมบัติอยู่จน พ.ศ. 2367 รวมครองอยู่ในสิริราชสมบัตินาน 15 ปี ก็ทรงประชวรด้วยพิษไข้ มิได้รู้สึกพระองค์จึงไม่ได้ทรงพระราชทานสมบัติให้แก่ผู้ใด ทรงพระประชวรด้วยพิษไข้ อยู่ 3 วัน ก็เสด็จสวรรคต

3.3 พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ศิริวรรณ คุ่มโห (2543 : 41) ได้กล่าวถึงพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวดังนี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระนามเดิมว่า หม่อมเจ้าชายทับ เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในจอมมารดาเรียบ ภายหลังดำรงพระยศเป็น สมเด็จพระศรีสุริยราช พระบรมราชินี พันปีหลวง ในรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชสมภพ เมื่อวันที่ 31 มีนาคม พ.ศ. 2330 ณ พระราชวังเดิม

เมื่อปี พ.ศ. 2349 พระราชบิดาทรงได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นพระมหาอุปราชกรมบวรสถานมงคล จึงให้เลื่อนพระยศตามพระราชบิดาขึ้นเป็นพระองค์เจ้า ต่อมาเมื่อพระชนมายุครบผนวช ตามพระราชประเพณี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก สมเด็จพระอัยยิกาธิราชโปรดเกล้าฯ จัดพิธีผนวชให้ ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เสด็จออกในพิธีผนวชครั้งนี้ด้วย แม้จะมีอายุถึง 72 พรรษาแล้วก็ตาม ด้วยทรงเป็นหลานปู่พระองค์ใหญ่ในตอนนั้น เมื่อผนวชแล้วเสด็จจำพรรษา ณ วัดราชสิทธิาราม (ศิริวรรณ คุ่มโห, 2543 : 41) ต่อมาเมื่อพระชนมายุได้ 26 พรรษา ได้รับสถาปนาพระยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ หม่อมราชวงศ์

แสงโสม เกษมศรี และนางวิมล พงศ์พิพัฒน์ (2523 : 14) กล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เดิมเรียกกันว่า พระองค์เจ้าชายทับ ได้รับสถาปนาพระยศ เป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เจริญพระชันษากว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎถึง 17 พรรษา ในต้นรัชกาลที่ 2 นั้น กรมพระราชวังบวรมหาเสนาบดีทรงว่าราชการแผ่นดินต่างพระเนตรพระกรรณ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีทรงว่าราชการมหาดไทยและกรมวัง ส่วนกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ทรงว่าราชการพระคลัง ต่อมากรมพระราชวังบวรฯ เสด็จทิวงคต ในปี พ.ศ. 2360 ราชการบ้านเมืองจึงตกเป็นหน้าที่ของเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี แต่ใน พ.ศ. 2365 เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีก็สิ้นพระชนม์ลงอีกพระองค์หนึ่ง กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ทรงรับราชการแทนพระองค์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยอยู่แต่พระองค์เดียว สมเด็จพระบรมชนกนาถก็ทรงไว้วางพระราชหฤทัยโปรดให้ว่าราชการต่างพระเนตรพระกรรณอยู่เสมอตลอดมา และทรงมีอำนาจสิทธิขาดในแผ่นดินเต็มที่ทั้งๆ ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยยังดำรงพระชนม์อยู่ ด้วยเหตุนี้พระองค์ท่านจึงเชี่ยวชาญในการปกครองบ้านเมืองทุกแขนง แม้แต่ชาวต่างประเทศยังกล่าวว่ากรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ทรงมีอิทธิพล อยู่ในวงการปกครองบ้านเมืองในตอนปลายรัชการพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (หม่อมราชวงศ์แสงโสม เกษมศรี และนางวิมล พงศ์พิพัฒน์ 2523 : 14)

ศิริวรรณ คุ่มโห (2543 : 41-42) อธิบายว่า ในวันที่ 21 กรกฎาคม พ.ศ. 2367 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จสวรรคต ทรงมิได้มอบพระราชสมบัติให้แก่พระราชโอรสพระองค์ใด เจ้านายและขุนนางชั้นผู้ใหญ่ได้ประชุมปรึกษาหารือลงมติว่าควรถวายพระราชสมบัติให้แก่ พระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ สืบราชสมบัติแทนขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 3 แห่งราชวงศ์จักรี พระนามว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวครั้งทรงขึ้นครองราชสมบัติ ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจด้านต่างๆ ที่นำความเจริญมาสู่ประเทศชาติเป็นเอนกอนันต์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมิได้สถาปนาผู้ใดขึ้นเป็นพระบรมราชินีคงมีแต่เพียงเจ้าจอมมารดา และสนามเอกเท่านั้น ทรงมีพระราชโอรสและพระราชธิดารวมทั้งสิ้น 51 พระองค์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต ณ พระที่นั่งจักรพรรดิमानองค์ที่ตวันตก เมื่อวันที่ 2 เมษายน พ.ศ. 2398 สิ้นพระชนมายุได้ 63 พรรษา 2 วัน ทรงครองราชอยู่ในสิริราชสมบัติเป็นเวลา 26 ปี 8 เดือน

4. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับพระปรางค์ที่ทำการศึกษา

4.1 ประวัติวัดระฆังโฆสิตาราม

วัดระฆังโฆสิตาราม เป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดวรมหาวิหาร ตั้งอยู่เลขที่ 290 ถนนอรุณมรินทร์ แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร ด้านหน้าวัดทิศตะวันออก จดแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก ตรงข้ามท่าช้างวังหลวง ด้านใต้จรดคลองวัดระฆังระหว่างกรมอุทกหารเรือ ด้านเหนือ และตะวันตกจดที่เอกชน มีเนื้อที่ทั้งหมด 31 ไร่ 1 งาน 13 ตารางวา

กรมศิลปากร (2525 : 254) ได้อธิบายถึงประวัติวัดระฆังไว้ดังนี้ เดิมเป็นวัดโบราณ ชื่อวัดบางหว้าใหญ่ สร้างตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่าผู้ใดสร้าง ต่อมาในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงสร้างกรุงธนบุรี พระราชวังที่ประทับของพระองค์อยู่ใกล้กับวัดบางหว้าใหญ่ จึงทรงปฏิสังขรณ์ และยกขึ้นเป็นอารามหลวง แล้วอาราธนาพระอาจารย์ศรีมาจากนครศรีธรรมราช โปรดให้ครองวัดนี้ และทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชในปลายรัชกาล สมเด็จพระสังฆราชถวายวิสัยทัศน์ว่าไม่เป็นที่ถูกพระราชหฤทัยจึงอุทลวงอาญา และถอดสมณศักดิ์ สมเด็จพระสังฆราชได้หนีราชภัยไปอยู่กรุงศรีอยุธยา จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เสด็จขึ้นเสวยราชย์เป็นปฐมกษัตริย์แห่งพระบรมราชวงศ์จักรี โปรดให้อาราธนา กลับมาครองวัดบางหว้าใหญ่อีกครั้งและสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชราชเดิม

ในรัชกาลที่ 1 วัดบางหว้าใหญ่เป็นวัดในความอุปถัมภ์ของเจ้านายวังหลัง เพราะสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี พระเชษฐภคินีของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และเป็นพระชนนีของกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข (วังหลัง) ทรงมีพระตำหนักอยู่ติดกับวัด จึงทรงปฏิสังขรณ์วัดครั้งใหญ่ร่วมกับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ในครั้งนั้นได้มีการขุดพบพระขี้ผึ้งลูกหนึ่ง ซึ่งมีเสียงดังไพเราะมาก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงขอไปไว้ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยทรงสร้างระฆังมาชดเชย 5 ลูก จากนั้นได้พระราชทานนามวัดใหม่เป็นวัดระฆังโฆสิตาราม ด้วยเหตุที่ขุดพบพระขี้ผึ้งในวัดนี้ และเพื่อฟื้นฟูแบบแผนประเพณีครั้งกรุงศรีอยุธยาที่มีชื่อวัดระฆัง

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ (2539 : 66) ได้กล่าวถึงมูลเหตุแห่งการพบระฆังไว้ว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้เถลิงถวัลราชสมบัติเป็นรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์แล้ว ได้ทรงปรารภถึงตำหนักและหอประทับนั่งที่ได้อื้อไปปลูกไว้ที่วัดบางหว้าใหญ่ ใครจะปฏิสังขรณ์ให้สวยงาม เพราะมีพระราชประสงค์ให้เป็นหอไตร

จากมูลเหตุนี้จึงได้มีการขุดค้นพบระฆัง วิบูลย์ ลี้สุวรรณ อธิบายต่อว่า พร้อมทั้งโปรดฯ ให้ขุดสระลงในที่ขุดระฆังได้ เป็นสระรูปสี่เหลี่ยม เรียงอิฐก่อด้วยดินเหนียว กรุไม้โดยรอบกันพังทลาย แล้วรื้อตำหนักและหอประทับนั่งจากที่เดิมมาปลูกลงในสระ และปรับปรุงปฏิสังขรณ์ให้สวยงามเพื่อเป็นหอไตร ทั้งนี้โปรดให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร (รัชกาลที่ 2) เป็นผู้อำนวยการสร้าง (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ 2539 : 66)

กรมศิลปากร (2525 : 254-255) อธิบายว่า วัดระฆังได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์อีกในรัชกาลที่ 3 เพราะเกิดเพลิงไหม้เสนาสนะสงฆ์ ลุกลามจากทิศใต้ย้อนไปยังทิศตะวันตก และไหม้ตำหนักทอง อันเคยเป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าตากสินในพระราชวังเดิม ซึ่งพระองค์โปรดให้รื้อมาปลูกไว้ที่วัดระฆังเป็นตำหนักที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราช ในการปฏิสังขรณ์ครั้งนี้ ได้สร้างพระอุโบสถขึ้นอีกหลังหนึ่ง แล้วยกพระอุโบสถเดิมเป็นวิหาร และยังได้ขยายเขตวัดด้านเหนือให้กว้างออกไป และสร้างเสนาสนะสงฆ์อีกมากมาย ทั้งยังทรงนำพระเศวตฉัตร 9 ชั้นที่กั้นพระประธานองค์เก่าในพระอุโบสถหลังเดิม มากั้นถวายพระประธานองค์ใหม่ด้วย พระเศวตฉัตรนี้ได้รับการเปลี่ยนมาแล้ว 2 ครั้ง คือรัชกาลที่ 6 และในรัชกาลปัจจุบันเมื่อ พ.ศ. 2504

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ (2539 : 67) กล่าวถึงตำนานที่บอกไว้ว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีพระราชดำริสั่งให้รื้อตำหนักทอง ซึ่งเป็นที่ประทับของพระเจ้ากรุงธนบุรีในพระราชวังเดิม มาปลูกทางด้านทิศใต้ของพระอุโบสถ แล้วถวายให้เป็นที่พักของสมเด็จพระสังฆราชศรี ตำหนักทองหลังนี้ถูกไฟไหม้หมดเมื่อรัชกาลที่ 3

กรมศิลปากร (2525 : 254 – 255) กล่าวถึงในสมัยพระสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เปลี่ยนชื่อวัดระฆังเป็นวัดราชคณฺหิยาราม (คณฺหิแปลว่า ระฆัง) แต่ไม่มีคนนิยมจึงยังคงเรียกกันว่าวัดระฆังอยู่จนปัจจุบัน วัดระฆังเป็นพระอารามหลวงที่มีความสำคัญยิ่งด้วยเหตุผลหลายประการ โดยเหตุที่วัดนี้เป็นวัดเก่าแก่และเป็นแหล่งรวบรวมโบราณสถานชั้นเอกอันทรงคุณค่าทางประวัติศาสตร์ โบราณคดีและพระพุทธศาสนา ซึ่งเกี่ยวข้องกับองค์พระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีวงศ์ ทั้งยังเป็นสำนักแห่งสมเด็จพระสังฆราชและสมเด็จพระราชาคณะ ผู้เป็นที่เคารพอย่างสูงจากคนทั่วไปอีกหลายองค์ วัดระฆังจึงเป็นวัดที่ได้รับการทะนุบำรุงและบูรณะปฏิสังขรณ์เป็นอย่างดี จากพระมหากษัตริย์ในทุกรัฐกาลจนทุกวันนี้

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ (2536 : 69-70) กล่าวว่า นอกจากวัดระฆังฯ เป็นวัดโบราณที่มีความสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์หลายพระองค์ ตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีเป็นต้นมา นอกจากนี้ยังเป็นวัดที่มีพระที่พระมหากษัตริย์หลายองค์เคารพนับถือจำพรรษาอยู่ตั้งแต่สมเด็จพระสังฆราชศรี สมเด็จพระพุฒาจารย์โต สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ม.ร.ว. เจริญ อิศรางกูร ณ อยุธยา) เป็นต้น

สถาปัตยกรรมในวัดระฆังโฆสิตาราม ที่สำคัญดังที่ปรากฏในปัจจุบันมีดังนี้

1. พระอุโบสถ

พระอุโบสถ เป็นทรงแบบรัชกาลที่ 1 มีข้อฟ้าใบระกาทางหงส์ และคันทวยสลักเสลาอย่างสวยงามบริเวณมุขด้านหน้าและหลัง ทำปีกนกคลุมมุขอยู่ในระยะโบราณหน้าจั่ว ตอนใต้จั่วหรือหน้าบันที่จำหลักลายพระนารายณ์ทรงครุฑ ประดับลายกระหนกปิดทองอย่างประณีตเจาะเป็นช่องหน้าต่าง 2 ช่องแทนแผงแรคอสอง เหนือประตูหน้าต่างรอบพระอุโบสถติดกระจังปูนปั้นปิดทองทำเป็นรูปชุ้ม บนบานประตูหน้าต่างด้านนอกเขียนลายรดน้ำปิดทองมีรูประฆังเป็นเครื่องหมาย ภายฝาผนังภายในพระอุโบสถโดยรอบเขียนภาพจิตรกรรมที่ได้รับการยกย่องว่ามีฝีมือมาก ภาพเหล่านี้เขียนโดย พระวรรณวาทกิจิตร (ทอง จูรุจิตร) จิตรกรเอกในสมัยรัชกาลที่ 6 เมื่อราว พ.ศ. 2465 ครั้งมีการบูรณะซ่อมแซมพระอุโบสถในรัชการนั้น พระประธานเป็นพระพุทธรูปเนื้อทองสำริด ปางสมาธิหน้าตักกว้างประมาณ 4 ศอกเศษ พระประธานองค์นี้ได้รับการยกย่องว่างามมาก จนปรากฏว่าครั้งหนึ่ง เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมาพระราชทานผ้าพระกฐิน ได้มีพระราชดำรัสแก่ผู้เข้าเฝ้าใกล้ชิดว่า “ไปวัดไหนไม่เหมือนมาวัดระฆัง พอเข้าประตูโบสถ์ พระประธานยืมรับฟ้าทุกที” ด้วยเหตุนี้ จึงทรงถวายเครื่องราชอิสริยาภรณ์ในพรัตนราชวรารมณและมหาปรมาภรณ์ช้างเผือกแด่พระประธานองค์นี้เป็นพิเศษ (กรมศิลปากร. 2525 : 255)

2. พระวิหาร

พระวิหารคือพระอุโบสถหลังเก่า ก่ออิฐถือปูน หลังคาลาดเป็นมุขด้านหน้า ขนาดไม่ใหญ่นัก ภาพในเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปหลายองค์ พระประธานองค์เดิมเป็นพระพุทธรูปศิลาองค์เล็ก ต่อมาสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ม.ร.ว. เจริญ อิศรางกูร) ได้ปั้นปูนหุ้มพระพุทธรูปใหม่ใหญ่กว่าองค์เดิม

3. พระวิหารสมเด็จพระสังฆราช (ศรี)

พระวิหารสมเด็จพระสังฆราชศรี ตั้งอยู่ด้านหน้าพระอุโบสถ หน้าบันทั้ง 2 ด้านจำหลักรูปฉัตร 3 ชั้น อันเป็นเครื่องหมายพระยศ วิหารหลังนี้สร้างเมื่อ พ.ศ. 2504 เพื่อประดิษฐานพระอัฐมเด็จพระสังฆราชศรี

เดิมบรรจุอยู่ในรูปพระศรีอริยเมตไตร ประดิษฐานในซุ้มพระปรารักษ์ของวัดระฆัง ต่อมาได้ย้ายมาไว้ที่วิหารที่สร้างขึ้นเพื่อยกย่องพระเกียรติของพระองค์ พระวิหารนี้ได้ใช้เป็นหอสมุดของวัดอีกด้วย (กรมศิลปากร. 2525 : 255-256)

4. พระวิหารสมเด็จพระสังฆราช

พระวิหารสมเด็จพระสังฆราช เป็นพระวิหารทรงเดียวกัน ตั้งอยู่ตรงข้าม มีเครื่องหมายที่หน้าบันเป็นรูปพัดยศจารึกอักษรไว้ว่า "พระวิหารสมเด็จพระสังฆราช 2503" เป็นที่ประดิษฐานรูปหล่อสมเด็จพระสังฆราชคณะ 3 องค์ คือ สมเด็จพระพุทธปาหิต พระสุเมธาธิบดี สมเด็จพระพุทธปาหิต ม.จ.ทศ เส็นวงศ์ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ม.ร.ว.เจริญ อิศรางกูร

5. หอระฆัง

หอระฆังสร้างเป็นรูปจัตุรมุข ระฆัง 5 ลูกที่แขวนได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เป็นสัญลักษณ์วัดนี้โดยเฉพาะ

6. ศาลาการเปรียญ

ศาลาการเปรียญ เป็นศาลาก่ออิฐถือปูนขนาดใหญ่ มีหน้าบันเป็นลายปูนปั้นสวยงาม ปัจจุบันใช้เป็นที่พักกรรมฐานของแม่ชี และอุบาสิก

7. พระเจดีย์ 3 องค์

พระเจดีย์ 3 องค์ สร้างโดยเจ้านายวังหลัง 3 องค์ คือ กรมหมื่นนราเทเวศน์ (พระองค์เจ้าชายपालตันสกุลปะถะวงศ์) กรมหมื่นนเรศโยธี (พระองค์เจ้าชายบัว) และกรมหมื่นเสนีย์บริรักษ์ (พระองค์เจ้าชายแตงตันสกุลเสนวงศ์) สร้างโดยเสด็จพระราชกุศลรัชกาลที่ 3 เมื่อคราวสร้างพระอุโบสถ เป็นเจดีย์ย่อเหลี่ยมไม้ 20 ทรงจอมแหเป็นเจดีย์ขนาดย่อม

8. ตำหนักแดง

ตำหนักแดง เป็นเรือนไม้ฝาปะกน กรมพระราชวังบวรสถานพิมุขทรงยกถวายวัดระฆังเพื่อปลูกเป็นกุฏิสงฆ์ ปัจจุบันอยู่ภายในบริเวณคณะ 2 เชื่อกันว่า เป็นตำหนักสำหรับทรงกรรมฐานของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช สันนิษฐานจากพระตำราของพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (กรมศิลปากร. 2525 : 257)

9. หอไตรหลังเล็ก

หอไตรหลังเล็ก อยู่หน้าตำหนักแดง เป็นเรือนไม้ ฝาปะกนปิดทอง ทาสีเขียวสดประตูหน้าต่างเขียนลายรดน้ำสวยงามมาก

10. หอไตรหลังใหญ่

หอไตรหลังใหญ่ ลักษณะของหอไตรเป็นตำหนัก 3 หลังแฝด มีระเบียงด้านหน้า ฝากระดาน หลังคามุงกระเบื้อง ชายคามีรูปเทพพนมเรียงรายเป็นระยะ ฝาปะกนภายในเขียนภาพรามเกียรติ์ ฝีมือพระอาจารย์นาค จิตรกรเอกในรัชกาลที่ 7 ภายในมีตู้พระไตรปิฎกเขียนลายรดน้ำปิดทอง ฝีมืองดงาม 2 ตู้ ปัจจุบันหอไตรหลังนี้ทางวัดได้ย้ายเข้ามาปลูกไว้ใหม่ภายในกำแพงแก้ว อยู่ด้านหลังทางทิศตะวันตกของพระอุโบสถ

11. พระปรารักษ์

พระปรารักษ์ ตั้งอยู่หน้าวิหาร (พระอุโบสถเก่า) ได้รับยกย่องจากสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ว่า เป็นพระปรารักษ์ที่หาถูกแบบแผนที่สุดในประเทศไทย ไม่ปรากฏหลักฐานว่าสร้างเมื่อใด แต่เชื่อกันว่าสร้างขึ้นในรัชกาลที่ 1 เมื่อคราวปฏิสังขรณ์และเปลี่ยนนามวัด พระปรารักษ์องค์นี้จัด

เป็นพระปรางค์แบบสถาปัตยกรรมรัตนโกสินทร์ ยุคต้นที่มีทรวดทรงงามมาก จนยึดถือเป็นแบบฉบับของพระปรางค์ที่สร้างในยุคนี้ (กรมศิลปากร. 2525 : 256)

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ กล่าวถึงพระปรางค์วัดระฆังไว้ว่า เป็นพระปรางค์ที่มีทรวดทรงและสัดส่วนสวยงามมากองค์หนึ่ง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงสร้างช่วยสมเด็จพระพันางกรมพระยาเทพสุดาวดี เมื่อคราวทรงปฏิสังขรณ์วัดนี้

ศิริวรรณ เวชวิทย์ อ่างกระหวงศึกษาธิการ กรมการศาสนา (2534 : 179) กล่าวว่า พุทธปรางวัดระฆังได้ทำการก่อฤกษ์สร้างขึ้นเมื่อ วันอาทิตย์ เดือน 8 ขึ้น 8 ค่ำ ปีฉลู พ.ศ. 2336 นับเป็นพุทธปรางค์องค์แรกและองค์เดียวในพระอารามแห่งนี้ ศิริวรรณ เวชวิทย์ กล่าวต่อว่า องค์พุทธปรางค์นั้นจะตั้งอยู่หน้าวัดติดกับประตูและกำแพงวัดทางด้านทิศตะวันออก ในขณะเดียวกันตำแหน่งที่ตั้งนั้นก็อยู่ทางด้านหน้าพระวิหารด้วย สำหรับพระวิหารในอดีตคือ พระอุโบสถหลังเก่า พุทธปรางค์วัดระฆังมีลักษณะค่อนข้างสูงเพียว องค์ปรางค์ตั้งอยู่บนฐานสูง ในปัจจุบันพุทธปรางค์วัดระฆังยังอยู่ในสภาพที่สมบูรณ์ตั้งแต่ชั้นฐาน เรือนธาตุ และยอดปรางค์ ตลอดจนองค์ประกอบต่างๆ ที่ประดับตกแต่งอยู่ ยังไม่มีการชำรุดหรือเสียหายแต่ประการใด เนื่องจากการได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ ด้วยดีตลอดมา (ศิริวรรณ เวชวิทย์. 2534 : 181-182) จากที่ผู้วิจัยได้สำรวจพระปรางค์วัดระฆัง องค์พระปรางค์นั้นยังอยู่ในสภาพที่สมบูรณ์สวยงาม ส่วนด้านงานประดับตกแต่งและยังไม่มีมีการชำรุดแสดงให้เห็นว่า พระปรางค์วัดระฆังได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ อยู่ตลอดมา

4.2 ประวัติวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรมหาวิหาร ตั้งอยู่เลขที่ 3 ถนนห้าพระธาตุ แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร วัดมหาธาตุฯ เป็นวัดโบราณเดิมเรียก วัดสลัก เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี วัดสลักตั้งอยู่กลางระหว่างพระบรมมหาราชวัง และพระราชวังบวรสถานมงคล สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทโปรดให้บูรณะปฏิสังขรณ์วัดสลักเมื่อปี พ.ศ. 2326 และทรงทะนุบำรุงวัดนี้เป็นพิเศษมาตลอดพระชนมายุ เนื่องจากมีเรื่องเล่ากันว่า เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าในปี พ.ศ. 2310 นั้นพระองค์ขณะดำรงพระอิสริยยศเป็นนายสุนิดา มหาดเล็กหุ้มแพร ได้ล่องเรือมาตามแม่น้ำเจ้าพระยาเพื่อจะไปหาหลวงยกกระบัตรเมืองราชบุรีพี่ชาย ก่อนจะเลี้ยวเข้าคลองบางกอกใหญ่ บริเวณหน้าวัดสลักพบเรือลาดตะเวนของพม่า พระองค์จึงพลิกเรือคว่ำเพื่อซ่อนตัว พร้อมอธิษฐานหากรอดพ้นจากข้าศึกไปได้ ต่อไปภายหลังได้เป็นใหญ่แล้วจะมาบูรณะปฏิสังขรณ์วัดนี้ให้รุ่งเรืองสืบไป สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาททรงเริ่มการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดสลักพร้อมกับการสร้างพระราชวังบวรสถานมงคล แล้วเปลี่ยนชื่อวัดสลักเป็นวัดนิพพานาราม เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดเกล้าให้ใช้วัดนิพพานารามเป็นที่สังคายนาพระไตรปิฎกในปี พ.ศ. 2331 ได้พระราชทานนามวัดใหม่ว่าวัดพระศรีสรรเพชญ์ และในปี พ.ศ. 2346 พระราชทานชื่อใหม่ว่า วัดพระศรีมหาธาตุราชวรมหาวิหาร ตามชื่อวัดในกรุงศรีอยุธยา ที่เป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ (กรมศิลปากร. 2525:249)

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ กล่าวว่า วัดนิพพานารามหรือวัดมหาธาตุฯ นี้เป็นวัดที่อยู่ระหว่างพระราชวังหลวงและวังหน้าจึงเป็นวัดที่พระพุทธรูปยอผาฯ และกรมราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทเสด็จไปประกอบพิธีต่างๆ อยู่เสมอ กรมพระราชวังบวรฯ ทรงใช้เป็นวัดส่วนพระองค์ที่ทรงประกอบพระราชพิธีหลายสิ่งหลายอย่างอยู่ที่วัดนี้ และเป็นวัดที่ผนวช และประทับอยู่ 7 วัน (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. 2539 : 79-80)

กรมศิลปากร อธิบายว่า รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้บูรณะปฏิสังขรณ์วัดมหาธาตุฯ ทั้งพระอารามตั้งแต่ พ.ศ. 2387 แล้วเสร็จในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการ

นี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินยกช่อฟ้าและโปรดให้ช่างเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถ และโปรดให้สร้างวิหารน้อย ตรงที่ตั้งตำหนักซึ่งเคยประทับอยู่เมื่อทรงผนวช และในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใช้พื้นที่ของวัดมหาธาตุฯ เป็นสถานที่สร้างพระเมรุพระราชทานเพลิงศพพระราชวงศ์ชั้นสูงเป็นครั้งแรก เดิมวัดมหาธาตุเป็นที่พระราชทานเพลิงพระศพโพเจ้านายซึ่งดำรงพระเกียรติยศชั้นสูง ตลอดมาทุกรัชกาลใช้สนามนอกพระระเบียงหน้าวัดเป็นที่ตั้งพระเมรุต่อมุขศาลาเรียนหลังหนึ่งเป็นพลับพลา ศาลาเรียนอีก 3 หลัง จัดเป็นที่พักเจ้านายและแขก ส่วนโรงมหรศพ สนามมวย และดอกไม้เพลิงนั้น ตั้งในบริเวณท้องสนามหลวงเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2420 เป็นต้นมา ในปลายปี พ.ศ. 2432 โปรดให้ย้ายการบอกระเบิดพิธีธรรมมหาธาตุวิทยาลัย ในระหว่าง พ.ศ. 2436-2438 ได้เคยเป็นที่ตั้งสภาภาษาชั่วคราวภายหลังจึงได้ย้ายไปตั้งที่ศิริราชพยาบาล ต่อมาในปี พ.ศ. 2437 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างอาคารถาวรวัดฤๅ ซึ่งเรียกว่า สังฆิกเสนาสนวิทยาลัย โดยมีพระราชดำริจะใช้ในการพระศพสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร หลังจากนั้นจะทรงอุทิศถวายแก่มหาธาตุวิทยาลัย แต่อาคารนี้มาสร้างเสร็จในรัชกาลที่ 6 ส่วนงานพระศพทรงจัดที่วัดบวรสถานสุทธารวาสใน พ.ศ. 2443 และได้พระราชทานพระอารามเพิ่มว่า วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ เพื่อเฉลิมเกียรติสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ในรัชกาลที่ 6 ทรงใช้ตึกสังฆิกเสนาสนวิทยาลัย เป็นที่ตั้งหอสมุดสำหรับพระนคร สมเด็จพระราชดำเนินเปิดอาคาร เมื่อวันที่ 6 มกราคม พ.ศ. 2459 ส่วนการบูรณะพระอารามนั้น มีการบูรณะในส่วนที่ชำรุดทรุดโทรมทั่วไป ถึงรัชกาลที่ 7 ได้มีการบูรณะครั้งใหญ่ครั้งหนึ่ง หลังจากนั้นเป็นการบูรณะส่วนที่ชำรุดทั่วไป และได้มีการบูรณะซ่อมแซมในรัชกาลปัจจุบัน (กรมศิลปากร. 2525 : 249-250)

จากข้อมูลในข้างต้นจะเห็นได้ว่าวัดนี้มีความสำคัญกับพระมหากษัตริย์ของไทยหลายพระองค์ในสมัยต้นๆ กรุงรัตนโกสินทร์ อีกทั้งยังเป็นวัดเก่าแก่ที่สร้างในสมัยอยุธยา

สถาปัตยกรรมในวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ที่สำคัญดังที่ปรากฏในปัจจุบันนี้

1. พระอุโบสถ

พระอุโบสถ ตั้งอยู่หลังพระมณฑปคู่กับพระวิหาร สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ทรงสร้างได้รับการบูรณะในรัชกาลที่ 3 และรัชกาลต่อมา ลักษณะพระอุโบสถในปัจจุบันเป็นอาคารไทยฐานสูง หลังคามุงกระเบื้องเคลือบสี มีช่อฟ้าใบระกา หน้าบันเป็นไม้แกะสลักปิดทองประดับกระจก กลางเป็นภาพนารายณ์ทรงครุฑจับนาค แวดล้อมด้วยภาพเทวดาหะาด้านละ 3 องค์ เหนือขึ้นไปเป็นเทพนม พื้นลายทั่วไปเป็นลายใบเทศก้านต่อดอก ภายในพระอุโบสถมีสิ่งสำคัญคือ พระพุทธรูปประธานปางมารวิชัย สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท โปรดให้พระยาเทพรังสรรค์ปั้นในรัชกาลที่ 3 โปรดให้พระยาชำนาญจนาซ่อมและได้รับการบูรณะปิดทองทั้งองค์ เนื่องจากถูกอัสนีบาตใน พ.ศ. 2445 ครั้งหนึ่งบูรณะปิดทองใหม่ใน พ.ศ. 2467 (กรมศิลปากร. 2525 : 251)

2. พระวิหาร

พระวิหารอยู่ด้านหลังพระมณฑปด้านขวาของพระอุโบสถ สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ทรงสร้าง เดิมยาว 12 ห้องไม่มีมุข ได้รับการบูรณะซ่อมแปลงขยายให้มีมุขหน้าหลังในรัชกาลที่ 3 และได้รับการบูรณะในรัชกาลต่อมา ลักษณะพระวิหารเป็นอาคารทรงไทย ฐานสูง มีมุขโถง ด้านหน้าและด้านหลังมีบันไดขึ้นสู่มุขด้านหน้าและด้านหลังด้านละ 2 บันได หน้าบันด้านหน้าและหลังเป็นรูปตราพระราชสัญลักษณ์ในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดใหญ่ 5 องค์ (กรมศิลปากร. 2525 : 250-251)

3. พระมณฑป

พระมณฑป อยู่ภายในพระระเบียง ตั้งอยู่ด้านหน้าพระอุโบสถและพระวิหารทรงสร้างเมื่อสถาปนาอารามหลวง พ.ศ. 2326 เดิมมียอดเป็นประสาธน์ เนื่องจากนำตัวไม้เครื่องบนประสาธน์ ซึ่งมีพระราชดำริจะสร้างในพระราชวังบวรสถาน มาสร้างถวายเป็นพุทธบูชา ภายหลังเกิดเพลิงไหม้ยอดมณฑปเมื่อ พ.ศ. 2344 โปรดให้บูรณะใหม่โดยแก้หลังคาเป็นทรงโรง แล้วสร้างพระมณฑปทรงสูงเอาไว้เป็นที่ประดิษฐาน พระเจดีย์ทองบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระมณฑปนี้มีการบูรณะเป็นครั้งแรก ในรัชกาลที่ 3 และบูรณะในรัชกาลต่อมาภายในเป็นที่ประดิษฐานมณฑปยอดประสาธน์ ซึ่งมีพระเจดีย์ทองศรีรัตนมหาธาตุประดิษฐานอยู่ภายในอีกองค์หนึ่ง และผนังทั้ง 4 ด้านมีพระพุทธรูปสำริดสมัยสุโขทัยและอยุธยา ซึ่งอัญเชิญมาจากหัวเมืองเหนือในรัชกาลที่ 1 จำนวน 28 องค์ (กรมศิลปากร. 2525 : 250)

4. พระระเบียง

พระระเบียง ตั้งล้อมรอบพระอุโบสถ พระวิหาร และพระมณฑป สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาททรงสร้าง มีประตูออกด้านละ 1 ประตู ภายในพระระเบียงมีพระพุทธรูป ซึ่งอัญเชิญมาจากที่ต่างๆ รวม 112 องค์ เดิมมีขนาดและฐานสูงไม่เท่ากัน ทางวัดได้บอกบุญแก่ผู้มีจิตศรัทธา บูรณะทำบัลลังก์และปิดทองพระพุทธรูปใหม่ พ.ศ. 2467 (กรมศิลปากร. 2525 : 251)

5. เจดีย์ราย

เจดีย์ราย อยู่ภายในวงพระระเบียงด้านเหนือพระวิหาร และด้านใต้มีพระเจดีย์ด้านละ 2 องค์

6. หอระฆัง

หอระฆัง อยู่นอกวงพระระเบียงด้านใต้ ติดกับอาคารอภิธรรมมหาธาตุวิทยาลัย มีลักษณะเป็นมณฑปแปดเหลี่ยมยอดฐานสูง มีบันไดทางขึ้นสู่ฐานซึ่งมีแนวกำแพงโปร่งเตี้ยๆ ล้อมรอบ หอที่ปรากฏเป็นการสร้างใหม่ ใน พ.ศ. 2500

7. ศาลาการเปรียญ

ศาลาการเปรียญ ตั้งอยู่ด้านหลังพระอาราม ทางใต้ของขณะสลัก สร้างในรัชกาลที่ 3 แทนที่หลังสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาททรงสร้างใน พ.ศ. 2465 ทางวัดซ่อมแปลงใหม่ให้มีช่อฟ้าใบระกา ปูพื้นและอาสนะ ด้ายกระเบื้องซีเมนต์และใน พ.ศ. 2469 ได้ต่อมุขทางด้านหน้าออกไปอีก

8. วิหารโพธิลังกา

วิหารโพธิลังกา หรืออีกอย่างหนึ่งวิหารน้อย สร้างในรัชกาลที่ 4 ณ สถานที่ซึ่งเคยเป็นตำหนักที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อทรงผนวช ต่อมาเมื่อสภาพทรุดโทรมลง สมเด็จพระวันรัต เอง เขมจารี ได้บูรณะซ่อมแซมทั้งหลังเมื่อ พ.ศ. 2475 ในรัชกาลที่ 7

9. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นสถานศึกษาชั้นอุดมศึกษาของพระสงฆ์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาครั้งแรกพระราชทานนามว่า มหาธาตุวิทยาลัย เปิดการศึกษาตั้งแต่วันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2432 ภายหลังมีพระบรมราชโองการให้เปลี่ยนนามใหม่เมื่อวันที่ 13 กันยายน พ.ศ. 2439 เป็นมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อาคารจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยปัจจุบันสร้างใน พ.ศ. 2498 วางศิลาฤกษ์เมื่อวันที่ 20 กันยายน

10. พระปรางค์

พระปรางค์ อยู่ภายในองค์พระระเบียงด้านเหนือพระวิหาร และด้านใต้ของพระอุโบสถ พระปรางค์ด้านละ 2 องค์ พระปรางค์ใหญ่ 2 องค์ ด้านหน้าพระมณฑปสันนิษฐานว่าสร้างในรัชกาลที่ 2 เป็นที่บรรจุอัฐิ

ของสมเด็จพระสังฆราชสุขและสมเด็จพระสังฆราชมี นอกนั้นเป็นของเดิมที่สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาททรงสร้างเดิมมีพระปรารภอยู่หลังพระวิหารอีก 2 องค์ในรัชกาลที่ 3 ให้ย้ายไปตั้งที่นอกพระระเบียงด้านเหนือ ทางวัดลือลงเมื่อประมาณ พ.ศ. 2469 พร้อมกับโรงพระเบญจนาถยอนตราศุลมาประดับบนยอดปรารภที่ด้านข้างพระวิหารและพระอุโบสถ (กรมศิลปากร. 2525 : 251-252)

ศิริวรรณ เวชวิทย์ กล่าวถึงพระปรารภวัดมหาธาตุฯ ทั้งสององค์ไว้ว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ทรงสร้างพุทธปรารภทั้ง 2 องค์ เพื่อบรรจุพระอัฐิของสมเด็จพระสังฆราช สุข ซึ่งสิ้นพระชนม์เมื่อปี พ.ศ. 2539 องค์หนึ่งและอีกองค์หนึ่งนั้นเพื่อบรรจุอัฐิของสมเด็จพระสังฆราชมี ซึ่งสิ้นพระชนม์เมื่อปี พ.ศ. 2362 แต่ปรากฏว่ามีได้บรรจุพระอัฐิดังกล่าว คงปล่อยว่างไว้อยู่ตลอดมาจนกระทั่งปัจจุบัน พระพุทธปรารภทั้ง 2 องค์ จึงได้บรรจุอัฐิและอังคารของอดีตเจ้าอาวาสวัดมหาธาตุ 3 องค์ คือ องค์อยู่ด้านทิศเหนือ บรรจุอัฐิและอังคารของสมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมจารีมหาเถระ) เป็นเจ้าอาวาสเมื่อ พ.ศ. 2466 – 2486 และของพระพิมลธรรม (น้อย ฐานทัตตเถระ) เจ้าอาวาสเมื่อ พ.ศ. 2486-2490 องค์นี้อยู่ด้านทิศใต้ บรรจุอัฐิและอังคารของสมเด็จพระวันรัต (ทิต อุทยมหาเถระ) เจ้าอาวาส เมื่อปี พ.ศ. 2432-2466 (ศิริวรรณ เวชวิทย์. 2534 : 212)

ประวัติวัดอรุณราชวราราม

วัดอรุณราชวราราม เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรมหาวิหาร สถานที่ตั้งเลขที่ 34 ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก เหนือพระราชวังเดิม แขวงวัดอรุณ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร

เดิมเป็นวัดโบราณ สร้างตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เรียกว่า “วัดมะกอก” ต่อมาเปลี่ยนเป็น “วัดมะกอกนอก” กรมศิลปากร (2525 : 141) สันนิษฐานว่าเรียกตามชื่อตำบลที่ตั้งวัดซึ่งเรียกกันว่า บางมะกอก ต่อมาสร้างวัดขึ้นอีกวัดหนึ่ง ลึกเข้าไปในคลองบางกอกใหญ่ ซึ่งเรียกว่าวัดมะกอกใน (ปัจจุบันหรือวัดนวลนรดิศ)

รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เปลี่ยนมาเรียก “วัดแจ้ง” เนื่องจากภายหลังจากที่ทรงกอบกู้อิสรภาพ เมื่อปี พ.ศ. 2310 แล้วทรงโปรดที่จะตั้งราชธานีใหม่ ครั้งเสด็จยกไพร่พลมาตามแม่น้ำเจ้าพระยาถึงวัดมะกอกเป็นเวลารุ่งแจ้งพอดี ทรงพระราชดำริเห็นเป็นอุดมมหายามมงคลฤกษ์ จึงโปรดให้เทียบเรือพระที่นั่งที่ท่าหน้าเสด็จขึ้นไปทรงสักการบูชาพระมหาธาตุ ขณะนั้นสูงประมาณ 8 วา ซึ่งประดิษฐานอยู่ริมฝั่งแม่น้ำหน้าวัด ต่อมาได้โปรดให้บูรณะปฏิสังขรณ์วัด แล้วเปลี่ยนชื่อเรียกใหม่เป็น “วัดแจ้ง” จากเหตุการณ์ในข้างต้น อาจสันนิษฐานได้ว่า วัดแจ้ง มีมาแต่สมัยอยุธยา

หลังจากพระองค์ได้สร้างกรุงธนบุรีเป็นราชธานีในปี พ.ศ. 2311 วัดแจ้งก็เลยกลายเป็นวัดในวังตามแบบอย่างโบราณมา วัดในวังไม่มีพระสงฆ์จำพรรษา ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์ทรงประกอบพิธี เช่นในสมัยกรุงศรีอยุธยาที่มี วัดพระศรีสรรเพชญ์อยู่ในพระราชวัง (พระมหาสุวดี อธิสโก. 2544 : 16)

สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก) ได้เมืองเวียงจันทน์ แล้วอัญเชิญพระพุทธรูปสำคัญ 2 องค์ คือ พระแก้วมรกตกับพระบางลงมาด้วย ณ ปากน้ำ (2542 : 105) กล่าวว่า เมื่ออัญเชิญพระแก้วมรกตมาถึงจังหวัดสระบุรี โปรดให้หยุดทัพ (สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช) ได้ทรงทราบเรื่องราวก็โปรดให้จัดขบวนเรือนำสมเด็จพระสังฆราช และพระราชอาคันตุกะขึ้นมารับเสด็จ และอาราธนาพระแก้วมรกต และพระบางล่องลงมาทางน้ำ จนถึงบางธรณี จังหวัดนนทบุรี

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ได้เสด็จโดยขบวนพยุหยาตราทางชลมารค ขึ้นไปรับเสด็จพระแก้วมรกต และพระบางที่บางธรณี อาราธนาให้แห่เป็นขบวนอย่างเอิกเกริก ล่องตามลำน้ำเจ้าพระยาสู่กรุงธนบุรี แล้ว

อัญเชิญขึ้นประดิษฐานไว้ในโรงริมพระอุโบสถวัดแจ้ง ภายในพระราชวังเดิม ทรงจัดให้มีงานสมโภชพระแก้วมรกตและพระบางอย่างเอิกเกริก เป็นเวลา 7 วัน

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก) เสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติสืบต่อจากพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงย้ายเมืองหลวงไปอยู่ยังกรุงเทพฯ กรมศิลปากร (2525 : 141) อธิบายว่า เนื่องจากต้องทรงสร้างพระบรมมหาราชวังและพระราชวังบวรสถานมงคลใหม่โปรดให้เกณฑ์อิฐ รื้ออิฐกำแพงเมืองกรุงเก่า และรื้ออิฐกำแพงเมืองธนบุรีมาสร้าง รวมทั้งสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามขึ้นภายในบริเวณพระบรมมหาราชวังด้วย

ครั้งเมื่อสร้างเสร็จ ได้ทรงอัญเชิญพระแก้วมรกตจากวัดแจ้งมาประดิษฐานไว้ที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามเมื่อ พ.ศ. 2327 ทำให้วัดแจ้งจึงกลายเป็นวัดที่อยู่นอกพระราชวัง จึงโปรดให้มีพระสงฆ์จำพรรษาต่อไปได้ ทรงแต่งตั้งให้พระปลัดสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) วัดบางกอกใหญ่ (วัดระฆังโฆสิตาราม) เป็นพระโพธิวงศาจารย์ นิมนต์ให้ครองวัดแจ้ง (กรมศิลปากร. 2525 : 141)

อนัสพงษ์ ไกรเกียรติศรี (2535 : 9) อธิบายว่าถึง พ.ศ. 2328 ได้โปรดให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย) เสด็จมาประทับอยู่ ณ พระราชวังเดิมได้วัดแจ้ง และทรงมอบหน้าที่ให้บำรุงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดแจ้งต่อไปด้วยในระบายนี้นี้ได้ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์สำเร็จได้เพียง ภูมิสงฆ์ ส่วนพระอุโบสถและพระวิหารยังไม่ทันเสร็จ ก็พอดีสิ้นรัชกาลที่ 1 ใน พ.ศ. 2352

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงบูรณะต่อและโปรดให้สร้างพระอุโบสถ และพระวิหารต่อจากที่ทรงได้เริ่มมาแล้ว สร้างพระระเบียงล้อมรอบพระอุโบสถ ปั้นหุ่นพระพุทธรูปด้วยฝีพระหัตถ์และโปรดให้หล่อขึ้นประดิษฐานเป็นพระประธานในพระอุโบสถสร้างศาลาการเปรียญ โปรดให้พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ (พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) เป็นแม่กอง สร้างปรับปรุงภูมิใหม่ และสร้างเมรุขนาดใหญ่ เมื่อปฏิสังขรณ์สิ่งต่างๆ เสร็จสิ้นเรียบร้อยโปรดให้มีมหรสพ ฉลองใน พ.ศ. 2363 และพระราชทานนามวัดใหม่ว่า "วัดอรุณราชธาราม"

ต่อมาทรงเสริมสร้างพระปรางค์ ซึ่งประดิษฐานอยู่หน้าวัด ซึ่งแต่เดิมพระปรางค์มีขนาดสูง 8 วา ทรงคิดจะสร้างใหม่ให้มีขนาดใหญ่เป็นพระมหาธาตุสำหรับพระนคร โปรดให้ลงมือขุดราก แต่การก็ค้างอยู่เพียงนี้ เพราะพระองค์ เสด็จสวรรคตเสียก่อน ใน พ.ศ. 2367 (กรมศิลปากร. 2525 : 142)

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้บูรณะปฏิสังขรณ์วัดอรุณราชธาราม ทรงรื้อภูมิสงฆ์ที่สร้างเป็นซัดตะเกียบปูน แล้วสร้างใหม่เป็นตึก เมื่อสร้างเสร็จโปรดให้จัดงานฉลองพร้อมกับวัดราชโอรส กรมศิลปากร อธิบายว่า (2525 : 142) จากนั้นทรงมีพระราชประสงค์จะต่อเติมพระปรางค์ ต่อตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้เสด็จพระราชดำเนินมาก่อพระฤกษ์เมื่อ พ.ศ. 2385 พระปรางค์ที่สร้างนี้สูง 1 เส้น 13 วา 1 คอก 1 คืบ 1 นิ้ว ฐานกลมวัดรอบได้ 9 เส้น 17 วา

ภายหลังโปรดให้สร้างมณฑปพระพุทธรูปจำลอง พระเจดีย์ย่อเหลี่ยมมูมไม้ 12 สี่องค์ สร้างประตูทางเข้าพระอุโบสถใหม่ สร้างรูปยักษ์ยืนเฝ้าประตูทั้ง 2 ข้าง

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้างและปฏิสังขรณ์สิ่งต่างๆ ในวัดอรุณเพิ่มเติม คือ ให้ช่างทำบุษบกยอดปรางค์ขึ้นที่ผนังหุ้มกลอง ตรงมุมพระอุโบสถด้านหน้า เพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปทรงเครื่องตัน อีกบุษบกหนึ่งทำที่ผนังหุ้มกลองของมุมพระอุโบสถด้านหลัง เพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปฉลองพระองค์ 2 องค์ อนัสพงษ์ ไกรเกียรติศรี อธิบายว่า (2535 : 11) บุษบกที่มุมทั้งด้านหน้าและด้านหลังพระอุโบสถ ทำเสร็จในรัชกาลที่ 5 โปรดให้นำพระพุทธรูปฉลองพระองค์มาประดิษฐานเหนือแท่นบุษบกที่หน้า

พระอุโบสถ ถวายนามว่า "พระพุทธรณภูมิตร" ส่วนพระพุทธรูปอีก 2 องค์ ที่กำหนดจะนำมาประดิษฐานไว้ ณ บุษบกมุขหลังพระอุโบสถหาได้ทำขึ้นไม่ ปัจจุบันมีพุ่มเทียนตั้งอยู่บนบานปูนปั้นลงรักปิดทอง 2 ชั้น

พระอุโบสถด้านนอก เสาหน้ามุข เสารายเฉลียงรอบพระอุโบสถ โปรดให้เอากระเบื้องลายดอกไม้ และใบไม้ที่วังจากเมืองอื่น มาประดับเป็นลายดอกไม้ร่วง และพระราชทานพระนามพระประธานในพระอุโบสถ ว่า พระพุทธรธรรมิคราชโลกชาติติลก เมื่อทรงปฏิสังขรณ์เสร็จ โปรดให้อัญเชิญพระบรมอัฐิของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มาบรรจุที่พระพุทธรอาสน์พระประธาน

พระวิหาร โปรดให้ประดับกระเบื้องเป็นลายดอกไม้เงินก้านแย่งชววนไทย เมื่อทรงปฏิสังขรณ์เสร็จ พระราชทานนามวัดใหม่ว่า "วัดอรุณราชวราราม" สรุปรจากกรมศิลปากร (2525 : 141)

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทำการปฏิสังขรณ์วัดอรุณราชวรารามเป็นการใหญ่ ทำเกือบทั้งวัด โปรดให้ทำมุขหน้าและหลังพระอุโบสถที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทำข้างไว้จนเสร็จ และทรงอัญเชิญพระพุทธรณภูมิตรมาประดิษฐานที่บุษบกมุขด้านหน้าพระอุโบสถ

ครั้ง พ.ศ. 2438 เกิดเพลิงไหม้พระอุโบสถ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเสด็จไปอำนวยการดับเพลิงเอง และทรงอัญเชิญพระบรมอัฐิของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยออกได้ทัน ภายหลังโปรดให้กรมหมื่นปราบปรปักษ์ เป็นแม่กองปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ พระอุโบสถเมื่อบูรณะเสร็จทรงอัญเชิญพระบรมอัฐิของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยกลับมาบรรจุไว้ที่ฐานพระพุทธรูปประธานตามเดิม เมื่อ พ.ศ. 2441 จากนั้นโปรดให้พระยาราชสงคราม เป็นนายงานอำนวยการปฏิสังขรณ์พระปรางค์ซึ่งชำรุดทรุดโทรมลงไปมาก ทรงมีกระแสว่าจะรักษาของเก่าให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ของใหม่ที่จะเสริมจะพยายามทำให้กลมกลืนของเก่า ถ้าจะเปลี่ยนแปลงต้องให้กราบทูลให้ทรงทราบก่อน

นอกจากนี้ ยังได้ปฏิสังขรณ์วิหารคดด้านนอก ประตुरอบพระปรางค์ซึ่งเดิมมี 9 ประตู ลดเหลือ 5 ประตู ที่ฐานใต้เชิงบาตรพระปรางค์ทุกองค์ เป็นซุ้มโค้งกรอบมีรูปกนิษฐ ซึ่งชำรุดหมดแก่เป็นกนิษฐหล่อด้วยซีเมนต์ เพื่อลดค่าใช้จ่าย เมื่อบูรณะเสร็จโปรดให้มีงานฉลองเมื่อ พ.ศ. 2452 (กรมศิลปากร. 2525 : 143)

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่มีการปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ มีแต่การก่อสร้างเล็กๆ น้อยๆ เช่น ก่อเขื่อนหน้าวัด ซ่อมรูปยักษ์หน้าประตูซุ้มมงกุฎ ทำฐานของพระบรมรูปหล่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สร้างกุฏิใหม่ สร้างโรงเรียนปริยัติธรรม สร้างถนน (กรมศิลปากร. 2525 : 143)

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ปรากฏหลักฐานการซ่อมครั้งใหญ่ มีแต่การซ่อมเล็กๆ น้อยๆ และทางวัดได้รับมอบกรรมสิทธิ์ที่ดินเพิ่ม (กรมศิลปากร. 2525 : 144)

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล ได้มีการบูรณะหลายสิ่งฐานพระศรีมหาโพธิ์ สร้างถนน ปฏิสังขรณ์พระวิหาร ซ่อมองค์พระประธานในพระวิหาร ปฏิสังขรณ์โบสถ์น้อย วิหารน้อยหน้าพระปรางค์ ปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ พระปรางค์ทิศ พระปรางค์ใหญ่ และมีการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดกันอยู่ต่อเนื่อง (กรมศิลปากร. 2525 : 143)

จากในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล วัดอรุณราชวรารามเป็นวัดที่มีความสำคัญและได้มีการสร้างและปฏิสังขรณ์อยู่ตลอด จะเห็นได้จากในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีรับสั่งให้บูรณะพระปรางค์ และทรงมีกระแสที่จะให้รักษาของเก่ามากที่สุด ถ้าจะเปลี่ยนแปลงต้องให้กราบทูลให้ทรงทราบก่อน วัดอรุณราชวรารามจึงเป็นวัดที่เจริญรุ่งเรืองมาทุกกาลทุกสมัย มีปูชนียสถานใหญ่ไม่น้อยที่ล้วนแล้วแต่เป็นของที่สร้างอย่างปราณีตบรรจง เช่นองค์พระปรางค์ ซึ่งเป็นศิลปะอันสำคัญหาความีได้ของไทยในขณะนี้

สถาปัตยกรรมในวัดอรุณราชวราราม ที่สำคัญดังที่ปรากฏในปัจจุบัน มีดังนี้

1. พระอุโบสถ

พระอุโบสถ ตั้งอยู่ทางเหนือของวัด สร้างในสมัยรัชกาลที่ 2 เป็นสถาปัตยกรรมชั้นสำคัญและสวยงามมากขึ้นหนึ่ง เป็นศิลปะแบบกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ลักษณะพระอุโบสถเป็นพื้นยกสูง ช่อฟ้า ใบระกา ลงรักประดับกระจก หน้าบันทั้งสองด้านเป็นรูปเทวดาถือพระปรางค์อยู่ในปราสาท เป็นไม้แกะ ภายหลังในรัชกาลที่ 5 เกิดเพลิงไหม้เสียไปส่วนน้อย ส่วนมากคงอยู่ พระประธานในอุโบสถหล่อในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งพระองค์ทรงปั้นหุ่นพระพักตร์เอง

2. พระระเบียงหรือพระวิหารคด

พระระเบียงหรือพระวิหารคด สร้างในรัชกาลที่ 2 มีประตูเข้าออกอยู่กึ่งกลางพระระเบียงทั้ง 4 ทิศ หน้าบันไม้แกะสลักรูปนารายณ์ ทรงครุฑ มีฉนวนเขียนลายเป็นช่อเรณูแกวกลายดอกไม้ ใบไม้ มีนกยูงยืนอยู่ตรงกลาง พระพุทธรูปในพระระเบียงจำนวน 120 องค์ เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย เสาพระระเบียงเป็นเสาอิฐถือปูนย่อเหลี่ยมหัวเสาที่รับเชิงชายลงรักปิดทองประดับกระจกสี

3. ชุ่มประตูดมยมงกุฏ

ชุ่มประตูดมยมงกุฏ สร้างในรัชกาลที่ 3 เป็นประตูดมยมงกุฏอยู่ตรงกึ่งกลางพระระเบียง ด้านตะวันออก ช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ เป็นปูนปั้นประดับกระเบื้องถ้วย หน้าชุ่มประตูมีรูปปั้นยักษ์สองตน ยักษ์ตัวสีขาวคือสหสเดชะ ยักษ์สีเขียวคือทศกัณฐ์ ปั้นด้วยปูนปั้นประดับกระเบื้องเคลือบสี

4. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง สร้างในรัชกาลที่ 3 อยู่ระหว่างเจดีย์ย่อเหลี่ยมไม้ยี่สิบ 4 องค์ กับพระวิหารใหญ่ต่อมาชำรุด รัชกาลที่ 5 โปรดให้ซ่อมใหม่

5. พระเจดีย์ 4 องค์

พระเจดีย์ 4 องค์ สร้างขึ้นในรัชกาลที่ 3 อยู่ระหว่างพระระเบียงอุโบสถด้านใต้ กับมณฑปพระพุทธบาทจำลอง เป็นเจดีย์ย่อเหลี่ยมไม้ยี่สิบมีขนาดเท่ากัน ทั้ง 4 องค์ ก่อด้วยอิฐถือปูนประดับกระเบื้องถ้วยและกระจกริ ปฏิสังขรณ์ในรัชกาลที่ 5

6. พระวิหาร

พระวิหาร สร้างในรัชกาลที่ 2 เป็นวิหารยกพื้นเช่นเดียวกับพระอุโบสถ หลังคาลด 3 ชั้น มุงกระเบื้องเคลือบสี หน้าบันเป็นรูปเทวดาถือพระขรรค์นั่งบนแท่น ด้านนอกประดับด้วยกระเบื้องเคลือบลายก้านแย่งชบวนไทย

7. หอระฆัง

หอระฆังสร้างในรัชกาลที่ 2 มีอยู่ 240 อยู่ด้านเหนือ หลังพระวิหาร อยู่ในเขตพุทธาวาส ทั้ง 2 หอ สูง 3 ชั้น มีหน้าบันเป็นลายดอกไม้ปักอยู่ในพาน

8. พระเจดีย์และศาลาราย

พระเจดีย์และศาลาราย ข้างพระวิหารทางทิศใต้ มีเจดีย์ขนาดเล็ก 2 องค์ แบบย่อเหลี่ยมไม้ยี่สิบสอง และมีศาลารายอยู่บริเวณข้างพระวิหาร 4 หลัง

9. หอไตร

หอไตรมี 2 หอ อยู่ด้านหน้าของหมู่กุฏิคณะ 1 ไม่มีช่อฟ้าใบระกา ทำเป็นปูนปั้นประดับกระเบื้องถ้วย หลังคามุงกระเบื้องเคลือบสี กรอบหน้าต่างเป็นลายดอกไม้ลงรักปิดทอง อีกหลังหนึ่งอยู่ทางด้านเหนือ คณะ 7 ใบระกาลงรักปิดทองประดับกระจก

10. โบสถ์น้อย

โบสถ์น้อย อยู่หน้าพระพุทธปรางค์ เป็นโบสถ์เดิมของวัด สร้างสมัยอยุธยา คู่กับพระพุทธปรางค์องค์เดิมสูง 8 วา ภายในโบสถ์มีฐานชุกชี ประดิษฐานพระพุทธรูป 29 องค์ โบสถ์นี้เป็นทางผ่านเข้าพระพุทธปรางค์ได้ด้วย

11. วิหารน้อย

วิหารน้อย อยู่หน้าพระพุทธปรางค์ เช่นเดียวกับโบสถ์น้อย มีมาแต่เดิมสมัยอยุธยามีลักษณะเช่นโบสถ์น้อย คือทรงเตี้ย มีมุขหน้าและหลัง มุขหน้าปล่อยว่าง มุขหลังประดิษฐานพระมาลัย ภายในวิหารมีฐานชุกชี ประดิษฐานพระจุฬามณีเจดีย์ ซึ่งเป็นโลหะคล้ายเนื้อชินทองออกได้เป็น 4 ชั้น คือยอด คอระฆัง ฐาน 2 ชั้น

12. ศาลาทำนํารูปเก้งจิ้น

ศาลาทำนํารูปเก้งจิ้นมีทั้งหมด 6 ห้อง อยู่บริเวณเขื่อนหน้าวัด สร้างขึ้นในรัชกาลที่ 3 บางหลังมีสะพานยื่นลงไปในน้ำ

13. พระปรางค์

พระปรางค์วัดอรุณราชวรารามเริ่มปรากฏหลักฐานหลังจากที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงกอบกู้อิสรภาพกรุงศรีอยุธยา กลับคืนมาได้สำเร็จในปี พ.ศ. 2310 และมีพระราชประสงค์จะย้ายราชธานีมาตั้ง ณ กรุงธนบุรี จึงได้เสด็จกรีธาพลส่งลงมาทางชลมารค เมื่อถึงวัดอรุณก็เป็นเวลารุ่งแจ้งพอดี ทรงพระราชดำริเห็นเป็นมหามงคลฤกษ์ จึงโปรดให้เทียบเรือพระที่นั่งที่ท่าหน้า แล้วเสด็จขึ้นไปสักการะบูชาพระมหาธาตุ ก็คือพระปรางค์องค์เก่า ที่สร้างครั้งกรุงศรีอยุธยา น.ณ ปากน้ำ (2542 : 110) สันฐานว่า พระปรางค์เดิมของวัดอรุณราชวรารามเป็นของฝีมือช่างอยุธยาตอนปลาย พระปรางค์องค์เดิมนั้นมีขนาดย่อม มีใช้พระปรางค์แบบอยุธยาตอนต้นแน่นอน

พระปรางค์ตั้งอยู่หน้าวัด หลังโบสถ์และวิหารน้อย เดิมสูง 8 วา ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2) น.ณ ปากน้ำ (2542 : 107) อธิบายว่า ทรงพระราชดำริเห็นว่าพระปรางค์เดิมยังย่อมอยู่ กรุงรัตนโกสินทร์ได้ตั้งขึ้นเป็นราชธานียังหาพระมหาธาตุไม่ ควรจะเสริมพระปรางค์วัดอรุณให้ใหญ่เป็นพระมหาธาตุ สำหรับพระนครซึ่งทรงลงมือได้เพียงยุครากไวกี้เสด็จสวรรคต

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) ทรงมีพระราชดำริที่จะให้สมพระราชประสงค์ของสมเด็จพระบรมราชชนกนาถ จึงโปรดให้สร้างพระปรางค์ก่อเสริมให้ใหญ่จนมีความสูงถึง 1 เส้น 13 วา 1 คอก 1 คืบ 1 นิ้ว (กรมศิลปากร. 2525 : 142)

ลักษณะของพระปรางค์ สกวณ รอดบุญ (2526 : 37) อธิบายไว้ว่า พระปรางค์วัดอรุณจัดอยู่ในกลุ่มแบบปรางค์กลุ่ม 5 องค์ เป็นการวางผังที่ได้รับอิทธิพลมาจากพระปรางค์สมัยอยุธยา เช่น พระปรางค์ วัดมหาธาตุ พระปรางค์วัดไชยวัฒนาราม แบบอย่างของพระปรางค์กลุ่ม 5 องค์ นี้มีเพียงแห่งเดียวในสมัยรัตนโกสินทร์ คือ พระปรางค์วัดอรุณราชวราราม มีลักษณะพระปรางค์องค์ใหญ่อยู่ตรงกลางเป็นประธาน มีพระปรางค์บริวารทั้ง 4 มุม เรียกว่า พระปรางค์ 4 ทิศ โดยเฉพาะพระพุทธปรางค์องค์กลางมีรูปทรงแบบ “ทรงจอมแห” และที่เรือนธาตุมีซุ้มจตุรมุขมียอดปรางค์ขนาดเล็กอยู่เหนือซุ้มทั้ง 4 ทิศ

พระมหาสวัสดิ์ อธิ์โรโก (2544 : 29) อธิบายว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) เสด็จพระราชดำเนินมาก่อนพระฤกษ์ เมื่อวันศุกร์เดือน 9 แรม 12 ค่ำ พ.ศ. 2585 สำเร็จปี พ.ศ. 2394 ใช้เวลา

สร้างถึง 9 ปี พระองค์โปรดให้หล่อยอดสราศุล พระปรางค์ ปี พ.ศ. 2389 เมื่อยกยอดพระปรางค์ซึ่งเดิมทำเป็นยอดนาคศูลตามแบบพระปรางค์โบราณ แต่ครั้งใกล้วันฤกษ์ก่อโยโปรดให้ฝังมงกุฎที่หล่อสำเร็จพระประธานทรงเครื่องวัดนางนอง มาติดบนยอดนาคศูล

พระปรางค์ น.ณ.ปากน้ำ (2542 : 107) อธิบายว่า มีความสูง 33 วาเศษ มีพระปรางค์เล็ก 4 ทิศ มณฑป 4 ทิศ พระปรางค์ประธานเชิงบาตรมีรูปพรหมแขกชั้น 1 รูปกระบี่แบกชั้น 1 รูปมารแบกชั้น 1 พระปรางค์ทิศทั้งสี่มีขุมรูปพระพายทรงม้า มีช่องรูปกนิร เชิงบาตร รูปมารแบก และกระบี่แบกสลับกัน มณฑป 4 ทิศ มีช่องรูปกนิรเชิงบาตร รูปคนธรรพ์ แบกสองทิศ กุมภัณฑ์แบกสองทิศ

กรมศิลปากร (2525 : 147) อธิบายว่า พระปรางค์ใหญ่ มีประตูเข้า 9 ประตู มีบันไดขึ้นสู่ฐานทักษิณชั้นที่ 1 สี่ด้าน ฐานทักษิณชั้นที่ 2 รอบฐานมีรูปปั้นไม้ประดับกระเบื้องเคลือบสีเหลืองขึ้นไปเป็นเชิงบาตรประดับกระเบื้องเคลือบสีลายดอกไม้ใบไม้ มีบันไดขึ้นฐานทักษิณชั้นที่ 2 และมีฐานทักษิณชั้นที่ 3 ประดับรูปกนิรและกนิรีโดยรอบ เชิงบาตรเป็นรูปมารแบกมีบันไดขึ้นฐานทักษิณชั้นที่ 3 ที่เชิงบันไดมีเสาหงส์หินทราย และฐานทักษิณชั้นที่ 4 มีรูปกนิรและกนิรีโดยรอบ ตรงยอดมุขเป็นรูปแจกันดอกไม้ที่เชิงบาตรเป็นรูปกระบี่แบก มีบันไดขึ้นไปยังทักษิณชั้นที่ 4 ที่เชิงบันไดมีเสาหงส์หินเหลืองทักษิณเป็นรูปกนิร กนิรีโดยรอบ ตรงยอดมุขเป็นรูปแจกันดอกไม้ ที่เชิงบาตรเป็นรูปกระบี่แบก มีบันไดขึ้นไปยังทักษิณชั้นที่ 4 เชิงบันไดมีเสาหงส์หิน เหลืองทักษิณเป็นรูปกนิร กนิรีโดยรอบ ตรงยอดมุขเป็นรูปแจกันดอกไม้ เชิงบาตรเป็นรูปพรหมแบก เหลือขึ้นไปเป็นขุม 4 ด้าน ข้างในเป็นรูปพระอินทร์ ทรงช้างเอราวัณทั้ง 4 ด้าน จากนั้นเป็นชั้นกลีบขนุนยอดพระปรางค์ เป็นนาคศูล มีมงกุฎปิดทองกรอบ โดยรอบพระปรางค์ประธาน มีพระปรางค์ทิศ 4 มุม อยู่บนมุขทักษิณชั้นล่างของพระปรางค์ประธาน พระปรางค์ทิศทั้ง 4 มีรูปทรงเหมือนกัน มีช่องรูปกนิร กนิรี และเชิงบาตร เหลือช่องมีรูปมารกับกระบี่แบกสลับกัน ชั้นขุมภายในมีรูปพระพายทรงม้า เหลือขุมเป็นรูปครุฑขุดนาคและเทพพนม ถัดขึ้นไปเป็นชั้นกลีบขนุน 5 ชั้น และเป็นนาคศูลปิดทอง ช่วงระหว่างพระปรางค์ทิศ บนฐานทักษิณชั้นที่ 2 เป็นมณฑลทิศมีทั้ง 4 ด้าน ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปรางค์ต่างๆ ฐานมณฑปประดับรูปกนิรและกนิรี เหลือช่องนี้มีรูปกุมภัณฑ์ แบก 2 มณฑป อีก 2 มณฑปเป็นรูปคนธรรพ์ แบกมณฑปก่อด้วยอิฐถือปูนประดับกระเบื้องเคลือบ

พระมหาสวัสดิ์ อธิสโก (2544 : 29) อธิบายว่า พระปรางค์ประธานมีความสูงถึง 1 เส้น 13 วา 1 ศอก 1 คืบ 1 นิ้ว (สูง 67 เมตร) ฐานพระปรางค์กลม 5 เส้น 17 วา (234 เมตร) องค์พระปรางค์ประธานก่ออิฐถือปูนประดับด้วย ประดับด้วยชั้นกระเบื้องเคลือบสีต่างๆ บางลายใช้กระเบื้องเคลือบธรรมดา บางลายใช้ฉาบน้ำของโบราณ มีลายสวยงามมาก เช่น ฉาบบนเศียรจระเข้ เล็กบ้างใหญ่บ้าง ประดับสลับกันไว้ จากพื้นขึ้นสู่ชั้นที่ 1 มี 8 บันได บันไดละ 6 ขั้น จากชั้นที่ 1 ขึ้นไปชั้นที่ 2 มี 8 บันได บันไดละ 14 ขั้น จากชั้นที่ 2 ขึ้นไปชั้นที่ 3 มี 4 บันได บันไดละ 21 ขั้น จากชั้นที่ 3 ขึ้นไปชั้นที่ 4 มี 4 บันได บันไดละ 17 ขั้น ฐานทักษิณชั้นที่ 3 เชิงบาตร มีรูปพระยามารแบกโดยรอบ ฐานทักษิณชั้นที่ 4 เชิงบาตรมีรูปกระบี่แบกโดยรอบ เหลือฐานทักษิณที่ 4 ขึ้นไปมีรูปพระพรหมแบก ตามช่องมีรูปกนิรและกนิรีสลับกันโดยรอบ ตรงยอดมุขเป็นรูปแจกันปักดอกไม้คล้ายกันทุกชั้น ขุมคูหา 4 ด้าน มีรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณอยู่ในคูหาทั้ง 4 ด้าน เหลือคูหาเป็นยอดปรางค์ขนาดย่อม มีรูปพระนารายณ์ทรงครุฑจันฉก บนสุดเป็นยอดนาคศูล และมงกุฎปิดทอง สูง 1.20 เมตร หนัก 185 กก. กว้างผ่าศูนย์กลาง 52 เซนติเมตร พระปรางค์ทิศมี 4 องค์ อยู่บนมุขทักษิณชั้นล่างของพระปรางค์ใหญ่อยู่ทิศเฉียง คือ เหนือ, ใต้, ตะวันออก, ตะวันตก ด้านล่างมีช่องรูปกนิร กนิรี เชิงบาตรมีรูปมารแบกสลับกับกระบี่แบก เหลือขึ้นไปเป็นขุมคูหา 4 ขุม มีรูปคนขี่ม้าขาว เหลือขึ้นไปเป็นยอดปรางค์มีเทพพนมและสัตว์เครื่องคนเครื่องสัตว์ เรียกว่า นรสิงห์

มณฑปทิศมี 4 มณฑป ประดิษฐานด้านทิศเหนือ, ใต้, ตะวันออก, ตะวันตก อยู่ฐานชั้นที่ 2 ของพระปรางค์ประธานระหว่างพระปรางค์ทิศ แต่ละมณฑปมีช่องรูปกินนร กินรี 2 มณฑป เหนือและใต้เหนือช่องขึ้นไปมีรูปกุมภภัณฑ์แบก 2 มณฑป ตะวันออกและตะวันตกมีรูปคนธรรพ์แบก

5. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการประดับตกแต่งพระปรางค์

5.1 ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง

วัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่งพระปรางค์

วรวงศ์ วรชาติอุดมพงศ์ (2539 : 24) กล่าวถึงวัสดุไว้ว่า วัสดุบางอย่างช่วยทำให้งานตกแต่งมีรูปแบบที่แปลกน่าสนใจ บางอย่างทำให้เกิดคุณค่าทางความสวยงาม ในการเลือกใช้วัสดุตกแต่งจึงสามารถทำได้อย่างกว้างขวาง เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการทั้งด้านประโยชน์ใช้สอย คุณค่าทางความงาม ความคงทนถาวร ความสะดวกในการบำรุงรักษา และภาวะเศรษฐกิจ

วิรุณ ตั้งเจริญ (2536 : 39) อธิบายถึงวัสดุไว้ว่า วัสดุอย่างใดอย่างหนึ่งย่อมมีคุณสมบัติเฉพาะในตัวของมันเอง ย่อมเป็นมูลเหตุอันสำคัญที่จะก่อให้เกิดคุณประโยชน์และรูปลักษณะเฉพาะตัวอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้น นอกจากวัสดุอย่างใดอย่างหนึ่งยังมีความสัมพันธ์กับอุปกรณ์ที่ใช้สร้างสรรค์วัสดุให้เกิดรูปลักษณะ อย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นด้วยการแปรเปลี่ยนวัสดุอุปกรณ์ หรือการคิดค้นวัสดุอุปกรณ์อย่างใหม่ขึ้นใช้ย่อมเป็นปัจจัยหนึ่งที่ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางรูปลักษณะด้วยเช่นกัน

ประเสริฐ ศิลรัตน์ (2528 : 106) กล่าวถึงวัสดุที่ใช้ในการถ่ายทอดไว้ว่า วัสดุที่ใช้ในการถ่ายทอดสร้างสรรค์งานนั้น ในอดีตอาจนำสิ่งต่างๆ จากสภาพแวดล้อมรอบๆ ตัว มาใช้ในการถ่ายทอดสร้างสรรค์ แต่เมื่อเวลาล่วงมาวัสดุพื้นฐานในอดีตเหล่านั้นกลับได้รับการค้นคว้าวิเคราะห์วิจัย ผลผลิตให้มีคุณภาพพัฒนาขึ้นและอำนวยความสะดวกในการจัดหาเลือกใช้

อารี สุทธิพันธุ์ (2535 : 25) กล่าวว่า งานที่เป็นงานช่างนั้น มักจะมีความสัมพันธ์ระหว่างวัสดุและผลิตผลเสร็จแล้วเห็นได้ชัดเจน หรืออาจกล่าวได้ว่า วิธีการทำงานและผลิตผลเกี่ยวโยงกัน ผลงานช่างทุกชิ้นผู้ดูจะรู้ว่าทำด้วยอะไร วัสดุก็ชนิด และมีวิธีการทำตามลำดับขั้นอย่างไร

จากคำกล่าวในข้างต้น ของอารี สุทธิพันธุ์

กระบวนการที่ใช้ในการประดับตกแต่งพระปรางค์

กระบวนการประดับกระเบื้องถ้วยและกระเบื้องเคลือบ

กระบวนการในการประดับกระเบื้องถ้วยและกระเบื้องเคลือบ จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ (2541 : 145) กล่าวว่า การประดับกระเบื้องถ้วยและกระเบื้องเคลือบ ส่วนมากทำให้การตกแต่งอาคารสถานประเภทก่ออิฐถือปูน ตกแต่งพระปรางค์ พระเจดีย์ และรูปประติมากรรมต่างๆ การตกแต่งด้วยวิธีนี้รุ่งเรืองมากในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ (2541 : 145-146) กล่าวถึงกระบวนการว่า การประดับตกแต่งด้วยกระเบื้องถ้วย และกระเบื้องเคลือบ มีการทำต่างๆ กันเป็นหลายวิธี

1. การประดับ กระเบื้องถ้วย การทำตกแต่งด้วยวิธีนี้ใช้ถ้วยชาม จาน จานเชิง และโถขนาดต่างๆ กัน นำขึ้นไปติดประดับทั้งลูก จัดกันเรียงขนาดรูปร่างสีสันทัน และลวดลายให้เข้าชุดกัน นำเอาส่วนกันถ้วยโถฝังติดกับพื้นปูนเป็นลำดับไป

2. การประดับขึ้นเศษกระเบื้องด้วย การประดับในวิธีนี้ใช้เศษด้วย เศษขามกระเบื้อง จัดแต่งให้เป็นรูปร่างต่างๆ นำมาจัดเข้าด้วยกันให้เป็นดวงดอกไม้ ใบไม้และลวดลายต่างๆ โดยอาศัยปูนเป็นสิ่งยึดให้ติดเข้าด้วยกันและประดับลงบนพื้นผนังเครื่องก่อ

3. การประดับกระเบื้องลายนั้น วิธีการนี้ใช้กระเบื้องที่ปั้นเป็นลวดลายเคลือบสี เขียนสีเป็นกลีบดอก ก้านใบ แต่ละส่วนๆ ทำมาติดประดับเป็นลวดลายตามที่คิดแบบใช้แต่แรก

4. การประดับกระเบื้องเคลือบลายเขียนคือ ใช้กระเบื้องซึ่งทำเป็นแผ่นหน้าเรียบรูปร่างสี่เหลี่ยมจัตุรัส สี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดต่างๆ เขียนแม่ลายทำเป็นสี ล้นต่างๆ นำมาประดับกันไปบนพื้นที่ราบๆ ขนาดกว้างหรือขนาดยาว

วิระสิทธิ์ ชูแสงทอง (2519 : 35-41) อธิบายถึงกระบวนการในการประดับไว้ว่า ลวดลายประดับส่วนใหญ่จะเป็นลายที่ทำสำเร็จ เป็นถ้วยขาม เป็นกระเบื้องเคลือบสีต่างๆ ตามรูปลักษณะ ของลวดลายในแต่ละลาย โดยนำกระเบื้องถ้วยกระเบื้องเคลือบที่สั่งทำสำเร็จ มาประกอบติดกับชั้นปูนของพื้นสถาปัตยกรรม ในส่วนของการปั้นปูนและการประดับเศษกระเบื้องด้วย เป็นการขึ้นปูนปั้นอย่างคร่าวๆ ด้วยปูนปั้นจากนั้นก็นำเศษกระเบื้องถ้วยมาติดให้เป็นลวดลาย โดยใช้ปูนขาวที่รองจนละเอียดไขลวกคลุกเคล้ากับน้ำมันตัวอ้วนเหนียวทาปูนปั้นอย่างคร่าวๆ บางทีก็ใช้น้ำอ้อยเดี่ยวจนเหนียวผสมปูนขาวละเอียดแทนความคงทนความเหนียวแน่นจะขึ้นอยู่กับปูน

กระบวนการปั้น ปูนปั้นประดับ

กรมศิลปากร (2540 : 52-53) ได้อธิบายขั้นตอนการปั้นปูนไว้ว่า งานลายปูนปั้นจะมีความสง่างามงดงาม ขนาดไหน ขึ้นอยู่กับความคิดฝีมือความชำนาญงานของช่างปั้นนั้นๆ อย่างไรก็ตามไม่ว่าใครจะมีฝีมืออย่างไร แต่สิ่งที่คล้ายกันคือขั้นตอนการปั้นปูนมีขั้นตอนดังนี้

1. ขึ้นกำหนดแบบ คือ การกำหนดแบบอาจจะเขียนแบบหรือคิดไว้ในสมองเป็นแบบ
2. ขึ้นเตรียมพื้นผิวผนัง สิ่งที่จะต้องคำนึงถึงอย่างมากนอกจากตัวปูนแล้ว พื้นผิวผนังที่จะปั้นปูนทับลงไปก็เป็นสิ่งสำคัญ ลายปูนปั้นจะเกิดความคงทนก็ขึ้นอยู่กับเตรียมผิวผนัง
3. ขึ้นร่างเส้นและโคลนหุ่น ช่างจะเอาเหล็กแหลมหรือเกรียงขีดเป็นเส้นแบ่งลายไว้หยาบๆ หลังจากนั้นจะเอาปูนมาป้ายลงไป ในบริเวณที่กำหนด หรือบริเวณที่จะปั้นในส่วนนั้นๆ
4. ขึ้นดำเนินการปั้น ขั้นนี้จะอาศัยเก้าจากหุ่นปูนที่ได้โคลนหุ่นไว้แล้ว งานจะสวยไม่สวยขึ้นอยู่กับ การแสดงฝีมือตรงนั้นจนกว่าจะปั้นเสร็จ
5. ขึ้นเก็บแต่งส่วนลายละเอียด เมื่อปั้นเสร็จแล้วช่างจะต้องตรวจงานของตนโดยดูส่วนรวม และดูเฉพาะจุด ตอนนี้ช่างจะพบความบกพร่องหรือความไม่สมบูรณ์ จึงเป็นขั้นตอนที่ช่างจะต้องเก็บลายละเอียดครั้งหลังสุดอีกครั้ง

วิเชียร อินทรกระทิก (2539 : 7-41) ได้ให้ความหมายของการปั้นไว้ว่า การปั้นคือกรรมวิธีที่ประติมากรจะสร้างรูปทรงโดยการบอกด้วยวัสดุที่อ่อนตัวและเปลี่ยนรูปทรงได้ง่าย โดยในการปั้นนั้นแบ่งให้เป็น 2 ชั้น คือ

1. การเตรียมพื้น
2. วิธีการปั้น

กรมศิลปากร (2540 : 50) การเตรียมปูนปั้นสำหรับปั้น เป็นกระบวนการสำคัญยิ่งขั้นตอนหนึ่งของการปั้นปูนหรือการปั้นลายปูนปั้น

อุไร สิงห์ไพบูลย์พร ได้กล่าวถึง ส่วนผสมของปูนปั้น หรือปูนดำไว้ว่าช่างแต่ละคนอาจจะมีอัตราส่วน หรือส่วนผสมที่แตกต่างกันออกไปบ้าง เพราะช่างแต่ละคนอาจจะมีสูตรต่างๆ ในการทำเป็นของตนเอง ซึ่งวัสดุที่ใช้ในการผสมในปูนดำมีดังนี้

1. ปูนขาว ร่อนด้วยตะแกรง ตาละเอียดแล้วหมัก
2. ทรายละเอียด ร่อนด้วยตะแกรงตาละเอียด
3. กระดาษฟาง ฉีกเป็นชิ้นๆ แฉ่น้ำให้ยุ่ย
4. กาวหนัง แฉ่น้ำแล้วเคี้ยวไฟ
5. ข้าวเหนียวเปียก ใช้ข้าวเหนียวต้มกับน้ำให้ละ
6. น้ำตาลโตนด หรือน้ำตาลทรายแดง ต้มกับน้ำจนเข้ากัน

นำเอาส่วนผสมต่างๆ มาตำเข้าด้วยกันจนละเอียดก็เป็นอันเสร็จ (อุไร สิงห์ไพบูลย์พร. 2542 : 42)

กรมศิลปากร กล่าวถึงขั้นตอนในการตำว่า จะต้องตำจนปูนมีสภาพเป็นสีเดียวกัน เนื้อเดียวกันไม่ติดมือทรงตัวได้ จึงจะใช้ได้ และในการนำไปปั้นนั้นถ้าปั้นปูนไม่หมดก็ให้นำไปเก็บรักษาไว้ โดยผืนนี้มิให้อากาศเข้าออกได้ แล้วนำไปแช่น้ำไว้ ก็สามารถนำมาใช้ปั้นต่อไปได้อีก (กรมศิลปากร. 2540 : 50)

อารี สุทธิพันธุ์ (2535 : 41) กล่าวว่าประติมากรรมทำได้หลายวิธีเช่น แกะสลัก วิธีปั้นวิธีหล่อวิธีถอดพิมพ์และวิธีเชื่อมติดกัน

กระบวนการหล่อ

ในการทำงานประติมากรรมนั้น เมื่อช่างผู้มีความชำนาญกระทำการปั้นเสร็จแล้ว และต้องการที่จะให้ผลงานนั้นมีจำนวนมาก หรือมากกว่าหนึ่งชิ้นนั้น หรือต้องการให้ผลงานนั้นมีความแข็งแรงทนทาน จำเป็นที่จะต้องมีการทำพิมพ์ และการหล่อเข้ามาเกี่ยวข้อง

วิเชียร อิทธิกระโทก (2539 : 75) กล่าวว่าการทำงานแม่พิมพ์แบ่งออกได้เป็น 2 ชนิด

1. แม่พิมพ์ชั่วคราว เพื่อเปลี่ยนสภาพรูปต้นแบบที่อ่อนนุ่มไม่คงทนให้เป็นวัสดุที่แข็งแรง โดยทำเป็นแม่พิมพ์ชั้นเดียว เพื่อหล่อรูปเพียงครั้งเดียว ให้ได้รูปหล่อเพียงรูปเดียวทำได้เร็วแต่ถอดออกยากจึงจำเป็นต้องทุบทิ้งเพื่อรักษารูปหล่อแบบไว้ เรียกพิมพ์ทุบ
2. แม่พิมพ์ถาวร ใช้หล่อได้หลายชิ้น ทำกับรูปต้นแบบที่เป็นวัสดุแข็ง ซึ่งส่วนใหญ่มักจะทำจากรูปหล่อที่ได้จากพิมพ์ทุบ โดยทำเป็นแม่พิมพ์หลายชิ้นเพื่อให้ถอดออกได้ง่าย ทำได้ซ้ำ แต่เมื่อหล่อรูปออกมาแล้วจะได้รูปที่เหมือนกันไม่จำกัดจำนวน

วิธีการหล่อเป็นกระบวนการทางการผลิตประติมากรรมที่ปั้นแล้ว เพื่อให้ได้จำนวนมากตามความต้องการการหล่อช่วยให้รูปปั้นที่เสร็จแล้วคงทนถาวร เพราะรูปปั้นถ้าไม่หล่ออาจชำรุดได้ง่าย (อารี สุทธิพันธุ์. 2535 : 43)

ในการหล่อนั้น จะกล่าวถึงการหล่อซีเมนต์ และการหล่อโลหะซึ่งเป็นที่นิยมในงานประดับตกแต่งพระปรางค์

วิเชียร อิทธิกระโทก (2539 : 92) กล่าวถึง การหล่อรูปซีเมนต์ไว้ว่า สามารถทำได้ 3 วิธี คือ

1. หล่อทั้งแบบ จะใช้พิมพ์ทุบ
2. หล่ออัดเปียก จะใช้พิมพ์ขึ้นในการหล่อสามารถทำได้รวดเร็ว
3. หล่ออัดแห้ง เหมาะสำหรับการหล่องานประติมากรรมประเภทหุ่นตัวจำพวกกลาตลาย

ในการหล่อปูนซีเมนต์นิยมใช้อัตราส่วนในการผสมปูนดังนี้ ปูนซีเมนต์ 1 ส่วนทรายละเอียด 2 ส่วน ผสมกันให้เป็นสีเดียวกัน รดน้ำให้ปูนทรายขึ้น เกล้าปูนทรายให้ทั่ว ตรวจสอบดูว่าปูนนี้ใช้ในการหล่อได้หรือไม่โดยการนำปูนที่ผสมแล้วมาใส่มือกำดู ถ้าแบมือออกแล้วปูนยังจับตัวเป็นก้อนจึงจะใช้ในการหล่อได้

วิรุณ ตั้งเจริญ ได้กล่าวถึงขั้นตอนในการหล่อโลหะพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ของไทย ไว้ว่า

การปั้นและหล่อพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ของไทย จะเริ่มต้นด้วยการทำโครงยึดภายใน แล้วขึ้นหุ่นพระ ด้วยดินผสมทราย ปั้นเป็นพระพุทธรูปตามขนาดที่ต้องการ ต่อจากนั้นก็จะเข้าขี้ผึ้งหรือบุขี้ผึ้ง โดยใช้ขี้ผึ้งแท้ หรือพาราฟินผสมชันและน้ำมันยาง เกี่ยวด้วยความร้อนให้เข้ากัน นำขี้ผึ้งหรือพาราฟินที่ผสมแล้วนั้นทำเป็น แผ่นใหม่มีความหนาประมาณเท่ากับความหนาของสัมฤทธิ์ที่ต้องการ บุขี้ผึ้งให้ทั่วหุ่นดินปั้น ตกแต่งให้ได้รูปทรงและรายละเอียดที่สวยงาม

ขั้นการหล่อพระพุทธรูป จะใช้ขี้วัวผสมน้ำคั้นให้เป็นเมือก แล้วผสมกับดินนวลทาให้ทั่วหุ่นขี้ผึ้ง 2-3 ครั้ง เพื่อรักษารายละเอียดและความคมชัด หลังจากนั้นจะใช้ตะปูตอกทอยให้ทั่วหุ่น เพื่อยึดหุ่นดินชั้นในและดินแม่พิมพ์ ดินแม่พิมพ์หุ้มจะใช้ดิน 2 ชั้น ชั้นแรกเรียกว่า "ดินอ่อน" ซึ่งใช้ดินนวลผสมทรายหุ้มบางๆ ให้ทั่ว และชั้นที่สองเรียกว่า "ดินแก่" ซึ่งใช้ดินเหนียวผสมทรายหุ้มให้หนาอีกครั้งหนึ่ง โดยมีลวดสานเป็นตาข่ายยึดอยู่ภายใน ทิ้งไว้ให้แห้ง แล้วจึงทำทางระบายขี้ผึ้งทางด้านเศียรพระ และทางเททองทางด้านฐาน ตั้งด้านเศียรพระลงบนดิน หงายฐานขึ้นด้านบน ติดยึดกับหลักเหล็กไม่ให้ล้ม และใช้ไฟเผาให้ขี้ผึ้งละลายและไหลออกตามทางระบาย ซึ่งเรียกว่า "การส่ารอกขี้ผึ้ง" หลังจากนั้นก็ถอดทางระบายขี้ผึ้ง และเททองหรือสัมฤทธิ์ตามกระบวนการต่อไป (วิรุณ ตั้งเจริญ, 2539 : 60)

จากการหล่อโลหะที่วิรุณ ตั้งเจริญได้กล่าวไว้ข้างต้นเป็นเพียงขั้นตอนแนวทางให้รู้ถึงกรรมวิธีโดยทั่วไปเท่านั้น มิสามารถที่จะนำไปประดิษฐ์เองได้เนื่องจากมีกรรมวิธีที่ยุ่งยากและสลับซับซ้อนมากหากผู้ที่มีความสนใจ หรือต้องการที่จะทำงานประเภทหล่อโลหะนี้ จะต้องอยู่ในการดูแลของช่างผู้ชำนาญคอยควบคุมช่วยเหลืออย่างใกล้ชิด มิเหมือนกับการหล่อปูนปลาสเตอร์หรือการหล่อปูนซีเมนต์ ที่ทำการศึกษาจากเอกสารก็สามารถที่จะทำได้

จากเอกสารและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในส่วนเนื้อหาของประวัติพระปรางค์ และจากที่ผู้วิจัยได้สำรวจภาคสนาม ผู้วิจัยได้จัดแบ่งประเภทวัสดุที่ใช้ประดับพระปรางค์ ดังนี้

1. ประเภทงานประดับกระเบื้องถ้วย
2. ประเภทงานปูนปั้นและกระเบื้องถ้วย
3. ประเภทงานหล่อซีเมนต์
4. ประเภทงานแกะสลักหินทราย

1. ประเภทงานประดับกระเบื้องถ้วย

งานกระเบื้องถ้วย จัดอยู่ในงานของเครื่องปั้นดินเผา จีระพันธ์ สมประสงค์ (2524 : 168-167) ได้จัดแบ่งชนิดของเครื่องปั้นดินเผา โดยแบ่งตามลักษณะของดินได้เป็นสี่ชนิด

1. เครื่องดิน (Earthen ware) เนื้อดินแน่นทึบแสงเคลือบเป็นมัน เช่น ถ้วย ชาม กาน้ำชา แจกัน เเผาอุณหภูมิประมาณ 700°-1,000 °C
2. เครื่องหิน (Stone ware) มีเนื้อแน่น แกร่งเคลือบเป็นหินทึบแสง เเผาแล้วมีเสียงดังกังวานกว่าเครื่องดิน

3. เครื่องถ้วย (Porcelain) มีเนื้อแน่นแข็งแกร่ง โปร่งแสง เป็นเครื่องปั้นที่มีคุณภาพดี มีเนื้อบางได้แก่ จาน ชาม โถ เสาอุณหภูมิประมาณ $1,000^{\circ}\text{C}$ - $1,500^{\circ}\text{C}$

4. Bone china มีเนื้อบาง แข็งแกร่งเคลือบเป็นมัน โปร่งแสง ใช้กระดูกวัวเป็นส่วนผสม

จรรยา โกมุตรัตนานนท์ (2542 : 13-14) อธิบายว่า ผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาอาจจำแนกตามประเภทของดินได้ 3 ประเภท ดังนี้

1. ผลิตภัณฑ์เอร์ชเทนแวร์ เป็นผลิตภัณฑ์ขนาดใหญ่ทำด้วยดินท้องถิ่น ที่เรียกว่าดินแดง เนื้อผลิตภัณฑ์ที่เผาแล้วมีสีน้ำตาลอ่อน สีเทาอ่อน หรือสีเหลืองอ่อน อุณหภูมิในการเผาประมาณ $1,050^{\circ}\text{C}$ - $1,100^{\circ}\text{C}$.

2. ผลิตภัณฑ์ ประเภทสโตนแวร์เป็นผลิตภัณฑ์ที่เผาในอุณหภูมิ $1,190^{\circ}\text{C}$ - $1,390^{\circ}\text{C}$. มีเนื้อหยาบ เนื้อแน่น และมีความแข็งแรงมาก มักทำเป็นภาชนะต่างๆ เช่น จาน ชาม ฯลฯ

3. ผลิตภัณฑ์ ประเภทปอร์สเลน เป็นผลิตภัณฑ์ที่มีเนื้อดินสีขาว เเผาในอุณหภูมิ $1,250^{\circ}\text{C}$ ขึ้นไปเผาแล้วมีลักษณะโปร่งแสง ผลิตภัณฑ์ชนิดนี้มักขึ้นรูปด้วยวิธีหล่อหรือใบมีด

ประวิทย์ จำปาทอง (2521 : 42) ได้ให้ความหมายของคำว่าเครื่องถ้วย นั้นได้แก่ ถ้วย โถ จาน ชาม ซึ่งแยกตามสีสรรควรรณะเป็นประเภทต่างๆ ดังนี้

1. ประเภทลายคราม มีลวดลายเขียนสีครามเป็นสำคัญ
2. ประเภทลายสี มีลวดลายเป็นสีต่างๆ แต่ไม่เกิน 4 สี
3. ประเภทลายน้ำทอง โดยทั่วไปลงนั้นด้วยสีทอง มีลายดอกดวงเป็นสีอ่อนบ้างสีทองบ้าง
4. ประเภทเบญจรงค์ มีลวดลายเขียนสี 5 สี คือ เหลือง ดำ ขาว แดง เขียว (หรือฟ้า) ส่วนลักษณะของลายเป็นเทพพนม ก้านขดบ้าง ฯลฯ

สุเชษฐ สมิตินันท์ (2515 : 26-27) กล่าวถึงเครื่องถ้วยไว้ว่า ในกระบวนเครื่องถ้วยเท่าที่มีในประเทศไทยนั้น มีด้วยกัน 5 ประเภท คือ

1. เครื่องสังกะโลก
2. เครื่องลายเขียนสี
3. เครื่องเบญจรงค์
4. เครื่องลายคราม
5. เครื่องลายน้ำทอง

งานกระเบื้องเคลือบสีก็จัดอยู่ในงานเครื่องปั้นดินเผาอีกเช่นกัน มีลักษณะเป็นแผ่นเรียบ พระมหาสวัสดิ์ อธิสโก (2544 : 29) อธิบายว่า องค์พระปรมาภิไธยก่ออิฐถือปูน ประดับด้วยชั้นกระเบื้องเคลือบสีต่างๆงดงาม ประณีต บรรจง บางลายใช้กระเบื้องเคลือบธรรมดาบางลายใช้จานชามของโบราณ มีลวดลายงดงามมาก

จากการที่ผู้วิจัยได้สำรวจ พบว่ากระเบื้องเคลือบสีทำรูปแบบแผ่นกระเบื้องเป็น 2 ประเภท ได้แก่ ประเภทเลียนแบบธรรมชาติและรูปทรงเรขาคณิต

อารี สุทธิพันธุ์ อธิบายคำว่า การเลียนแบบ (Imitation) ผู้นิยมคงไม่ต้องการให้ศิลปินเลียนแบบเหมือนจริงทุกอย่าง คงต้องการเพียงแต่ทำให้มีลักษณะคล้ายคลึงหรือใกล้เคียงธรรมชาติก็พอ ความหมายของคำว่าเลียนแบบ จึงหน้าจะมีความหมายแต่เพียงว่า ศิลปินจะต้องพยายามเสาะหาความจริง ความงามที่กระจายซ่อนเร้น ในธรรมชาติ รู้จักอธิบายธรรมชาติ และรู้จักเลือกแสดงออกเฉพาะส่วนที่ตนเองเห็นว่าธรรมชาติ มีความสำคัญแก่ตน ให้เป็นรูปทรงเท่านั้นก็พอ (อารี สุทธิพันธุ์. 2535 : 14-15)

ประเสริฐ ศิลรัตน์ ได้อธิบายถึงรูปแบบในลักษณะที่เหมือนจริงตามธรรมชาติ ไว้ว่า การถ่ายทอดในลักษณะนี้ เป็นการถ่ายทอดโดยใช้สื่อรูปแบบตามธรรมชาติ ซึ่งรูปเหล่านี้อาจถ่ายทอดตามตาเห็นหรืออาจถ่ายทอดตามความรู้สึกที่ระลึกได้จากความทรงจำ และรูปแบบที่นำมาถ่ายทอดนั้นอาจนำมาแสดงทั้งหมดหรือตัดทอนเฉพาะบางส่วนใดส่วนหนึ่ง จากรูปแบบที่ต่อเนื่องก็ได้ (ประเสริฐ ศิลรัตน์. 2528 : 73)

จากการประดับกระเบื้องเคลือบสีพระปรางค์วัดอรุณราชวรารามพบว่ากระเบื้องเคลือบสีเป็นลายไทยแบบลายใบเทศ นำมาประกอบเป็นลวดลายเครือเถาแบบต่าง ๆ

รูปทรงเรขาคณิตวอร์นตัน ตั้งเจริญ ได้อธิบายถึงรูปทรงเรขาคณิตไว้ว่า จะมีรูปแบบเฉพาะตัวของมัน เช่น วงกบ สามเหลี่ยมหน้าจั่ว สามเหลี่ยมด้านเท่า สี่เหลี่ยมจัตุรัส รูปทรงกลวย รูปทรงกระบอก ฯลฯ ปัจจุบันนิยมนำรูปทรงเรขาคณิตมาใช้ในการออกแบบกันมาก เพราะลักษณะเด่นของรูปทรงเรขาคณิต คือ ความเรียบง่ายและความสง่างาม ซึ่งสอดคล้องถึงลักษณะการออกแบบร่วมสมัยในปัจจุบันเป็นอย่างดี (วอร์นตัน ตั้งเจริญ และคณะ. 2544 : 27)

สาธิตกรสำหรับเยาวชน อธิบายถึง รูปทรงเรขาคณิตไว้ว่าเป็นรูปทรงแสนง่ายที่ให้ความหมายเสมอ และรูปทรงเรขาคณิตที่นำมาใช้ในงานออกแบบ ทัศนศิลป์ เป็นรูปทรงง่าย ๆ เช่น วงกลม สามเหลี่ยม สี่เหลี่ยม หรือรูปทรงที่ใช้เส้นตรงเส้นโค้ง อย่างเรขาคณิตรูปทรงเรขาคณิตนี้ใช้ได้ทั้งงานออกแบบพื้นฐานและงานออกแบบที่มีความซับซ้อนต่าง ๆ นอกจากนี้การสร้างสรรค์สถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรม ก็นิยมใช้รูปทรงเรขาคณิตเช่นกัน (สาธิตกรสำหรับเยาวชน. 2539 : 37)

กระเบื้องเคลือบสีรูปเรขาคณิตที่ประดับพระปรางค์มักใช้ประดับเป็นเถาของลาย ขอบกันลาย และประกอบเป็นลายบัววง

กระเบื้องเคลือบสีที่นำมาประดับ โดยรอบพระปรางค์มีลักษณะที่เป็นลายสำเร็จ นำมาประกอบและประดับ เป็นลวดลายต่าง ๆ ซึ่งมีความหลากหลาย

2. ประเภทงานปูนปั้นและกระเบื้องถ้วย

การปั้นคือกรรมวิธีที่ประติมากรจะสร้างรูปทรง (FORM) โดยการบอกด้วยวัสดุที่อ่อนตัวและเปลี่ยนรูปทรงได้ง่าย เช่น ดินเหนียว ดินน้ำมันหรือขี้ผึ้ง ฯลฯ (วิเชียร อินทรกระตึก. 2539 : 7)

ปูนปั้นในประเทศไทย เริ่มมีปรากฏหลักฐานที่เมืองอุททอง เป็นรูปปูนปั้นเป็นองค์พระสงฆ์ลักษณะเป็นแบบอย่างศิลปะอมราวดี ในอินเดียมีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 6-8 เรียกว่า ศิลปะของพูนัน ก่อนยุคทวาราวดี และก่อนศิลปะเจนละ ปูนปั้นที่เริ่มค้นพบหลักฐานมากมาย ได้แก่ ยุคทวาราวดี ประมาณพุทธศตวรรษที่ 11-24 ซึ่งเป็นยุคที่มีการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในสุวรรณภูมิอย่างกว้างขวาง (กรมศิลปากร. 2540 : 57-59)

อาจกล่าวได้ว่า ปูนปั้นในประเทศไทยนั้นเริ่มทำตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 6-8 ก็เป็นได้ ปูนปั้นนั้นจัดเป็นงานประติมากรรมประเภทหนึ่ง วิบูลย์ ลิ้มสุวรรณ (2528 : 3-18) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ประติมากรรมเป็นศิลปกรรมประเภทหนึ่งที่เกิดขึ้นด้วยการปั้น การแกะสลัก การหล่อหรือวิธีการอื่นๆ ที่ทำให้เกิดงานศิลปะนี้มี 3 มิติ คือ มีความกว้าง ยาว และลึก หรือหนา สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภท

1. ประติมากรรมลอยตัว (Round-Relief)
2. ประติมากรรมประเภทรูปนูนสูง (High-Relief)
3. ประติมากรรมประเภทรูปนูนต่ำ (Bas Relief)

ในการแบ่งประเภทงานประติมากรรมของ วิบูลย์ ลี้สุวรรณ นั้นได้ตรงกับวิเชียร อินทรกระทิก (2539 : 9)

อารี สุทธิพันธุ์ (2535 : 44-45) ได้แบ่งประเภทของประติมากรรมออกเป็น 5 ประเภท คือ

1. แบบลอยตัว (Round relief)
2. แบบนูนสูง (High relief)
3. แบบนูนต่ำ (Low relief, Bas relief, Baso rilievo)
4. แบบกลางระหว่างนูนสูงและนูนต่ำ (Mezzo relief)
5. แบบต่ำสุด (Spuashed relief, rilievo Scihacciato)

งานปูนปั้นประดับกระเบื้องถ้วยในการประดับพระปรมาภิไธยว่าน่าจะเป็นการปั้น เมื่อปั้นเสร็จแล้วในขณะที่ปูนกำลังหมาด จึงมีการนำเศษกระเบื้องถ้วยแตกมาติดกดประดับเป็นลาย

3. ประเภทงานหล่อปูนซีเมนต์

งานหล่อ เป็นกระบวนการทางการผลิตประติมากรรมที่ปั้นแล้ว เพื่อให้ได้จำนวนมากๆ ตามความต้องการ การหล่อช่วยให้รูปปั้นที่เสร็จแล้วคงทนถาวร เพราะรูปปั้นถ้าไม่หล่ออาจชำรุดได้ง่าย (อารี สุทธิพันธุ์, 2535 : 43)

วิเชียร อินทรกระทิก ได้อธิบายไว้ว่า ปูนซีเมนต์ เป็นวัตถุซึ่งนำมาหล่อรูปประติมากรรมถาวรได้ เพราะเมื่อซีเมนต์แข็งตัวตามกำหนดเวลาแล้ว รูปหล่อด้วยซีเมนต์นั้นมีความคงทนต่อสภาพดินฟ้าอากาศได้ดี (วิเชียร อินทรกระทิก, 2539 : 92)

อารี สุทธิพันธุ์ (2535:43) กล่าวถึงวิธีการหล่อว่าเป็นกระบวนการทางการผลิตประติมากรรมที่ปั้นแล้วเพื่อให้ได้จำนวนมากตามความต้องการ การหล่อช่วยให้รูปปั้นเสร็จแล้วคงทนถาวร เพราะรูปปั้นถ้าไม่หล่อจะชำรุดง่าย

จากการที่ผู้วิจัยได้สำรวจพบประเภทของงานหล่อ ด้วยปูนซีเมนต์

4. ประเภทงานแกะสลักหินทราย

สารานุกรมสำหรับเยาวชน (2539 : 50) อธิบายไว้ว่า มนุษย์รู้จักการแกะสลักมาพร้อมๆ กับวิวัฒนาการในการดำรงชีวิต มนุษย์รู้จักสลักตกแต่งก้อนหินให้เป็นเครื่องมือหินสัสด์มาแต่ยุคหิน

วิเชียร อินทรกระทิก ได้อธิบายถึงการแกะสลักหินไว้ว่า การแกะสลักหินคล้ายคลึงกับการแกะสลักไม้ แต่ทำได้ช้ากว่า หนักแรงกว่า และเหนื่อยกว่า ต้องใช้ความอดทนสูง ความตั้งใจเป็นการแสดงถึงความสามารถ และความชำนาญในงานประติมากรรมอย่างเอกในหลายด้าน (วิเชียร อินทรกระทิก, 2539 : 112)

อารี สุทธิพันธุ์ กล่าวว่า วิธีแกะสลัก หรือจะเรียกว่ากระบวนการในทางลบ หมายถึง การเอาส่วนย่อยออกจากส่วนรวมผลที่ได้เรียกว่ารูปสลัก วิธีนี้นิยมกันมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เกี่ยวกับวัสดุที่ไม่แข็งมากนัก เช่น หินอ่อน ไม้ ดินเผา ฯลฯ (อารี สุทธิพันธุ์, 2535 : 41)

วิเชียร อินทรกระทิก ได้อธิบายขั้นตอนในการแกะสลักทรายไว้ว่า จะต้องมีการเตรียมหินชนิดและขนาดที่เหมาะสมกับต้นแบบที่เราเตรียมไว้ นำแท่งหินที่เราต้องการแกะสลักมาวางรูปด้านต่างๆ จากรูปต้นแบบให้ครบทั้ง 4 ด้าน แล้วจึงสลักหินโดยการโคลนจากด้านต่างๆ ให้เข้ารูปหรือภาษาช่างเรียกว่า การขึ้นรูป การแกะสลักหิน ไม่มีวิธีการตายตัว ทั้งนี้ขึ้นกับความชำนาญหรือถนัดของช่างแกะสลัก แต่หลักใหญ่ๆ ก็คือให้สลักจากส่วนหยาบไปหาส่วนละเอียด และคอยระวังรูปทรงสัดส่วนของรูปอยู่เสมอ ต้องใจเย็นมากกว่าการ

แกะสลักไม้ ทั้งนี้เพราะงานแกะสลักหินเป็นงานที่หนักทั้งแรงและสมองเมื่อผ่านการแกะสลักเรียบร้อยแล้วก็จะถึงขั้นตอนในการขัดผิว โดยใช้ตะไบขัดเกลากว้างๆ (วิเชียร อินทรกระตึก 2539 : 115)

สำหรับกระบวนการที่ใช้ในการประดับตกแต่งพระปรางค์มีกระบวนการทำงานที่สอดคล้องคล้ายคลึงกับการสร้างสรรค์ในงานประติมากรรม ซึ่งได้มีผู้กล่าวถึงไว้ดังต่อไปนี้

การสร้างสรรคในงานประติมากรรมนั้น อารี สุทธิพันธุ์ (2535 : 97) ได้กล่าวถึงกระบวนการในการสร้างงานประติมากรรมไว้ 3 วิธี คือ

1. วิธีบูรณาการด้วยวัสดุเดียวกัน (Integration of the same materials) เช่น ไม้ต่อไม้ หินต่อหิน
2. วิธีสร้างสรรค์ด้วยวัสดุต่างชนิดกัน (Assemblage) เช่น ผลงาน Colage Stabils Mobile
3. วิธีการสร้างสรรคในวัสดุนั้นๆ (Forming) แบ่งออกเป็นวิธีย่อยๆ อีกที่
 - 3.1 วิธีเอาออกหรือวิธีลบ (Subtraction Process)
 - 3.2 วิธีเพิ่มหรือวิธีบวก (Additive Process)
 - 3.3 วิธีทุบ (Repousse, pounding)
 - 3.4 วิธีหล่อ (Mololing)

วิเชียร อินทรกระตึก (2539 : 7) กล่าวถึงงานประติมากรรม ไว้ว่า เป็นศิลปะที่มีรูปลักษณะกันระวางพื้นที่ในอากาศ มีลักษณะสามมิติ ครอบคลุมถึงงานปั้น งานแกะสลักและการผสมผสานอาจแยกได้ตามวิธีการทำงานดังนี้

1. การปั้น (Modelling) คือกรรมวิธีการสร้างรูปทรงด้วยวัสดุอ่อนตัวเปลี่ยนรูปทรงได้ง่าย เช่น ดินเหนียว ดินน้ำมัน เป็นต้น
2. การแกะสลัก (Carving) คือกระบวนการขจัดวัสดุส่วนที่ไม่ต้องการออกไปจนเหลือรูปทรงที่ต้องการ วัสดุที่ใช้ได้แก่ ไม้หรือหิน เป็นต้น
3. เทคนิคผสม (Assemblage) คือการนำเอาวัสดุหลายอย่างมาประกอบเป็นรูปทรงต่างๆ ด้วยวิธีการเชื่อม ตี เคาะ ประติด ประต่อ เป็นต้น

วิเชียร อินทรกระตึก (2539 : 112) อธิบายว่า การแกะสลักหินจัดอยู่ในการแสดงออกทางด้านประติมากรรมที่เป็นกลุ่มก้อน (Massive)

วิเชียร อินทรกระตึก อธิบายถึงหินทราย ไว้ว่า หินทรายมีสีขาว สีเหลือง สีเขียว หาได้ง่ายในประเทศไทย เนื้อค่อนข้างแข็งแต่เปราะ (วิเชียร อินทรกระตึก. 2539 : 114)

จากการที่ผู้วิจัยได้สำรวจ พบว่างานประดับพระปรางค์ประเภทแกะสลักมี 2 ประเภท ได้แก่ ประเภทเลียนแบบธรรมชาติ และรูปทรงเรขาคณิต

อารี สุทธิพันธุ์ อธิบายคำว่า การเลียนแบบ (Imitation) ผู้นิยามคงไม่ต้องการให้ศิลปินเลียนแบบเหมือนจริงทุกอย่าง คงต้องการเพียงแต่ทำให้มีลักษณะคล้ายคลึงหรือใกล้เคียงธรรมชาติก็พอ ความหมายของคำว่าเลียนแบบ จึงน่าจะมีความหมายแต่เพียงว่า ศิลปินจะต้องพยายามเสาะหาความจริง ความงามที่กระจายซ่อนเร้นในธรรมชาติ รู้จักอธิบายธรรมชาติ และรู้จักเลือกแสดงออกเฉพาะส่วนที่ตนเองเห็นว่าธรรมชาติ มีความสำคัญแก่ตน ให้เป็นรูปทรงเท่านั้นก็พอ (อารี สุทธิพันธุ์. 2535: 14-15)

ประเสริฐ ศิลรัตน์ ได้อธิบายถึงรูปแบบในลักษณะที่เหมือนจริงตามธรรมชาติ ไว้ว่า การถ่ายทอดในลักษณะนี้ เป็นการถ่ายทอดโดยใช้สื่อรูปแบบตามธรรมชาติ ซึ่งรูปเหล่านี้อาจถ่ายทอดตามมาเห็นหรืออาจถ่ายทอดตามความรู้สึกที่ระลึกได้จากความทรงจำ และรูปแบบที่นำมาถ่ายทอดนั้นอาจนำมาแสดงทั้งหมดหรือตัดทอนเฉพาะส่วนใดส่วนหนึ่งจากรูปแบบที่ต่อเนื่องมาได้

รูปทรงเรขาคณิต วรรณรัตน์ ตั้งเจริญ ได้อธิบายถึงรูปทรงเรขาคณิตไว้ว่า จะมีรูปแบบเฉพาะตัวของมัน เช่น วงกลม สามเหลี่ยมหน้าจั่ว สามเหลี่ยมด้านเท่า สี่เหลี่ยมจัตุรัส รูปทรงกรวย รูปทรงกระบอก ฯลฯ ปัจจุบันนิยมนำรูปทรงเรขาคณิตนิยมใช้ในการออกแบบกันมาก เพราะลักษณะเด่นของรูปทรงเรขาคณิต คือ ความเรียบง่ายและความสง่างาม ซึ่งสอดคล้องกับลักษณะการออกแบบร่วมสมัยในปัจจุบันเป็นอย่างดี (วรรณรัตน์ ตั้งเจริญ ; และคณะ. 2544 : 27)

สารานุกรมสำหรับเยาวชน อธิบายถึง รูปทรงเรขาคณิต ไว้ว่าเป็นรูปทรงแสนง่ายที่ให้ความหมายเสมอ และรูปทรงเรขาคณิตที่นำมาใช้ในงานออกแบบ ทศนศิลป์ เป็นรูปทรงง่ายๆ เช่น วงกลม สามเหลี่ยม สี่เหลี่ยม หรือรูปทรงที่ใช้เส้นตรงเส้นโค้ง อย่างเรขาคณิตรูปทรงเรขาคณิตนี้ใช้ได้ทั้งงานออกแบบพื้นฐานและงานออกแบบที่มีความซับซ้อนต่างๆ นอกจากนั้นการสร้างสรรค์สถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรมก็นิยมใช้รูปทรงเรขาคณิตเช่นกัน (สารานุกรมสำหรับเยาวชน. 2539 : 37)

อารี สุทธิพันธุ์ (2535 : 25) กล่าวว่า งานที่เป็นงานช่างนั้น มักจะมีความสัมพันธ์ระหว่างวัสดุและผลิตผลเสร็จแล้วเห็นได้ชัดเจน หรืออาจกล่าวว่า วิธีการทำงานและผลิตผลเกี่ยวโยงกัน ผลงานช่างทุกชิ้นผู้ดูจะรู้ว่าทำด้วยอะไร วัสดุที่ชนิด และมีวิธีการทำตามลำดับขั้นอย่างไร

จากคำกล่าวในข้างต้น ของอารี สุทธิพันธุ์ และจากการแบ่งประเภทวัสดุที่ใช้ประดับตกแต่งพระปรางค์ ผู้วิจัยได้สรุปเป็นเกณฑ์ในการศึกษาดังนี้ คือ

1. ประเภทประดับด้วยกระเบื้องถ้วย
2. ประเภทงานปูนปั้นและกระเบื้องถ้วย
 - 2.1 นูนต่ำ
 - 2.2 ลอยตัว
3. ประเภทหล่อซีเมนต์
4. ประเภทสลักหินทราย
 - 4.1 รูปสัตว์
 - 4.2 รูปทรงเรขาคณิต

5.2 รูปแบบของพระปรางค์

ประเสริฐ ศิลรัตน์ (2538 : 4) อธิบายถึงรูปแบบว่า รูปแบบที่ปรากฏเป็นเค้าโครงแก่ตาในลักษณะต่างๆ นั้นมีต้นกำเนิดจาก 2 แหล่ง คือ จากธรรมชาติและมนุษย์สร้าง

อารี สุทธิพันธุ์ (2535 : 24) กล่าวถึง การถ่ายทอดธรรมชาติ มีหลักการใหญ่ๆ ปรากฏเป็นรูปแบบเฉพาะที่เห็นกันอยู่ทั่วไป 3 ประการ คือ

1. ถ่ายทอดตามความเป็นจริง
2. ถ่ายทอดตามการตัดทอน
3. ถ่ายทอดตามความรู้สึก

มานิช กงกะนันท์ (2538 : 41) อธิบายถึงรูปแบบไว้ว่า รูปแบบ หมายถึง ลักษณะพิเศษของผลงานทุกแขนง ซึ่งมีผิดแผกแตกต่างกันไปตามความคิดและความต้องการของผู้สร้าง หรืออีกนัยหนึ่ง รูปแบบนี้นักออกแบบหรือศิลปินเป็นผู้กำหนดหรือเพิ่มเติมให้แตกต่างไปจากธรรมชาติ เพื่อให้มีลักษณะพิเศษอันเป็นเฉพาะของตนเอง ของท้องถิ่น หรือของชาติในยุคหนึ่งสมัยหนึ่งหรือหมายถึง แบบเฉพาะของศิลปินคนหนึ่งสกุลช่างหนึ่ง เมื่อเรารู้จักจะรู้ได้ว่าเป็นของชาติใด สมัยใด

วิรุณ ตั้งเจริญ (2537 : 131 – 138) กล่าวถึง รูปแบบทางศิลปะไว้ 4 ประเภท

1. ความแนบชิด
2. ความเป็นระเบียบแบบแผน
3. รูปแบบที่แสดงอารมณ์
4. รูปแบบที่แสดงความลึกซึ้งอัจฉริย

วิรุณ ตั้งเจริญ (2536 : 53-57) ยังได้กล่าวถึงทัศนศิลป์ในสังคมอดีตกาลไว้ว่า พิจารณาแยกไว้เป็น 4 ลักษณะคือ

1. ศิลปะเพื่อผู้มีอำนาจ
2. ศิลปะเพื่อความศรัทธา
3. ศิลปะเพื่อศาสนา
4. ศิลปะเพื่อการดำรงชีวิต

ศิลปะทั้ง 4 ลักษณะนี้มีรูปแบบดังต่อไปนี้

ศิลปะเพื่อผู้มีอำนาจ

มักมีรูปแบบที่มีประติมากรรมเป็นรูปแบบที่สามารถสื่อสารเนื้อหาสาระหรือความคิดได้กระจ่างชัด ง่ายต่อการรับรู้และซาบซึ้งของประชาชนพลเมือง เสริมแต่งให้เกิดความเคารพนับถือและเชื่อฟัง มีความสง่างามหรูหราเป็นประการสำคัญ

ศิลปะเพื่อความศรัทธา

มีรูปแบบในลักษณะซ้อนเร้น ลึกลับ เข้าใจยาก หรือเป็นภาพที่อยู่นอกเหนือปรากฏการณ์ปกติ รูปทรงที่อยู่นอกเหนือรูปทรงตามธรรมชาติทั้งหลาย

ศิลปะเพื่อศาสนา

รูปแบบของศิลปะเพื่อศาสนา จะแสดงออกถึงความปราณีตวิจิตรบรรจงตามสภาวะความศรัทธาและความรุ่งเรืองของสังคม มีความละเอียดประณีต เป็นรูปแบบที่สร้างเสริมความสูงส่ง ความเป็นทิพย์ ความเป็นปรมาตมในศาสนา

ศิลปะเพื่อการดำรงชีวิต

รูปแบบของศิลปะเพื่อการดำรงชีวิตจะมีลักษณะเรียบง่าย แสดงฝีมือในเชิงช่างเด่นชัดไม่มีการตกแต่งประดับประดามากมายนัก ถ้าเป็นสิ่งของเครื่องใช้ก็แสดงความงามที่สัมพันธ์กับหน้าที่ใช้สอยหรือเทคโนโลยีพื้นบ้าน มีเนื้อหาจากสิ่งแวดล้อมใกล้ตัว

สมคิด วิระทัศนกุล (2545 : 48-50) อธิบายถึงรูปแบบของพระปรางค์ ก่อนที่จะพัฒนารูปแบบสู่ศิลปะสถาปัตยกรรมยุคสมัยอยุธยา และรัตนโกสินทร์ ภายใต้รูปแบบลักษณะที่จำแนกเป็น 4 แบบคือ

1. ทรงศิขร หมายถึง รูปแบบพระปรางค์ที่เน้นแบบแผนรูปลักษณ์ ตามต้นแบบเดิมทุกประการตามแบบแผนเดิมทุกประการของขอม
2. ทรงจางเญม หมายถึง รูปทรงทางสถาปัตยกรรมของส่วนยอดพระปรางค์แบบหนึ่งที่มีลักษณะคล้ายงาช้างชนิดหนึ่งซึ่งเรียกว่า จางเญม รูปทรงส่วนยอดนั้นจะมีลักษณะที่ใหญ่แต่สั้น ตอนปลายจะมีลักษณะโค้งและค่อนข้างเรียวแหลม
3. ทางฝักข้าวโพด หมายถึง รูปทรงของพระปรางค์ลักษณะหนึ่งที่มีรูปร่างผอมบางและตรงยาวคล้ายฝักข้าวโพด โดยส่วนยอดนั้นจะค่อยๆ เรียวเล็กลงอย่างช้าๆ ก่อนรวบเป็นเส้นโค้งที่ปลาย

4. ทรงจอมแห หมายถึง รูปทรงของพระปรางค์ที่สร้างโครงรูปเส้นรอบนอก มีลักษณะแอ่นโค้งเหมือนอาการทึงน้ำหนักตัวของแหที่ถูกยกขึ้น รูปทรงเช่นนี้ถูกนำมาใช้กับเจดีย์ สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์มาก่อนแล้วและจึงพัฒนานำมาใช้กับรูปทรงพระปรางค์บ้าง

จิรพันธ์ สมประสงค์ (2532 : 222) ได้จัดแบ่งรูปแบบลักษณะของปรางค์โดยแบ่งตามสมัยเป็นแบบต่างๆ 4 แบบ คือ

1. ปรางค์แบบลพบุรี
2. ปรางค์แบบสุโขทัย
3. ปรางค์แบบอยุธยา
4. ปรางค์แบบรัตนโกสินทร์

รูปแบบของพระปรางค์ได้มีการพัฒนาเปลี่ยนแปลง จากอดีตสู่ปัจจุบันไปตามยุคสมัยซึ่งผู้วิจัยได้จัดแบ่งรูปแบบของพระปรางค์ตามลักษณะที่สมคิด จิระทัศนกุลได้จัดแบ่งไว้ดังนี้

1. ทรงฝักข้าวโพด
2. ทรงจอมแห
3. ทรงงาเนียม

5.3 ลวดลายที่ใช้ในงานประดับตกแต่งพระปรางค์

ชุมศรี ศิวะศรียานนท์และคณะ (มปป : 12) กล่าวถึงรูปแบบลวดลายที่ใช้ในงานสถาปัตยกรรมไทย ไว้ว่า ลายไทยเป็นศิลปะที่มีเอกลักษณ์ประจำชาติ อันได้แก่พืชพันธุ์ไม้ ดอกไม้ สัตว์จุฬาภร ทวีบาท แต่สิ่งที่มีอยู่ในวรรณคดี บำหมินพวนต์ หรือจากสิ่งรอบๆตัว เช่นเปลวไฟ ดวงดาว ซึ่งมีการผูกลายให้มีความวิจิตรพิสดาร แต่ดูสมจริงตรงกับชื่อของลวดลายนั้นๆ ทั้งดูละเอียดอ่อนช้อยผิดกับศิลปะชาติอื่น

การตกแต่งสถาปัตยกรรมภายนอก ไชแสง สุชะวันนะ (2526 : 28) ได้จำแนกลวดลายต่างๆไว้ดังนี้

1. แบบที่มีลายเป็นดอกไม้ล้วนๆ การจัดรูปแบบลวดลายมักเป็นแบบลายก้านแย่ง หรือลายกุณฑล ลักษณะลายมีรูปโค้งเป็นตาข่าย หรือตาราง มีดอกไม้ใหญ่สลับกับดอกไม้เล็ก รูปดอกไม้เหล่านี้ส่วนมากจะเป็นเครื่องกระเบื้องเคลือบสี ที่เป็นจานหรือชาม แต่บางแห่งรูปดอกไม้และใบไม้ จะเป็นเครื่องกระเบื้องสีที่ทำเลียนแบบดอกไม้และใบไม้จริง
2. แบบที่มีลายเป็นดอกไม้ นก และสัตว์อื่นๆ รูปแบบลวดลายแบบนี้จะมีลายเป็นรูปดอกไม้ ใบไม้ หงส์ ฯลฯ รูปต่างๆเหล่านี้เกิดจากการนำเอากระเบื้องเคลือบขึ้นเล็กน้อยมาประกอบเข้าด้วยกัน
3. แบบที่มีภาพเครื่องมงคลหรือเครื่องบูชาตามแบบจีน รูปแบบลวดลายจะประกอบด้วยเครื่องกระเบื้องเคลือบสีที่เป็นรูปต่างๆสำเร็จมาแล้ว เช่นรูปแจกัน กระถางดอกไม้ รูปสิงโตยืนบนแท่น ฯลฯ
4. แบบที่มีรูปทิวทัศน์ผสมกับลายดอกไม้ การแต่งรูปจะมีทั้งงานปูนปั้นและงานประดับกระเบื้องเคลือบสี กล่าวคือ จะทำเป็นลายดอกไม้ ใบไม้ บางแห่งจะมีรูปเครื่องบูชาจีน และรูปสัตว์ต่างๆ เช่นหงส์ มังกรสอดแทรกอยู่ บางแห่งจะประดับด้วยแจกันเคลือบแบบจีนขนาดใหญ่และมีรูปช่อดอกไม้แผ่ลาง เหนือแจกันนั้น ในส่วนตอนล่างจะเป็นรูปรูปทิวทัศน์ในบรรยากาศแบบจีน มีการประดับด้วยงานปูนปั้นและเครื่องกระเบื้องเคลือบสี สำหรับกระเบื้องเคลือบสี จะทำเป็นรูปสัตว์ต่างๆ เช่น นก ไก่ ลิง ม้า วัว กระบือ ที่เป็นสิ่งก่อสร้างก็มีหรือเจดีย์แบบจีน เก๋งจีน ฯลฯ ส่วนที่เป็นของธรรมชาติก็มีภูเขา ถ้ำ ต้นไม้

ฯลฯ เครื่องกระเบื้องเคลือบสีต่างๆ ช่างจีนได้นำมาประกอบเข้าอย่างเหมาะสมจะจนเกิดเป็นภาพวิจิตรที่สวยงาม

นอกจากลวดลายที่เกิดจากรูปแบบธรรมชาติ รูปแบบที่มนุษย์สร้างขึ้นและยังมีความเชื่อเข้ามาอยู่ในรูปแบบและลวดลายอีกด้วย วิบูลย์ ลี้สุวรรณ (2528 : 6 - 8) กล่าวถึงรูปแบบประติมากรรมไทยในอดีตนั้นกำเนิดขึ้นจากสาเหตุสำคัญสองประการ คือ

1. ประติมากรรมที่สร้างขึ้นตามความเชื่อถือ ขนบประเพณีที่สืบทอดกันมาในแต่ละท้องถิ่น ได้แก่ รูปปั้นต่างๆ ที่สร้างขึ้นเพื่อเซ่นไหว้ บวงสรวงตามความเชื่อของผู้คนในท้องถิ่นนั้นๆ นอกจากเกิดจากการปั้นแล้วยังมีประเภทแกะสลักที่สร้างขึ้นตามความเชื่อถือ ตามประเพณีของแต่ละท้องถิ่น อีกหลายประเภท เช่น การแกะสลัก หินสี กระตุก งา ฯลฯ เป็นเครื่องรางของขลัง ทั้งที่ใช้บูชา เช่น ไหว้ และใช้ประดับกาย ประติมากรรมของไทยประเภทหนึ่ง ซึ่งมีกำเนิดจากขนบประเพณีและการละเล่น คือ การทำหัวหุ่น การแกะหน้ากาก และการทำหัวโขน เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นประติมากรรมที่เกิดจากความเชื่อของคนไทยมาแต่อดีต

2. ประติมากรรมที่สร้างขึ้นจากความศรัทธาเชื่อถือในศาสนา ประติมากรรมประเภทนี้เป็นประติมากรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาเป็นหลัก เป็นประติมากรรมที่มีความสำคัญและแพร่หลายที่สุด โดยเฉพาะพระพุทธรูปสมัยต่างๆล้วนเป็นประติมากรรมที่มีคุณค่า ทั้งทางศิลปะและสุนทรียภาพ

ณรงค์ช ไพโรพินุลยกิจ (2542 : 70 -73) ได้แยกลวดลายสมัยประวัติศาสตร์ ออกเป็น 2 ประเภท

1. ลายพรรณพฤกษา
2. ลายรูปสัตว์

อารี สุทธิพันธุ์ (2532 : 249 - 250) อธิบายลักษณะความเชื่อดังนี้

1. ศิลปินสร้างสรรค์ผลงาน มีความเชื่อในความจงรักภักดีของปวงชนที่มีต่อพระมหากษัตริย์
2. ในยุคนี้คงเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม
3. เชื่อในเรื่องปฏิบัติตามประเพณี
4. เชื่อในการนับถือศาสนา
5. เชื่อในบรรพบุรุษ
6. เชื่อความสามารถของผู้ปกครองประเทศ
7. เชื่อในเสรีภาพทางเศรษฐกิจ
8. ยอมรับวัฒนธรรมของชาวตะวันตกซึ่งหมายความว่าเชื่อในความนิยม ของคนยุคนี้มักยอมรับวัฒนธรรมของชาวตะวันตก

ศิริพงษ์ พยอมนัย (2525 : 3) ได้อธิบายว่าในการจัดหมวดหมู่ของศิลปกรรมไทยได้มีการจำแนกออกเป็น 4 หมวดใหญ่ คือ

1. กนก ได้แก่ การศึกษาเรื่องการผูก ลวดลายไทยทั้งหลายทั้งปวง
2. นาฏ ได้แก่ การเขียนภาพพระ นาง ฤาษี มนุษย์ธรรมดาทั่วไป
3. กระบี่ ได้แก่ การเขียนภาพลิง ยักษ์
4. คชะ ได้แก่ การเขียนภาพสัตว์ ทั้งจตุบาท ทวิบาท ทุกชนิด

กนก

สันติ เล็กสุขุม (2539 : 41-176) กล่าวถึงกนกว่า กนกอย่างน้อย 1 ตัว เมื่อประกอบเข้าด้วยกัน หรือ ประกอบกับลายลักษณะอื่นๆ แล้วเรียกเป็นชื่ออื่น เช่น

1. ลายช่อ
2. ลายดอกลาย
3. ลายบัวปลายเสา
4. ลายลาดบัว
5. ลายกลับบัว
6. ลายหน้ากระดาน
7. ลายรักร้อย
8. ลายก้านต่อดอก
9. ลายกระจิง
10. ลายกาบ
11. ลายเครือเถา
12. ลายก้านขด
13. ลายเฟืองอุบะ
14. ลายกรวยเชิง
15. ลายประดับมุก
16. ลายฐานสิงห์-ขาสิงห์

จิรพันธ์ สมประสงค์ (2524 : 12-48) ได้กล่าวถึงกนกไว้ว่า เป็นแม่ลายสำคัญของงานศิลปไทย ซึ่ง มักผสมอยู่ในรูปดาอ้อย ใบเทศ ประจายาม กระจิง กรวยเชิง และลายที่มีชื่อต่างๆ อีกมากมาย ส่วนชื่อของ กนก มีชื่อเรียกดังนี้ กนก 3 ตัว, กนกเปลว, กนกวงหงส์, กนกใบเทศ, กนกหางโตและกนกลายนาค ส่วนในเรื่องของลายกระจิงได้จัดแบ่งดังนี้ กระจิงฟันปลา, กระจิงนายศรี, กระจิงตาอ้อย, กระจิงเจิม, กระจิงใบเทศ, กระจิงปฏิญาณ, กระจิงรวนและลายแข่งสิงห์ ส่วนในเรื่องของลายบัวได้อธิบายไว้ว่า เมื่อถูกนำมาประดิษฐ์กับงานชนิดต่างๆ ก็ได้เปลี่ยนชื่อไปตามรูปทรง เช่น บัวปากปลิง, บัวแวงหรือบัวเกสร, บัวรวน, บัวฝักพาน, บัวจิงกง, บัวกานปลี, บัวกานขุ่น ฯลฯ ส่วนในเรื่องลายขอบและลายเชิงได้แยกไว้ดังนี้ ลายหน้ากระดาน, ลายเกลียว, ลายก้านต่อดอก, ลายกรวยเชิง, และลายเฟือง ส่วนในเรื่องลายดอกได้อธิบายไว้ว่า ลายดอกเป็นลายดอกลอยเป็นตัวสายใช้สำหรับประกอบกับลายอื่น ส่วนในเรื่องลายผนังประกอบไปด้วย ลายราชวัตร, ลายแก้วเชิงดวง, ลายกุดั่นดอกลอย, ลายกุดั่นนาคเกี้ยว, ลายกุดั่นยอไม้สิบสอง ลายเครือเถาใบเทศ, ลายดอกไม้ร่วงและลายเฟืองระย้า

สันติ เล็กสุขุม (2522 : 47-70) ได้แบ่งประเภท ของลายไว้ดังนี้ ลายหน้ากระดาน, ลายรูปกลีบบัว, ลายกรวยเชิงและลายเฟืองอุบะ

ศุภสิน สารพันธ์ (2545 : 83-104) ได้กล่าวถึงลายไทยไว้ว่า ลายไทยที่เป็นลายพื้นฐานเบื้องต้นได้แก่ ลายกระจิง, ลายประจายาม, ลายดาว, ลายพุ่ม และลายกนกสามตัว ซึ่งเรียกว่า เป็นแม่ลาย สามารถที่จะนำแม่ลายมาเขียนผสมกัน ซึ่งมีลวดลายแบบต่างๆ ดังนี้ ลายรักร้อย, ลายหน้ากระดาน, ลายเข้ขาม, ลายราชวัตร, ลายแก้วเชิงดวง, ลายกุดั่น, ลายเฟือง, ลายกรวยเชิง, ลายก้านขดและลายเครือวัลย์

ลายไทยที่ใช้ในงานประดับพระปรมาภิไธยวัดอรุณราชวรารามในส่วนของลายกนกเป็นกรใช้ กระเบื้องถ้วย กระเบื้องเคลือบ ในการประดับ มาผูกให้เกิดเป็นลวดลายไทยต่างๆ

นารี

นารี คือ ลายประเภทมนุษย์ และการธรรมดาในงานประดับพระปรมาภิไธยวัดอรุณราชวรารามนั้น ปรากฏเป็นงานประติมากรรม ศุภสิน สารพันธ์ (2545 : 107) ได้อธิบายว่าหมวดนารีมี 2 ลักษณะ

1. รูปแบบลักษณะภาพ คือ ภาพที่ประดิษฐ์ให้มีรูปร่างทรงตรง สัดส่วนสวยงามเป็นลักษณะเหนือธรรมชาติ ถ้าเป็นผู้ชายเรียกภาพพระ ถ้าเป็นผู้หญิงเรียกภาพนาง

2. รูปแบบลักษณะกาย เป็นรูปที่ประดิษฐ์ให้มีรูปร่าง ทรวดทรง ท่าทาง ตลอดจนใบหน้าเป็นคนที่เห่อ อัปลักษณ์ หรือน่าสะพรึงกลัว

ศิริพงศ์ พยอมแย้ม (2525 : 3) ได้อธิบายไว้ว่า นารี ได้แก่ การเขียนภาพพระนาง ฤาษี มนุษย์ธรรมดาทั่วไป

ปฏิพัทธ์ ดาระดาษ (2539 : 5) ได้จัดกลุ่มของนารีไว้อยู่ในหมวดของภาพไทยซึ่งเรียกกันว่า ภาพเทวดา ภาพยักษ์ ภาพลิงและภาพสัตว์หิมพานต์ เป็นต้น

จากการประดับตกแต่ง พระปรมาภิไธยวัดอรุณราชวรารามปรากฏกลุ่มนารี ในลักษณะของงานประติมากรรม

กระบี่

กระบี่หมายถึง ยักษ์และลิง ศุภสิน สารพันธ์ (2545 : 115) ได้อธิบายว่า ภาพยักษ์ ภาพลิง ส่วนมากจะปรากฏในวรรณคดี เรื่องรามเกียรติ์มี 2 ประเภท คือ ภาพยักษ์ ซึ่งได้แก่คนดุร้าย เช่น ทศกัณฐ์ และภาพลิง ได้แก่ทหารของพระราม

ภาพยักษ์ ในเรื่องรามเกียรติ์ พงศ์ของยักษ์มีวงศาตนาญาติ มิตรสหาย ติดต่อกันกันมาก ภาพยักษ์ต่างๆ มีหน้าตาคล้ายกัน แตกต่างกันในส่วนของมงกุฎสีกายผิวกายต้องใช้วิธีสังเกต

ภาพลิง ในรามเกียรติ์ พงศ์วานร มีชื่อเรียกต่างๆ กันมากมาย มี 38 ชื่อ ภาพวานรนี้ส่วนมากมีหน้าตาเหมือนกัน จึงมีการกำหนดสีกายสวมมงกุฎไว้ พงศ์วานรแบ่งออกเป็น 3 พวก ได้แก่ พญาวานร, ลิงแปดมงกุฎและตรีเพชร

ศิริพงศ์ พยอมแย้ม (2525 : 95) ได้อธิบายลักษณะของยักษ์และลิงไว้ว่า

ยักษ์ (อสูร) มีลักษณะคล้ายมนุษย์ แต่มีลักษณะดุร้ายกว่าจึงเน้นที่มียกขอดคล้ายพวกเงาะป่า ตัวและไพทณวดจะหนาเป็นลายกนก

ลิง (กระบี่) มีลักษณะเป็นสัตว์ มากกว่ายักษ์ แต่ตัวและไพทณวดจะคล้ายยักษ์

ปฏิพัทธ์ ดาระดาษ (2534 : 5) ได้จัดกระบี่ ยักษ์ อยู่ในกลุ่มภาพไทย จากการประดับตกแต่งพระปรมาภิไธยวัดอรุณราชวราราม ปรากฏกลุ่มกระบี่ ในลักษณะของงานประติมากรรม

คชะ

คชะหรือภาพสัตว์ ศิริพงศ์ พยอมแย้ม (2525 : 107) ได้แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

1. ภาพสัตว์ธรรมดา เช่น ช้าง, ม้า, วัว, ควาย, นกจะคล้ายกับสัตว์ธรรมชาติ

2. สัตว์หิมพานต์ เช่น ราชสีห์, คชสีห์, หงส์, ครุฑ, พญานาค เหล่านี้เป็นการประดิษฐ์จากสัตว์ธรรมชาติ และบรรจูลวดลายกนกให้มีความวิจิตรพิสดารกว่าสัตว์ธรรมดา

ศุภสิน สารพันธ์ กล่าวว่ คช หมายถึง ภาพสัตว์ที่ได้รับการประดิษฐ์ และจัดระเบียบให้มีเส้นสวยงามเรียบง่าย ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่

1. ภาพสัตว์สามัญ คือภาพสัตว์ทั่วไป เช่น ช้าง, ม้า, วัว, ควาย เป็นต้น
2. ภาพสัตว์หิมพานต์ มีชื่อต่างกันไปหลายอย่าง เช่น ภาพสัตว์ เขาไถลาส ภาพสัตว์กนก ฯลฯ รูปเหล่านี้เกิดจากความคิดสร้างสรรค์และจินตนาการ หรือเพื่อประกอบเนื้อหาของงานให้มีความประหลาดมหัศจรรย์ รูปแบบของสัตว์หิมพานต์จะมีลายกนกปนอยู่และเป็นส่วนประกอบของรูปแบบมาก (ศุภสิน สารพันธ์. 2545 : 126-129)

จิรพันธ์ สมประสงค์ (2532 : 110-115) ได้จัดแบ่งสัตว์หิมพานต์และสัตว์ในเทพนิยายออกเป็น 4 ประเภท

1. จำนวนเจดุนาถ ได้แก่ ราชสีห์ คชสีห์ ทักทอ เหมราช เป็นต้น
2. จำพวกวิบาท ได้แก่ นกเทศ หงส์ พญาครุฑ นาคปักนิธ เป็นต้น
3. จำพวกชลบาท ได้แก่ มัจฉาพ สิ้นพนท กุญชรวาริ พญานาค เหรา เป็นต้น
4. จำพวกผสม ได้แก่ มัจฉานุ พานรปักษา กินรี นาคปักนิธ นรสิงห์ เป็นต้น

ลายกระบวนจีน

ลายกระบวนจีน โชติ กัลยาณมิตร (2518 : 39) อธิบายว่า กระบวนจีนใช้เรียกลวดลาย รูปหรือวัสดุนี้เป็นแบบจีน เช่นลายในผ้าแพรพรรณภาชนะรูปประแจจีน รูปมังกร รูปหงส์ ฯลฯ เรียกว่า ลายจีน หรือกระบวนจีนเป็นคำที่แสดงประเภทหรือลักษณะของของนั้นๆ

วรรณภา ณ.สงขลา (25 : 133) อธิบายว่า ชาวจีนมีความเชื่อเกี่ยวกับในเรื่องของสิริมงคล ซึ่งจะเข้ามาเกี่ยวข้องกับชีวิตความเป็นอยู่ของชาวจีนตั้งแต่เกิดจนถึงวันสิ้นอายุขัย เมื่อมีงานมีเทศกาลหรือมีการฉลองกันก็จะมีการใช้คำสิริมงคลมาอวยพร ทั้งนี้คำอวยพรนั้นอาจจะแสดงออกเป็นคำพูด เป็นตัวอักษรเป็นภาพสิริมงคล เป็นสิ่งของเครื่องใช้ไม้สอย ของที่ระลึกดอกไม้ผลไม้ ขนมที่เป็นสัญลักษณ์เกี่ยวกับความเป็นสิริมงคล

เครื่องหมายแห่งสิริมงคล วรรณภา ณ.สงขลา (25 : 111) อธิบายไว้ว่า เครื่องหมายแห่งสิริมงคลที่คนจีนนิยมคือ ลายฮก ลก ชิว

วิระสิทธิ์ ชูแสงทอง (2519 : 35) ให้ความหมายของฮก ลก ชิว ว่าเป็นสิ่งดีงามตามคติจีน

ฮก คือ วาสนา ได้แก่ ความเป็นใหญ่ เป็นอิสระหรือมีศบรรดาศักดิ์ อาจให้การทั้งปวงสำเร็จได้ด้วยอนุภาพ

ลก คือ ความบริบูรณ์ด้วยโภคสมบัติ และบริบูรณ์ด้วยบริวารสมบัติ

ชิว คือเป็นผู้ที่มีอายุยืน

ไชแสง ศุขะวัฒนะ (2525 : 79-80) ได้จัดแบ่ง ฮก ลก ชิว ออกเป็น 5 ประเภท ดังนี้

1. ฮก ลก ชิว โดยรูปมนุษย์
 - ฮก เป็นรูปเจ้าหรือขุนนางแสดงวาสนา
 - ลก เป็นรูปเศรษฐี แสดงโภคสมบัติและบริวารสมบัติ
 - ชิว เป็นรูปคนแก่ แสดงความเป็นผู้มีอายุยืน

2. ชก ลก ชิว โดยรูปสัตว์
ชก ใช้หมายถึงค้างคาวเป็นหมายแห่งวาสนา
ลก ใช้รูปกวางดาวซึ่งมีดวงขาวๆ แสดงโชคสมบัติ
ชิว หมายถึงนกดำ การไม่รู้จักตาย
3. ชก ลก ชิว โดยเครื่องประดับทองฟ้า
ชก ใช้รูปพระอาทิตย์ เพราะมีอำนาจภาพ
ลก ใช้พระจันทร์ เพราะมีรัศมีแจ่มใสเป็นที่ควรยินดี
ชิว ใช้ดาวเป็นเครื่องหมาย เพราะตั้งอยู่ในท้องฟ้าอย่างขึ้น
4. ชก ลก ชิว โดยพฤกษชาติ และบุปผชาติ
ชก ใช้ดอกพุดตานหรือโบตันเป็นพระยาดอกไม้
ลก ใช้ดอกเบญจมาศ แสดงความมั่นคง
ชิว ใช้ต้นสน เพราะต้นสนเป็นไม้ใหญ่แสดงความยั่งยืน
5. ชก ลก ชิว โดยผลไม้
ชก ใช้ส้มมือ ซึ่งเป็นผลไม้อันงาม
ลก ใช้ผลทับทิม แสดงความสมบูรณ์
ชิว ใช้ผลโถ เป็นอุปการแก่ความมีอายุยืนนาน

ไชแสง ศุภะวัฒนะ (2525 : 28) ได้แบ่งประเภทของลายกระบวนจินที่ใช้ในการตกแต่งดังนี้

1. แบบที่มีลายเป็นดอกไม้ส่วนๆ
2. แบบที่มีลายดอกไม้ นกและสัตว์อื่นๆ
3. แบบที่มีภาพเครื่องมงคลหรือเครื่องบูชาตามแบบจีน
4. แบบที่มีรูปทิวทัศน์ผสมกับลายดอกไม้

ลายกระบวนจินที่ได้มีผู้กล่าวถึงนั้น ผู้วิจัยได้จัดกลุ่มดอกไม้ ต้นไม้อยู่ในกลุ่มพรรณพฤกษา ส่วนในชิวที่มีอายุยืนยาวได้จัดอยู่ในประเภทโชดหิน

อุไร สิงห์ไพบูลย์พร กล่าวถึง ลวดลายปูนปั้นไว้ว่า ปูนปั้นส่วนมากที่เราเห็นกันนั้น ใช้ปั้นเพื่อตกแต่งประดับประดาอาคาร สิ่งก่อสร้างทางสถาปัตยกรรมให้มีความงดงามมากขึ้น มีทั้งลวดลาย รูปคน เทพ เทวดา พระพุทธรูป และรูปสัตว์ต่างๆ ในตำนานของไทยโบราณ (อุไร สิงห์ไพบูลย์. 2542 : 39) จากมูลเหตุในข้างต้น พระพุทธรูปที่ใช้ในการประดับตกแต่งสถาปัตยกรรมก็จัดเป็นรูปแบบลวดลายเช่นเดียวกับลายไทย ลายจีน และลายอื่น จากรูปแบบลวดลาย พระพุทธรูปนั้นอาจใช้เป็นเครื่องบ่งบอกถึงสัญลักษณ์ แห่งศาสนาพุทธ

จิรพันธ์ สมประสงค์กล่าวถึง พระพุทธรูปรูปแรกเกิดขึ้นในสมัยพระเจ้ากนิษกะ แห่งราชวงศ์กุษาณะ ซึ่งครองราชสมบัติระหว่าง พ.ศ. 662-706 เป็นฝีมือช่างกรีกโรมันเชื่อกันว่าได้รับอิทธิพลและได้ช่างผู้ประดิษฐ์พระพุทธรูปมาจากเอเชียตะวันตก เนื่องด้วยการสร้างพระพุทธรูปมีการสร้างระยะหลัง เหตุที่เวลาล่วงเลยจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานมานานเช่นนี้เองลักษณะพระพุทธรูปจึงเป็นลักษณะที่ทำตามความคิดฝัน เพื่อเป็นพุทธานุสติ ให้นึกสิ่งที่ได้เห็นแล้วระลึกถึงพระพุทธเจ้าผู้เป็นผู้ให้กำเนิดพุทธศาสนา และเพื่อจะให้นึกน้อมใจให้ประพติดตามคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ เมื่อเกิดพระพุทธรูปแล้ว ต่อมาจึงมีผู้นิยมสร้างกันอย่างแพร่หลาย จนถึงปัจจุบัน และคิดทำพระพุทธรูปปางต่างๆ อีกหลายปาง พระพุทธรูปที่ทำเป็นปางต่างๆ นั้นหมายถึงเรื่องในตอนนั้น ในพระพุทธรูปประวัติแต่ปางนี้หมายถึง ทำทางหรืออิริยาบถก็มี เช่นปางประทานอภัย และปาง

ประธานพร ซึ่งในพุทธประวัติไม่มีเรื่องนี้โดยเฉพาะตอน แต่เรายืมมาจากอภัยมูทรา และวรมุทราของศาสนาพราหมณ์มาใช้ ซึ่งบางทีทำทางที่แสดงออกมาของพระพุทธรูปบางปาง ก็ไม่สามารถจะปรับเข้าในพุทธประวัติตอนหนึ่งตอนใดได้เลย (จิรพันธ์ สมประสงค์. 2524 : 143)

หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล กล่าวถึงศิลปะที่เกี่ยวข้องกับศาสนาอาจแบ่งออกได้เป็น 2 สมัย อย่างกว้างๆ คือ สมัยก่อนที่ชนชาติไทยเข้าปกครอง และสมัยที่ชนชาติไทยเข้าปกครองประเทศแล้ว สมัยแรกแบ่งออกได้อีก 5 สมัย คือ วัดถุนเก่าที่ค้นพบในประเทศไทย ศิลปะทวารวดี เทวรูปรุ่นเก่า ศิลปะศรีวิชัย และศิลปะลพบุรี สมัยหลังแบ่งออกได้อีกเป็น 5 สมัย เช่นเดียวกัน คือ ศิลปะเชียงแสน สุโขทัย อุทอง อโยธยา และรัตนโกสินทร์ (หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล. 2539 : 1)

จากการประดับตกแต่งพระปรารักษ์ทั้ง 3 วัด ลวดลายที่ปรากฏผู้วิจัยได้แบ่งลวดลายออกเป็นดังนี้

1. ลายไทย
2. ลายจีน

6. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับบริบททางสังคม

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับบริบททางสังคมในที่นี้ผู้วิจัยกล่าวถึงในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นโดยเริ่มตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงปราบดาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์องค์แรกแห่งราชวงศ์จักรีจนถึงสิ้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2325-2398

สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่ม 10 กล่าวถึงบริบททางสังคมในสมัยรัชกาลที่ 1 ว่าเป็นระยะของการก่อสร้างบ้านเมืองใหม่ กรุงรัตนโกสินทร์หรือกรุงเทพฯ เมืองหลวงใหม่ของไทยได้รับการวางผังเมืองอย่างมีระเบียบแบบแผนเพื่อประโยชน์ในปัจจุบันและเพื่อการใช้สอยในอนาคต โดยมีแม่น้ำและลำคลองเป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญที่เอื้อประโยชน์ในทางยุทธศาสตร์และการคมนาคมควบคู่กันไปเช่นเดียวกับในสมัยอยุธยาและธนบุรี ซึ่งเพื่อเป็นการสร้างขวัญกำลังใจให้ราษฎรของพระองค์ซึ่งส่วนใหญ่เคยรู้เห็นมาแล้วเกี่ยวกับกรุงศรีอยุธยา เกิดความรู้สึกอบอุ่นที่ได้อยู่ในสิ่งแวดล้อมใกล้เคียงกับของเดิมด้วย ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งทางด้านจิตวิทยาโดยเฉพาะขณะบ้านเมืองกำลังต้องการความสามัคคีของคนในชาติอย่างในขณะนั้น ตัวอย่างที่ชัดเป็นพิเศษก็คือการขุดคลองมหานาค เพื่อให้ชาวพระนครได้ลงเรือร่วมชุมนุมกันเล่นเพลงและสัทวาในเทศกาลฤดูน้ำเหมือนครั้งกรุงเก่า การอนุโลมตามแบบอยุธยาเช่นนี้จึงน่าจะเป็นเครื่องโน้มน้าวจิตใจให้คนไทยที่ยังแตกฉานชานเขินจากกรุงแตก และจากเหตุการณ์ไม่สงบปลายสมัยธนบุรีได้เข้ามาตั้งหลักแหล่งในกรุงเทพฯ มากยิ่งขึ้น ในการยุตคูเมือง ได้แยกเป็น 3 ชั้น โดยเริ่มชั้นที่หนึ่งคือภายในเขตคูเมืองเดิมเป็นบริเวณพระบรมมหาราชวัง วังหน้า วังหลวง และสถานที่ราชการ ซึ่งถือเป็นศูนย์กลางการปกครองทั้งหมดลำดับต่อมาเป็นชั้นที่สอง ได้แก่ ส่วนบริเวณระหว่างคลองคูเมืองเดิมถึงคลองรอบกรุงเป็นที่อยู่อาศัยของข้าราชการและประชาชน ส่วนชั้นที่สามซึ่งเป็นตอนที่ตัดรอบกรุงออกมาคือ สวนนอกเมืองแทบจะไม่มีผู้คนอาศัยอยู่นั้นเป็นทุ่งนาบ้างซึ่งผลิตข้าวเลี้ยงชาวเมือง สำหรับชาวจีนซึ่งส่วนใหญ่เป็นพ่อค้านั้น อาศัยอยู่ด้านใต้ของกรุงเทพฯ ในส่วนนี้เรียกว่าสำเพ็ง ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นศูนย์กลางการค้าในสมัยนั้น (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลางเล่ม 10. 2542 : 2543) ชัย เรื่องศิลป์ กล่าวถึงประวัติศาสตร์ไทย ด้านสังคมว่าราษฎรเดือดร้อนทุกครั้งที่เจ้าแผ่นดินสวรรคต ดังครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จสวรรคต

ชัย เรื่องศิลป์ กล่าวถึงประวัติศาสตร์ด้านสังคมว่า ราษฎรเดือดร้อนทุกครั้งที่เจ้าแผ่นดินสวรรคต ดังครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เสด็จสวรรคตรัฐบาลบังคับให้ราษฎรทั้งชายหญิง โคนมจนเกลี้ยงกบาล เดือนละครึ่งจนกว่าจะถวายพระเพลิงพระบรมศพเสร็จแล้ว ให้กรรมการแขวงนายบ้าน นาย

อำเภอเป่าร้างอนาประชาราษฎร์ให้โกนผมให้สั้นเชิงถ้าผู้ใดมิโกนผม จับได้จะเอาตัวไปลงโทษจงหนัก ต่อจากเรื่องโกนผมก็ถึงเรื่องสร้างพระเมรุและเรื่องถวายพระเพลิงพระบรมศพ กล่าวว่า การสร้างพระเมรุเผาศพเพียงศพเดียวนั้น ทำความเดือดร้อนให้แก่ข้าราชการและราษฎรตามหัวเมืองต่างๆ มากมายเพียงใด พระเมรุที่สร้างนั้นมีพระเมรุใหญ่สูงตลอดยอดสองเส้น ชื่อยาว 7 วา กับพระเมรุทิศสูงหนึ่งเส้นอีก 8 เมรุ ทั้งยังต้องมีสถาปนาสร้างโดยการสร้างนั้นจะต้องใช้ไม้สักทำเสา 896 ต้น ใช้ไม้ชนิดอื่น 5500 ต้น ใช้แผงไม้ไผ่ 2,800 ผืน ใช้ไม้ไผ่ 400,000 เศษ นอกจากนี้ยังต้องใช้วัสดุอย่างอื่นอีก เช่น หวายชั้น น้ำมันยาง หนึ่งวัวควายสำหรับทำกาบและยางสน เป็นต้น รัฐบาลได้ของเหล่านี้ได้ด้วยการเกณฑ์ให้หัวเมืองต่างๆ จัดส่งมาให้ผู้ที่ต้องปฏิบัติตามคำสั่งขึ้นตอนสุดท้ายก็คือพวกไพร่ ซึ่งเป็นคนลงมือโค่นต้นไม้ ชักลากซุง ผูกซุง และไม้ไผ่ไม้รวกให้เป็นแบบตลอดจนนำส่งของที่ถูกเกณฑ์ มาส่งเจ้าหน้าที่ในกรุงเทพฯ ของสำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือ ผ้าสบงกว่าหนึ่งหมื่น ใช้สำหรับถวายพระที่สวดสดับปรกรณ์ ก็ด้วยการเกณฑ์จากหัวเมืองต่างๆ ที่มีการปลุกฝ้ายการเกณฑ์ผ้าขาวนี้ว่าแท้จริงจะไม่ก่อความทุกข์ยากให้แก่พวกผู้ถูกเกณฑ์เท่าใดนักเพราะรัฐบาลจ่ายเงินค่าผ้าให้ จะเดือดร้อนก็ตอนที่เจ้ากรมเมืองยกทำโยกโย้ ทำให้เสียเวลาทำมาหากินหรือเรียกค่านำร่อนน้ำชา อย่างที่เห็นในปัจจุบัน นอกจากการเกณฑ์สิ่งของดังกล่าวแล้ว บางเมืองยังถูกเกณฑ์ให้ส่งไพร่มาทำงานก่อสร้างพระเมรุที่กรุงเทพฯ พวกไพร่ที่ถูกเกณฑ์ไม่ได้สินจ้างรางวัลเบียดเบียนอย่างใดทั้งสิ้น เสื้อผ้าอาหารต้องหาไปเอง ราษฎรที่ถูกเกณฑ์จะได้รับความลำบากยากแค้นอย่างไรรัฐบาลไม่รับรู้ด้วย (ชัย เรื่องศิลป์. 2529 : 134-136)

วิบูล วิจิตรวาทการ กล่าวถึงต้นรัตนโกสินทร์ไว้ว่า ในการขึ้นครองราชสมบัติ และเปลี่ยนราชวงศ์ใหม่นั้น มีงานสำคัญที่จะต้องทำอยู่สามประการ คือหนึ่งการประกอบพิธีตามขนบประเพณีระดับตนเอง และญาติพี่น้องขึ้นเป็นเจ้า คือเป็นเทพยดาที่ยังดำรงชีวิตอยู่ในโลกมนุษย์ สองการเปลี่ยนแปลงพระราชอาณาเขตในพุทธศาสนา และสามการปราบทำลายล้างศัตรูให้หมดสิ้น ระบบเจ้าเหนือชีวิตนี้ ไทยได้รับอารยธรรมจากแขกอินเดีย ที่เรียกว่ามูธรรมที่แยกชั้นวรรณะของมนุษย์ทั้งหลายในโลกนี้ นับระดับตั้งแต่สูงสุดลงไปถึงต่ำสุดตามความแตกต่างของกำเนิดและกรรมดีกรรมชั่ว ด้วยเหตุนี้ ในสมัยอยุธยา กรุงธนบุรี และต้นจนกลางรัชสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พลเมืองแห่งกรุงสยามจึงถูกแบ่งชั้นวรรณะเป็นหลายระดับตามแบบของแขก คือมีพระเจ้าแผ่นดินเป็นองค์ประมุขสูงสุด รอบวงศา คือ บุคคลในพระราชวงศ์ซึ่งยกย่องเป็นเทพบุตรและเทพอัปสรในร่างมนุษย์ จากนั้นคือเหล่าขุนนางข้าราชการ ซึ่งเป็นลำดับลงมาจากสมเด็จพระเจ้าพระยาเป็นเจ้าพระยา พระยา พระหลวง ขุนต่ำลงมาถึงไพร่ฟ้าประชากร และการขายหญิง (วิบูล วิจิตรวาทการ. 2542 : 22-23)

กรมศิลปากร กล่าวถึงงานด้านสถาปัตยกรรมในสมัยรัตนโกสินทร์ไว้ว่า งานด้านสถาปัตยกรรมสมัยรัชกาลที่ 1 งานส่วนใหญ่เป็นงานฝีมือช่างที่ตกค้างหลงเหลืออยู่จากสมัยอยุธยาและกรุงธนบุรี เป็นผู้ทำการก่อสร้าง ฝีมือยังเทียบสมัยอยุธยาตอนปลายๆ มิได้ลักษณะส่วนใหญ่เป็นงานประดิษฐ์มากไป ในระยะต้นๆ ทั้งวังหลวงและวังหน้าฝีมือยังไม่เต็มที่ ต่อมาในรัชกาลที่ 2 และ 3 เริ่มมีศิลปินช่างจีนเข้ามาจะพบจากการวางหลังคากระเบื้องจะไม่มีผ้าใบลา ใช้กระเบื้องมุงเสมอแนวของผนังจั่วก่อปูนปิดหัวกระเบื้องแบบศาลเจ้าหรือสถาปัตยกรรมจีน ส่วนลวดลายทำการประดับกระเบื้องที่จั่วและหลังคา (กรมศิลปากร. 2542 : 41)

จิรพันธ์ สมประสงค์ (2532 : 129-130) กล่าวถึงงานจิตรกรรมในช่วงรัชกาลที่ 1-2-3 กรุงเทพฯ นั้น เป็นที่ยอมรับกันว่า เป็นยุคที่งานจิตรกรรมไทยมีแบบอย่างถึงขั้นสูงสุด คือเป็นเลิศแล้วจิตรกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้พัฒนางานจากสกุลช่างอยุธยา ที่เจริญงอกงามจนจะสุกงอมอยู่แล้ว และงานจิตรกรรมไทยแบบอิทธิพลจีน ลักษณะของศิลปะจีนมาปรากฏชัดเจนมากในงานจิตรกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 3 กรุงเทพฯ นี้เอง

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ อาจกล่าวได้ว่าเป็นยุคสร้างเนื้อสร้างตัวใหม่หรือเป็นยุคแห่งการสร้างบ้านแปงเมือง ชีวิตความเป็นอยู่ทางสังคมในยุคนี้จึงขึ้นอยู่กับแม่น้ำลำคลองเช่น การติดต่อ ซื้อขายก็จะใช้เรือในการคมนาคม ในด้านความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์ กับประชาชนจะเห็นได้ว่า มีความสัมพันธ์กันอย่างเหนียวแน่นและงานในด้านศิลปกรรมก็ถึงขีดสุดในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้เอง

สรุปบริบททางสังคม

บริบททางสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นยุคแห่งการสร้างบ้านเมืองใหม่ เนื่องจากการย้ายเมืองหลวงใหม่และพระราชวังใหม่ จากกรุงธนบุรี มาสู่กรุงเทพมหานคร ในปัจจุบัน ในด้านการคมนาคมจะใช้แม่น้ำและลำคลอง เป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญควบคู่กับในด้านทางยุทธศาสตร์ และการคมนาคมควบคู่กันไปและได้มีการขุดคูเมืองเพิ่มได้แยกออกเป็น 3 ชั้น โดยชั้นที่หนึ่งคือภายในเขตคูเมืองเดิมเป็นบริเวณพระบรมมหาราชวัง วังหน้า วังหลวง และสถานที่ราชการ ชั้นที่สองได้แก่ ส่วนบริเวณระหว่างคลองคูเมืองเดิมถึงคลองรอบกรุง จะเป็นที่อยู่อาศัยของข้าราชการบริพารและประชาชน ในส่วนที่สามซึ่งเป็นช่วงที่ตัดรอบกรุงออกมา คือส่วนนอกเมืองแทบจะไม่มีผู้คนอาศัยอยู่เลย ในส่วนของราษฎร อาจกล่าวได้ว่ามีความสงบสุขร่มเย็นแต่จะมีความเดือดร้อนก็ต่อเมื่อพระเจ้าแผ่นดินสวรรคต ราษฎรทั้งชายหญิงจะต้องโกนผมจนเกลี้ยงศีรษะ เดือนละครึ่งจนกว่าจะถวายพระบรมศพเสร็จ และการเตรียมสิ่งของต่างๆ ในการสร้างพระเมรุพลเมืองแห่งกรุงสยามจะถูกแบ่งชั้นวรรณะเป็นหลายระดับตามแบบของอินเดียที่เรียกว่า มนุธรรม ในการขึ้นครองราชสมบัติ มีการงานที่จะต้องทำอยู่สามประการคือ หนึ่งประกอบพิธีตามขนบประเพณีกระดัดตนเองและญาติพี่น้องขึ้นเป็นเจ้าสองการเปลี่ยนพระราชนิพนธ์ในพุทธศาสนา และสามการปราบทำลายล้างศัตรูให้หมดสิ้น

ในด้านสถาปัตยกรรมในสมัยรัชกาลที่ 1 อาจกล่าวได้ว่านำช่างฝีมือที่ตกค้างหลงเหลือจากสมัยอยุธยามาทำการก่อสร้าง แต่ผลงานก็ยังมิอาจเทียบได้กับในสมัยอยุธยาตอนปลาย หรืออาจกล่าวได้ว่าฝีมือยังไม่เต็มที่ ผลงานมีลักษณะประหลาดมากเกินไป ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 2 และ 3 เริ่มมีช่างชาวจีนเข้ามาสังเกตได้จากวัดโพธิ์ วัดอรุณ ซึ่งได้รับอิทธิพลของจีนในการประดับตกแต่งด้านสถาปัตยกรรม ซึ่งเป็นการผสมผสานระหว่างช่างไทยและช่างจีน ซึ่งถือได้ว่าเป็นช่วงที่ถึงจุดสูงสุดของสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

บทที่ 3

วิธีการดำเนินการศึกษาค้นคว้า

วิธีการดำเนินการศึกษาผู้วิจัย ศึกษาจากข้อมูลชั้นต้น โดยการศึกษาค้นคว้าจากงานจริงที่ระดับ โดยรอบพระปรางค์วัดระฆังโฆสิตาราม พระปรางค์วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ และพระปรางค์ วัดอรุณราชวราราม

มีวิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า ผู้วิจัยขั้นตอนการศึกษาค้นคว้าดังนี้

1. สืบหางานระดับที่ตกแต่ง โดยรอบพระปรางค์ ทั้ง 3 วัด
2. ศึกษาข้อมูลจากเอกสาร ตำราและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
3. กำหนดประชากร และกลุ่มตัวอย่าง
4. เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา
5. การเก็บรวบรวมข้อมูล
6. การวิเคราะห์และสรุปผลข้อมูล

การกำหนดกลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มตัวอย่าง

พระปรางค์ที่งานวิจัยฉบับนี้สุ่มมาเพื่อศึกษา ได้แก่พระปรางค์สำคัญจากวัดในเขตกรุงเทพมหานคร อันเชื่อได้ว่ามีลักษณะเป็นตัวแทน ทรงพระปรางค์ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ช่วงรัชกาลที่ 1-3) ซึ่งได้แก่ พระปรางค์จากวัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ราชวรมหาวิหาร และวัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร โดยเหตุที่พระปรางค์สำคัญของทั้งสามวัด ไม่ปรากฏการแก้ไข ต่อเติม ปรับปรุงแต่อย่างใด พระปรางค์ที่เป็นกลุ่มตัวอย่างในการศึกษาวิจัยได้แก่

1. วัดระฆังโฆสิตาราม พระปรางค์จำนวน 1 องค์
 2. วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ราชวรมหาวิหารพระปรางค์จำนวน 2 องค์
 3. วัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร พระปรางค์จำนวน 5 องค์ โดยแยกเป็นพระปรางค์ประธาน 1 องค์ และพระปรางค์ทิศ 4 องค์
- รวมจำนวนพระปรางค์ทั้งหมด 8 องค์จาก 3 วัด

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าประเภท รูปแบบ ลวดลาย วัสดุ และกระบวนการ งานประดับ ตกแต่ง พระปรางค์ ผู้วิจัยใช้เครื่องมือดังนี้

1. แผนผังวัดระฆังโฆสิตาราม วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ และวัดวัดอรุณราชวราราม
2. กล้องบันทึกภาพ และกล้องส่องทางไกล
3. บันทึกรายละเอียด ประเภท รูปแบบ ลวดลาย วัสดุ และกระบวนการงานประดับตกแต่ง พระปรางค์
4. เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับงานสถาปัตยกรรม พระปรางค์ทั้ง 3 วัด

5. เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับประเภท รูปแบบ ลวดลาย วัสดุ และกระบวนการ งานประดับ ตกแต่งพระปรางค์ทั้ง 3 วัด

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลจาก พระปรางค์ทั้ง 3 วัด ตามลำดับดังนี้

1. ศึกษาแผนผังพระปรางค์วัดระฆังโฆสิตาราม วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ และวัดวัดอรุณราชวราราม
2. สืบค้นและถ่ายภาพงานประดับที่ใช้ตกแต่งในส่วนต่างๆ ของพระปรางค์ทั้ง 3 วัด
3. บันทึกเกี่ยวกับรายละเอียดเกี่ยวกับงานประดับที่ใช้ตกแต่งพระปรางค์ ทั้ง 3 วัด ได้แก่ จำนวน แม่แบบ ประเภท รูปแบบ ลวดลาย วัสดุ กระบวนการที่ใช้
4. กลุ่มตัวอย่าง คือ แม่แบบที่ใช้ประดับสถาปัตยกรรมพระปรางค์วัดระฆังโฆสิตาราม วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ และวัดวัดอรุณราชวราราม
5. นำภาพแม่แบบและบันทึกรายละเอียดเกี่ยวกับประเภท รูปแบบ ลวดลาย วัสดุ กระบวนการมา วิเคราะห์และบรรยาย ตามเกณฑ์ที่กำหนด

การวิเคราะห์ข้อมูล

ประชากรที่ใช้ในการวิจัยคือ งานประดับที่ใช้ตกแต่งพระปรางค์วัดระฆังโฆสิตาราม วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ และวัดวัดอรุณราชวราราม โดยใช้กลุ่มตัวอย่างคือ แม่ลายของงานประดับที่ใช้ตกแต่งส่วนต่างๆ ของพระปรางค์ มาเทียบเกณฑ์ที่กำหนดด้วยวิธีการวิเคราะห์แบบพรรณนา โดยมีเกณฑ์การวิเคราะห์ดังนี้

เกณฑ์ที่ 1 ประเภทวัสดุที่ใช้ประดับตกแต่ง

- 1.1 ประเภทประดับด้วยกระเบื้องถ้วย
- 1.2 ประเภทงานปูนปั้นและกระเบื้องถ้วย
- 1.3 ประเภทงานหล่อ หล่อซีเมนต์
- 1.4 ประเภทงานแกะสลักหินทราย

เกณฑ์ที่ 2 เกณฑ์การวิเคราะห์ รูปแบบของพระปรางค์ ซึ่งผู้วิจัยสรุปรูปแบบได้ดังนี้

- 2.1 รูปแบบทรงฝักข้าวโพด
- 2.2 รูปแบบทรงจอมแห
- 2.3 รูปแบบทรงงานนิยม

เกณฑ์ที่ 3 เกณฑ์การวิเคราะห์ลวดลายของงานประดับตกแต่ง มีดังนี้

- 3.1 ลวดลายไทย
- 3.2 ลวดลายจีน

บทที่ 4

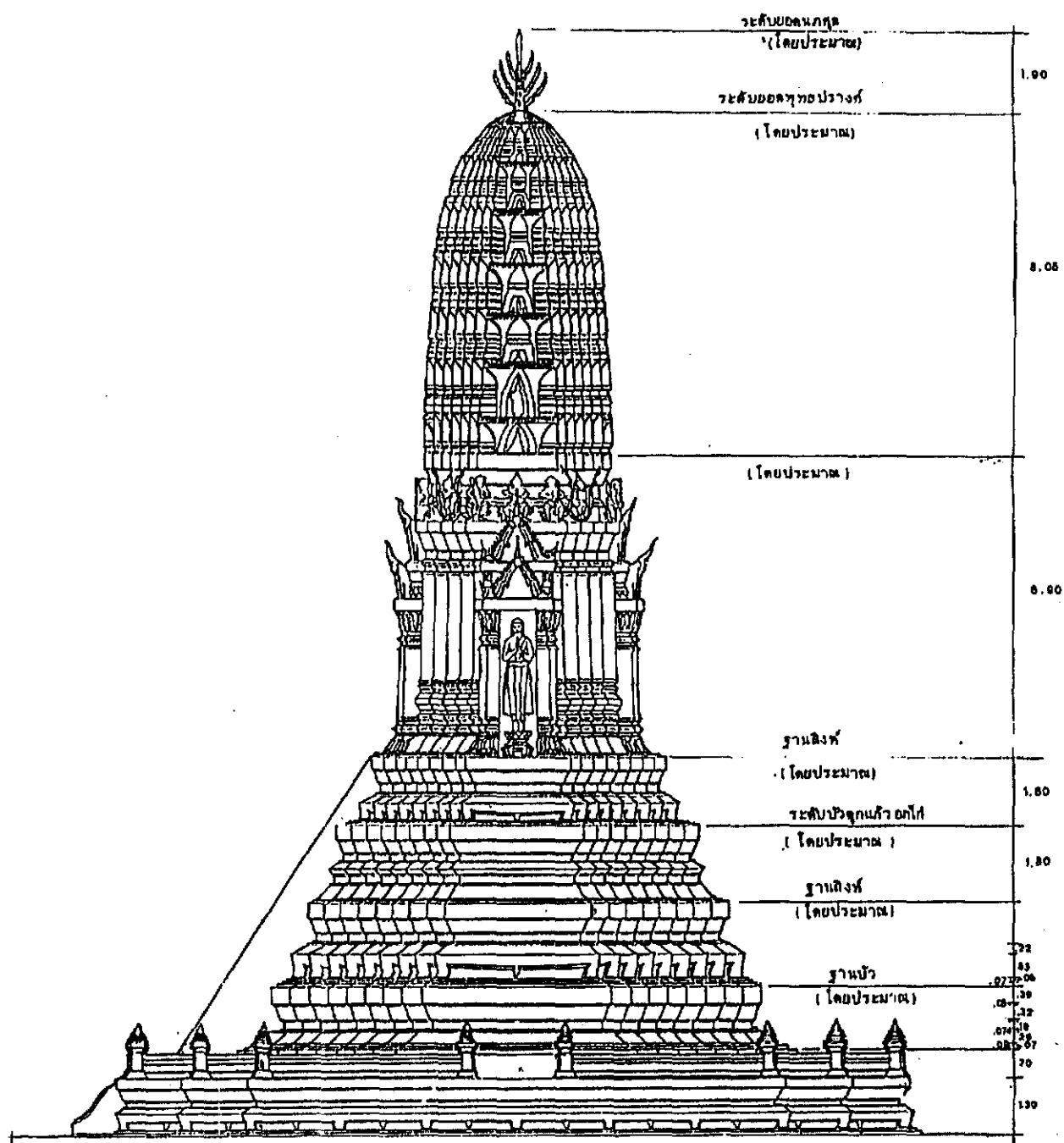
การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลจากงานจริง และภาพถ่ายจากรูปแบบและการประดับตกแต่งพระปรางค์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่วัดระฆังโฆสิตารามจำนวน 1 องค์ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ราชวรมหาวิหาร จำนวน 2 องค์ วัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหารจำนวน 5 องค์ รวมทั้งสิ้นจำนวน 8 องค์

ลำดับการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลตามประชากรและกลุ่มตัวอย่างซึ่งเรียงลำดับจากวัดระฆังโฆสิตาราม วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ และวัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร โดยวิเคราะห์ แบบพรรณนาตามเกณฑ์ที่กำหนดดังนี้

1. พระปรางค์วัดระฆังโฆสิตาราม

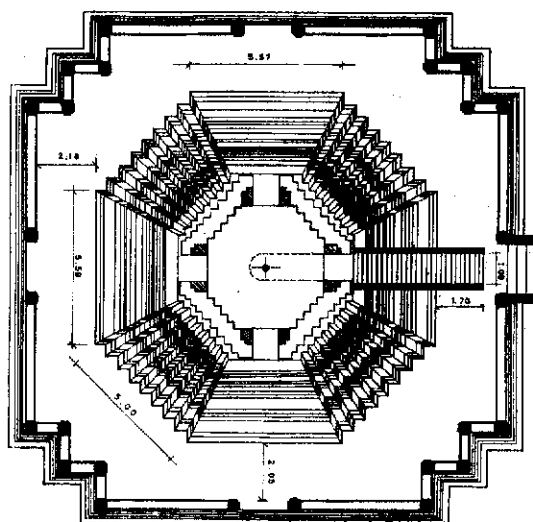
พระปรางค์วัดระฆังเป็นพระปรางค์แบบเตี้ยมีจำนวน 1 องค์

ภาพประกอบ 1 รูปด้านพระปรมาภิไธยด้านทิศเหนือ 1 : 75 (ย่อส่วน 70%)
ที่มา : ศิริวรรณ เวชวิทย์. (2534:241)

ภาพประกอบ 2 พระปรางค์วัดระฆัง

ภาพประกอบ 3 แผนผังพระปรางค์วัดระฆัง

รูปแบบการประดับตกแต่งพระปรางค์ผู้วิจัยได้จำแนกในการวิเคราะห์ออกเป็น 3 ส่วนใหญ่ ดังนี้

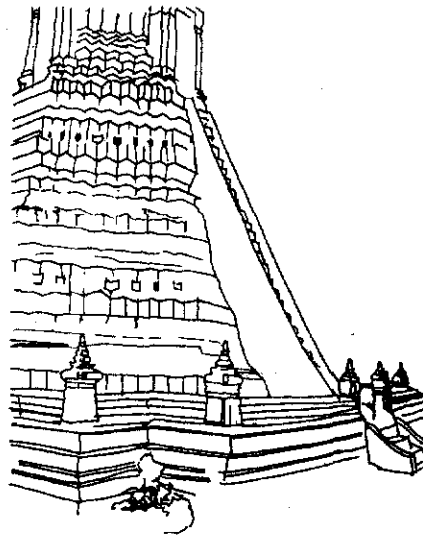
1.1 ส่วนฐาน

1.2 ส่วนเรือนธาตุ

1.3 ส่วนยอด

องค์ประกอบต่างๆ ตั้งอยู่บนฐานไพที โดยลักษณะเป็นรูปทรงสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้ 12 บริเวณโดยรอบจะปิดล้อมด้วยพนักกระเบื้องตลอด มีช่องเข้า 4 ด้าน แต่จะมีบันไดทางขึ้นเพียงหนึ่งด้าน คือด้านหน้าโดยหันหน้าออกทางทิศตะวันออก บันไดทางขึ้นจะขนาบไปด้วยพลสิงห์ โดยรอบของฐานจะเป็นแนวพนักกระเบื้อง บริเวณเสาจะประดับด้วยเสาหัวเม็ดทรงมณฑลอยู่บริเวณเสาต่างๆ จำนวน 20 หัวเสา

1.1 ส่วนฐาน

ภาพประกอบ 4 ภาพลายเส้นส่วนฐานพระปรางค์วัดระฆัง

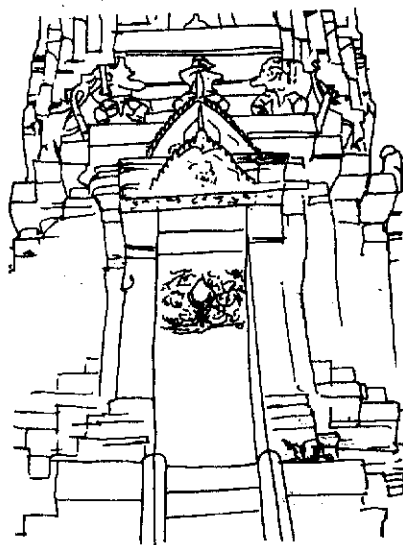
ภาพประกอบ 5 ภาพประกอบส่วนฐานพระปรางค์วัดระฆัง

ฐานของพระปรางค์ประกอบไปด้วยชั้นต่างๆ 8 ชั้นลดหลั่นขึ้นไปจนถึงชั้นเรือนธาตุ ชั้นล่างคือฐานปัทม์ ชั้นสองคือ ฐานบัว ชั้นสามคือฐานสิงห์ ชั้นสี่คือฐานบัว ชั้นห้าคือฐานลูกแก้ว ชั้นหกบัวหงาย ชั้นเจ็ดฐานสิงห์ ชั้นแปดคือชั้นรองรับเรือนธาตุ

ประเภทของวัสดุที่ใช้ประดับตกแต่งในส่วนฐานไม่พบ

ลวดลายที่ใช้ในการประดับตกแต่งในส่วนฐานไม่พบ

1.2 ส่วนเรือนธาตุ

ภาพประกอบ 6 ภาพลายเส้นเรือนธาตุด้านหน้าพระปรางค์วัดระฆัง

ภาพประกอบ 7 ภาพเรือนธาตุด้านหน้าพระปรางค์วัดระฆัง

เรือนธาตุเป็นอาคารสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้ 20 ตัวเรือนธาตุมีลักษณะไม่ทึบตันจะมีห้องอยู่ภายใน ประกอบไปด้วยซุ้มทิศทั้ง 4 มุม ทำให้มีการเพิ่มมุมอีกด้านละ 4 มุม ซึ่งจำนวนมุมทั้งหมดนี้ปรากฏในส่วนเรือนธาตุรวมทั้งหมด 36 มุม บริเวณซุ้มทิศด้านหน้าจะมีประตูทางเข้าซุ้มทิศบริเวณเหนือซุ้มประตูทางเข้าจะมีรูปพญาคบขัน ประดับ เหนือช่องซุ้มทิศจะมีหน้าบันประดับด้วยช่อฟ้าใบระกาและหางนก ส่วนซุ้มประตูที่เหลือ

ด้านทิศเหนือ,ทิศใต้และทิศตะวันตกจะเป็นผนังปิดตันภายในประดิษฐานประติมากรรมลอยตัวรูปพระอนุพุทธเป็นรูปหล่อทองเหลือง

วัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่งในส่วนเรือนธาตุเป็นประเภทงานหล่อซีเมนต์

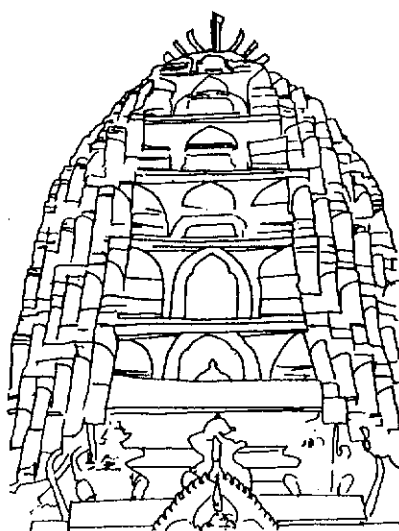
ลวดลายของงานประดับตกแต่งในส่วนเรือนธาตุเป็นลายไทยทั้งหมดโดยลวดลายที่พบ

จำนวน 11 ลาย

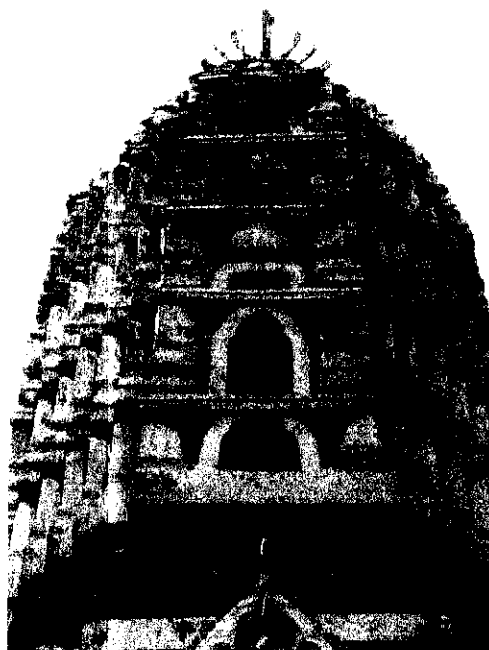
1. ลายกนกก้านขดแบบผักกูด
2. ลานกระจิงใบเทศ
3. ลายหน้ากระดานก้ามปู
4. ลายคชระรูปนาค
5. ลายบัวจงกล
6. ลายดอกกลอยรูปดอกจอก
7. ลายบัวคอเสื้อ
8. ลายประจายามรูปดอกจอก
9. ลายลูกขนาน
10. ลายพุ่มข้าวบิณฑ์ ทำเป็นรูปพัดยศ
11. ลายกนกก้านขด

ลวดลายที่ 1 ถึง 4 พบบริเวณซุ้มหน้าบัน ลวดลายที่ 5 ถึง 9 พบบริเวณเสาซุ้มทิศ ลวดลายที่ 3,10 และ 11 พบที่บริเวณซุ้มทิศด้านหน้าเหนือประตูเข้าสู่เรือนธาตุ

1.3 ส่วนยอด

ภาพประกอบ 8 ภาพลายเส้นส่วนยอดพระปรางค์วัดระฆัง

ภาพประกอบ 9 ภาพส่วนยอดพระปรางค์วัดระฆัง

ส่วนยอดคือส่วนที่ต่อขึ้นไปเหนือชั้นเรือนธาตุ มีลักษณะย่อมุมไม้ 28 มีทั้งหมด 7 ชั้น แต่ละชั้นประกอบไปด้วยชั้นอัสสง, ชั้นรัตประคด, กลีบขนุน และบันแถลง ด้านบนสุดมีบัวกลุ่มและนาคชูล บริเวณชั้นอัสสงประดับด้วยประติมากรรม รูปพระยามาร ขนาบซ้ายขวาด้วยประติมากรรมรูปกุมภัณฑ์และบริเวณย่อมุมจะเป็นรูปครุฑยุดนาค

ประเภทวัสดุที่ใช้ประดับตกแต่ง

วัสดุที่ใช้ประดับตกแต่งเป็นประเภทหล่อซีเมนต์รูปพระยามาร, รูปกุมภัณฑ์ และรูปครุฑยุดนาคโดยการหล่อแบบพิมพ์ขึ้น ซึ่งสามารถหล่อได้จำนวนมาก

ลวดลายของงานประดับ

ลวดลายของงานประดับเป็นลวดลายไทย ในกลุ่มกระบี่ และกลุ่มคชะ ซึ่งกลุ่มกระบี่ได้แก่ รูปพระยามาร มีจำนวน 4 รูป รูปกุมภัณฑ์ มีจำนวน 8 ลาย กลุ่มคชะรูปครุฑยุดนาค มีจำนวน 4 ลาย

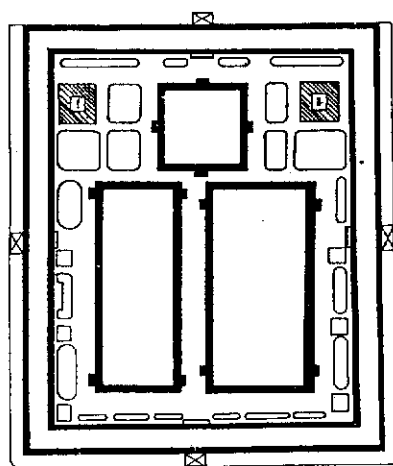
ตาราง 1 สรุปลวดลายพระปรางค์วัดระฆัง

ชั้น	ลวดลาย	ตำแหน่งที่ตั้ง
ชั้นฐาน	ไม่ปรากฏ	ลักษณะพื้นผิวเรียบเกลี้ยงเป็นปูนฉาบเรียบ ทาสีขาว ไม่ปรากฏลวดลายใดๆ เป็นฐานสี่เหลี่ยม ย่อมุมไม้ 36
ชั้นเรือนธาตุ	ลายไทยกลุ่มนก	ชั้นเรือนธาตุ
	ลายกนกก้านชดแบบผักกูด	บริเวณหน้าบันซุ้มทิศทั้ง 4 ด้าน
	ลายกระจังใบเทศ	บริเวณใบระกาเหนือซุ้มทิศทั้ง 4 ด้าน
	ลายหน้ากระดานกำมปู	บริเวณใต้หน้าบันซุ้มทิศทั้ง 4 ด้าน และบริเวณใต้ซุ้มทิศด้านหน้าบริเวณเหนือประตูทางเข้าเรือนธาตุ

ตาราง 1 (ต่อ)

ชั้น	ลวดลาย	ตำแหน่งที่ตั้ง
	ลายคชะรูปนาถ	บริเวณทางหงส์เหนือซุ้มทิศทั้ง 4 ด้าน
	ลายบัวจกกล	บริเวณหัวเสาทั้งด้านบนและด้านล่าง มีลักษณะเป็นบัวคว่ำและบัวหงาย
	ลายดอกลอยรูปดอกจอก	บริเวณบัวลูกแก้วซึ่งถัดมาจากบัวคว่ำและหัวหงายของเสาซุ้มทิศ
	ลายบัวคอเสื้อ	บริเวณถัดจากบัวลูกแก้วอยู่ในลักษณะคว่ำและหงาย
	ลายประจายามรูปดอกจอก	บริเวณมุมเสาในตำแหน่งกึ่งกลางของเสา
	ลายลูกขนาน	บริเวณขอบเสาด้านหน้าอยู่ในแนวตั้งขนานขอบเสาโดยด้านล่างจรดบัวคอเสื้อในลักษณะหงาย ด้านบนจรดบัวคอเสื้อในลักษณะคว่ำถึงกึ่งกลางจะเป็นลายประจายามรูปดอกจอก
ชั้นเรือนธาตุ	ลายพุ่มข้าวบิณฑ์	บริเวณใต้ซุ้มทิศด้านหน้าเหนือประตูทำเป็นรูปพัดยศ
	ลายกนกกันขด	บริเวณใต้ซุ้มทิศด้านหน้าเหนือประตูลายล้อมรูปพัดยศ
ชั้นส่วนยอด	ลายไทยกลุ่มกระบี่	บริเวณส่วนยอดชั้นอัสดง
	รูปพระยามาร	บริเวณชั้นอัสดงประดับรูปพระยามารบริเวณกึ่งกลางด้านหน้าทั้ง 4 ทิศ
	รูปกุมภัณฑ์	บริเวณชั้นอัสดงประดับรูปกุมภัณฑ์ขนานข้างรูปพระยามารทั้งซ้ายและขวา
	ลายไทยกลุ่มคชะ	
	รูปครุฑยุคนาถ	บริเวณชั้นอัสดงโดยประดับบริเวณย่อมุม

2. พระปรางค์วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

ภาพประกอบ 10 แผนผังบริเวณเขตพุทธาวาสวัดมหาธาตุ

จากแผนผังในเขตพุทธาวาสปรากฏพระปรารักษ์จำนวน 2 องค์โดยผู้วิจัยได้จำแนกออกเป็นองค์ทิศเหนือและองค์ทิศใต้ตั้งอยู่ในวงพระระเบียงทางด้านทิศตะวันออกสภาพพระปรารักษ์ทั้ง 2 องค์ เป็นพระปรารักษ์ที่สร้างขึ้นแบบองค์เดียวไม่มีปรารักษ์บริวารโดยในการวิเคราะห์ข้อมูลผู้วิจัยได้จำแนกออกเป็น 3 ส่วนดังนี้

2.1 พระปรารักษ์องค์ทิศเหนือ

2.1.1 ส่วนฐาน

2.1.2 ส่วนเรือนธาตุ

2.1.3 ส่วนยอด

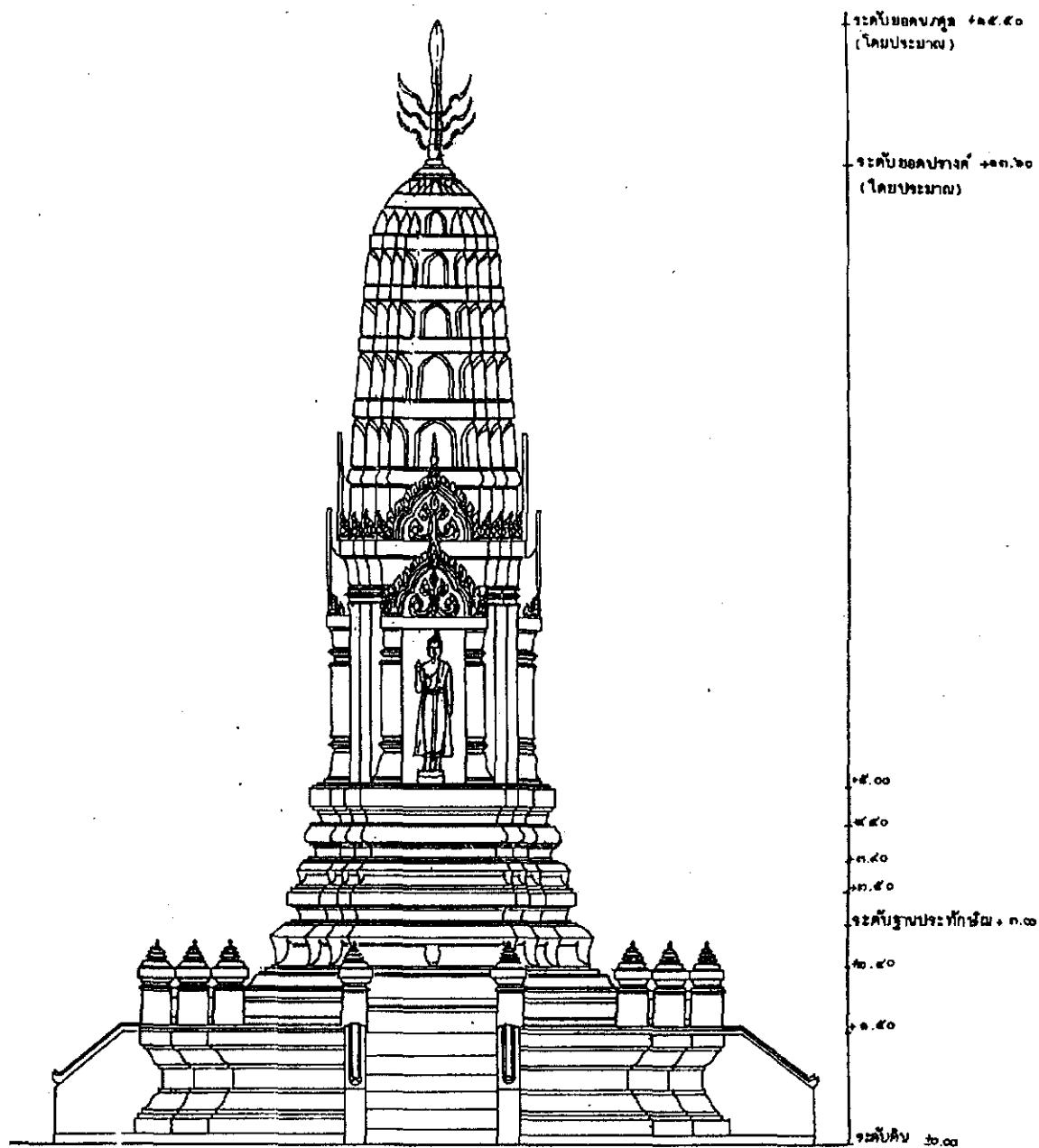
2.2 พระปรารักษ์องค์ทิศใต้

2.2.1 ส่วนฐาน

2.2.2 ส่วนเรือนธาตุ

2.2.3 ส่วนยอด

2.1 พระปรารักษ์องค์ทิศเหนือ

ภาพประกอบ 11 รูปด้านพระปรางค์วัดมหาธาตุองค์ทิศเหนือ 1:50 (ย่อส่วน 70%)
ที่มา : ศิริวรรณ เวชวิทย์. (2534:241)

ภาพประกอบ 12 ภาพพระปรางค์วัดมหาธาตุองค์ทิศเหนือ

พระปรางค์องค์ทิศเหนืออยู่บนฐานสี่เหลี่ยมมีลักษณะย่อมุมไม้ 12 บริเวณโดยรอบจะปิดล้อมด้วยพนักกระเบื้องมีช่องบันไดทางขึ้นทั้ง 4 ด้าน แนวเดียวกับเรือนธาตุโดยหันออกทางทิศเหนือ ทิศตะวันออก ทิศตะวันตก และทิศใต้ เหนือพนักกระเบื้องจะเป็นเสาหัวเม็ดทรงมณฑปอยู่บริเวณย่อมุมและหัวบันไดจำนวน 20 หัวเสาเม็ดทรงมณฑป มีลักษณะลดหลั่นลงมาจำนวน 6 ชั้น

2.1.1 ส่วนฐานพระปรางค์องค์ทิศเหนือ

ฐานพระปรางค์วัดมหาธาตุประกอบไปด้วยชั้นต่างๆรวม 4 ชั้น ชั้นที่ 1 บริเวณชั้นล่างคือฐานบัว ที่มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยม ชั้นที่ 2 เป็นชั้นฐานสิงห์เหนือขึ้นไปส่วนต่อจากหลังสิงห์และเส้นลวดจะเป็นชั้นเชิงบาตร ชั้นที่ 3 เป็นฐานสิงห์ ชั้นที่ 4 ชั้นเชิงบาตร ฐานในแต่ละชั้นตั้งแต่ฐานชั้นที่ 2 ถึงชั้นที่ 4 จะมีแผนผังเป็นสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้ 16

ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่งในส่วนบริเวณฐานพระปรางค์องค์ทิศเหนือไม่ปรากฏวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่งลวดลายเป็นพื้นผิวเรียบขัดมันทาสีขาวในส่วนฐาน

ลวดลายของงานประดับตกแต่งในส่วนบริเวณฐานพระปรางค์องค์ทิศเหนือไม่พบลวดลายแต่อย่างใด

ภาพประกอบ 13 หน้าบันส่วนเรือนธาตุพระปรางค์องค์ทิศเหนือ

2.1.2 ส่วนเรือนธาตุองค์ทิศเหนือ

เรือนธาตุเป็นอาคารทรงสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้ 16 ตัวเรือนมีลักษณะที่บันทึหาทั้ง 4 ด้านประกอบไปด้วยซุ้มทิศทั้ง 4 มุม ทำให้มีการเพิ่มมุมเสาคูหาอีกด้านละ 2 มุมซึ่งจำนวนมุมทั้งหมดที่ปรากฏในส่วนเรือนธาตุรวมทั้งหมด 24 มุม ส่วนประกอบเรือนธาตุองค์พระปรางค์ด้านทิศเหนือประกอบไปด้วยหน้าบันและซุ้มทิศโดยลวดลายที่พบในส่วนเรือนธาตุนี้ได้แยกออกเป็น 3 ส่วนคือ หน้าบัน เสา ซุ้มทิศ

บริเวณซุ้มหน้าบันมีลักษณะเป็นหน้าจั่ววางอยู่เหนือรัศมีกลีบกลายหน้าบันจะมีลักษณะนูนสูง บริเวณขอบกรอบซุ้มหน้าบันจะประดับด้วยลายกนกแทนใบระกายอดซุ้มประดับลายพุ่มข้าวบิณฑ์แทนข้อฟ้า ปลายซุ้มทั้งสองข้างเป็นลายไทยหน้าขบกนก 3 ตัว บริเวณหน้าบันภายในบริเวณตรงกลางเป็นลายดอกกลอยหน้าขบพุ่มทรงข้าวบิณฑ์ เป็นตัวออกลายกนกสามตัว

ซุ้มทิศทั้ง 4 ด้านจะหันไปทางทิศต่างๆ คือทิศเหนือ ทิศตะวันออก ทิศตะวันตกและทิศใต้ ภายในซุ้มทิศพระปรางค์องค์ทิศเหนือ ตกแต่งด้วยประติมากรรมพระพุทธรูปปางห้ามสมุทรและพระพุทธรูปปางห้ามญาติโดยภายในซุ้มทิศด้านทิศเหนือและทิศตะวันตกประดิษฐานพระพุทธรูปปางห้ามญาติด้านละ 1 องค์ ส่วนในซุ้มทิศด้านทิศตะวันออกและตะวันตก ประดิษฐานพระพุทธรูปปางห้ามสมุทรด้านละ 1 องค์ พระพุทธรูปทั้ง 4 องค์ประทับยืนอยู่บนดอกบัวบานลักษณะกลีบซ้อนกัน

ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง ประเภทหล่อซีเมนต์ โดยใช้แม่พิมพ์ขึ้นหล่อซึ่งสามารถหล่อได้จำนวนมาก และมีขนาดเท่ากัน

ลวดลายของงานประดับตกแต่งส่วนเรือนธาตุ เป็นลวดลายไทยลายกนก ลายพุ่มข้าวบิณฑ์, ลายหน้าขบกนก 3 ตัว และลายดอกกลอยหน้าขบพุ่มทรงข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง

2.1.3 ส่วนยอดพระปรางค์องค์ทิศเหนือ

ส่วนยอดของพระปรางค์องค์ทิศเหนือ คือ ส่วนบนสุดต่อจากส่วนเรือนธาตุ มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 16 มีทั้งหมด 7 ชั้น ประกอบไปด้วยหน้ากระดานกลีบขนุน บันแถลง ด้านบนสุดมีชั้นบัวกลุ่มและนาคูล ในบริเวณชั้นอัดงด้านล่างของส่วนยอดปรางค์ เป็นที่ตั้งงานประติมากรรมหน้าบันโดย

ตลอดเป็นชั้นต่อจากชั้นหน้าบ้านมีลักษณะเนินสูงบริเวณขอบกรอบหน้าบ้านจะประดับด้วยลายกนก 3 ตัวแทนใบระกา ยอดชั้มน้ำบ้านประดับลายกนกพุ่มข้าวบิณฑ์แทนช่อฟ้าปลายชั้มน้ำทั้งสองข้างเป็นลายไทยหน้าชบกนก 3 ตัว บริเวณหน้าบ้านภายในบริเวณตรงกลางเป็นลายไทยดอกกลอยหน้าชพุ่มทรงข้าวบิณฑ์เป็นตัวออกลายกนกลายตัวมีลักษณะเหมือนกับชั้มน้ำบ้านในส่วนเรือนธาตุ บริเวณย่อมุมในชั้นนั้แสดงมีลักษณะย่อมุมไม้ 12 ในส่วนบริเวณมุมเป็นลายปูนปั้นประดับด้วยลายไทยหน้าชบกนก 3 ตัว

ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่งในส่วนยอดพระปรางค์องค์ทิศเหนือเป็นงานประเภทหล่อซีเมนต์โดยใช้แม่พิมพ์ขึ้น เป็นแบบหล่อแบบในการหล่อช่วยให้ได้ชิ้นงานที่เหมือนกัน

รูปแบบของพระปรางค์เป็นแบบทรงฝักข้าวโพด ซึ่งมีลักษณะผอมบางและตรงยาว

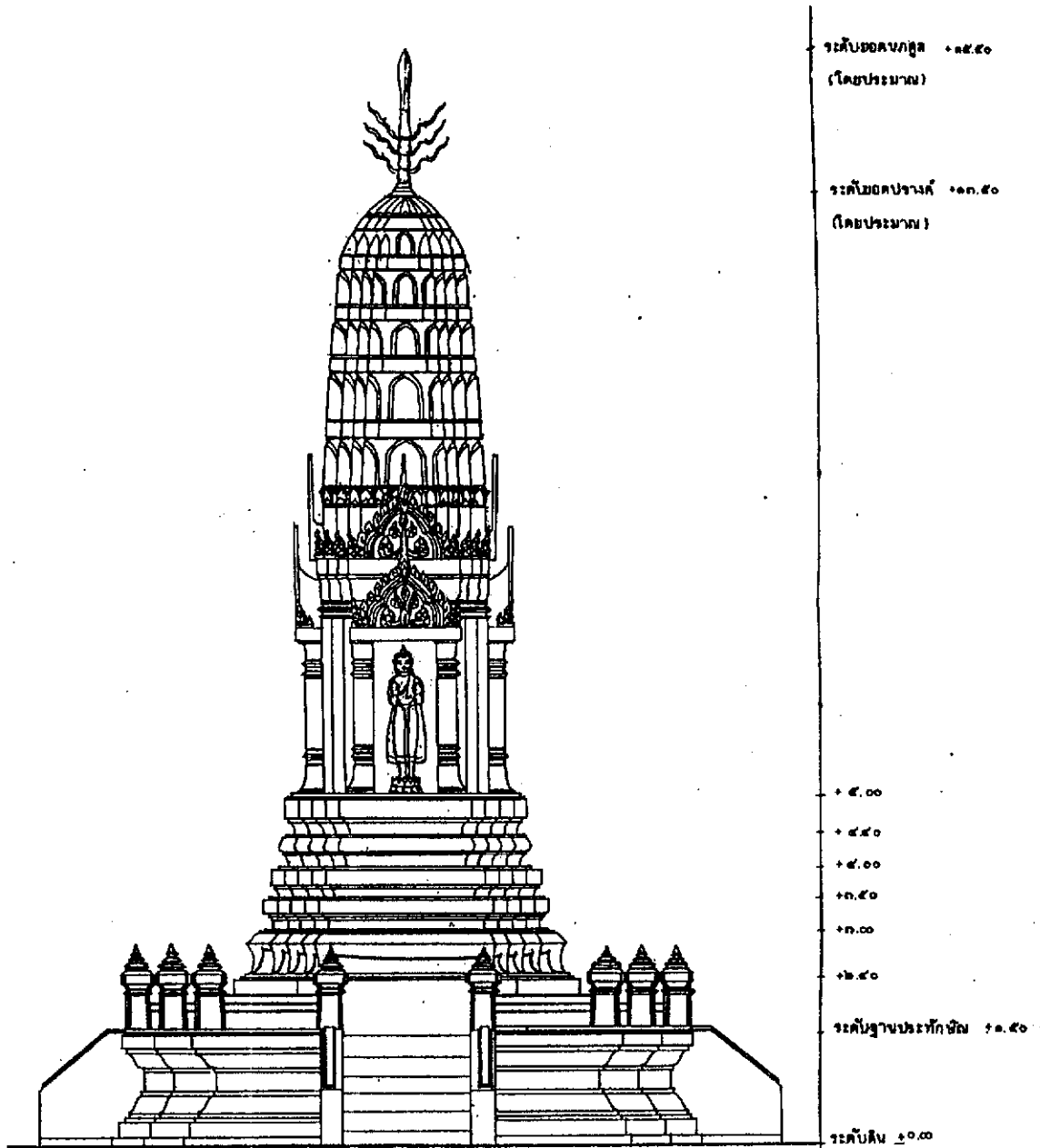
ลวดลายของงานประดับตกแต่งเป็นลวดลายไทยชนิดลายกนก ลายพุ่มข้าวบิณฑ์ ลายหน้าชบกนกสามตัว ลายดอกกลอยหน้าชบโดยในชั้นนี้ลวดลายจะใหญ่กว่าชั้นเรือนธาตุ

ตาราง 2 สรุปลวดลายพระปรางค์วัดมหาธาตุองค์ทิศเหนือ

ชั้น	ลวดลาย	ตำแหน่งที่ตั้ง
ชั้นฐาน	ไม่ปรากฏ	ลักษณะพื้นผิวเรียบเกลี้ยงเป็นปูนฉาบเรียบทาสีขาว ไม่ปรากฏลวดลายใดๆ มีลักษณะเป็นฐานสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้ 16
ชั้นเรือนธาตุ	ลายไทยกลุ่มกนก ลายกนก	บริเวณชั้มน้ำหน้าบ้าน บริเวณใบระกาเหนือชั้มน้ำหน้าบ้านทั้ง 4 ด้านจะใช้ลายกนกทำเป็นใบระกา
	ลายพุ่มข้าวบิณฑ์	บริเวณช่อฟ้าเหนือชั้มน้ำหน้าบ้านทั้ง 4 ด้านจะใช้ลายพุ่มข้าวบิณฑ์แทนช่อฟ้า
	ลายหน้าชบกนก 3 ตัว	บริเวณทางหงส์เหนือชั้มน้ำหน้าบ้านทั้ง 4 ด้านจะใช้ลายหน้าชบกนก 3 ตัว แทนทางหงส์
	ลายดอกกลอยหน้าชพุ่มทรง ข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง	บริเวณหน้าบันภายในตรงกลางจะเป็นลายดอกกลอยหน้าชพุ่มทรงข้าวบิณฑ์และเป็นตัวออกลายก้านแย่ง
ชั้นส่วนยอด	ลายไทยกลุ่มกนก ลายกนก	บริเวณชั้นนั้แสดงเป็นที่ตั้งงานประติมากรรมหน้าบ้านโดยตลอด บริเวณใบระกาเหนือชั้มน้ำหน้าบ้านทั้ง 4 ด้านจะใช้ลายกนกทำเป็นใบระกา
	ลายพุ่มข้าวบิณฑ์	บริเวณช่อฟ้าเหนือชั้มน้ำหน้าบ้านทั้ง 4 ด้านจะใช้ลายพุ่มข้าวบิณฑ์แทนช่อฟ้า
	ลายหน้าชบกนก 3 ตัว	บริเวณทางหงส์เหนือชั้มน้ำหน้าบ้านทั้ง 4 ด้านจะใช้ลายหน้าชบกนก 3 ตัว แทนทางหงส์
	ลายดอกกลอยหน้าชพุ่มทรง ข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง	บริเวณหน้าบันภายในตรงกลางจะเป็นลายดอกกลอยหน้าชพุ่มทรงข้าวบิณฑ์และเป็นตัวออกลายก้านแย่ง
หมายเหตุ	ชั้นส่วนยอดลวดลายจะเหมือนกับชั้นเรือนธาตุต่างกันที่ขนาดชั้นส่วนยอดจะมีขนาดใหญ่กว่า	

2.2 พระปรางค์องค์ทิศใต้

พระปรางค์องค์ทิศใต้ อยู่บนฐานสี่เหลี่ยมมีลักษณะย่อมุมไม้ 12 บริเวณโดยรอบจะปิดล้อมด้วยพนักกระเบื้องมีช่องบันไดทางขึ้นทั้ง 4 ด้าน แนวเดียวกับเรือนธาตุโดยหันออกทางทิศเหนือ ทิศตะวันออก ทิศตะวันตก และทิศใต้ เหนือพนักกระเบื้องจะเป็นเสาหัวเม็ดทรงมณฑปอยู่บริเวณย่อมุมและหัวบันไดจำนวน 20 หัว มีลักษณะลดหลั่นลงมาจำนวน 6 ชั้น มีลักษณะเหมือนกับพระปรางค์องค์ทิศเหนือ

ภาพประกอบ 14 รูปด้านพระปราสาทวัดมหาธาตุองค์ทิศใต้ 1:50 (ย่อส่วน 70%)
ที่มา : ศิริวรรณ เวชวิทย์ (2534 : 242)

ภาพประกอบ 15 ภาพพระปรางค์มหาธาตุองค์ทิศใต้

2.2.1 ส่วนฐานพระปรางค์องค์ด้านทิศใต้

ฐานพระปรางค์องค์ทิศใต้ประกอบไปด้วยชั้นต่างๆ รวม 4 ชั้น นับจากชั้นล่าง ชั้นที่ 1 เป็นฐานสิงห์ที่มีหน้ากระดานสูงใหญ่ ชั้นที่ 2 เป็นชั้นเชิงบาตร ฐานชั้นที่ 3 เป็นชั้นบัวกลุ่มและฐานชั้นที่ 4 เป็นชั้นเชิงบาตร ฐานทั้ง 4 ชั้นมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้ 20 ซึ่งในแต่ละชั้นจะมีลักษณะเรียงกันขึ้นไปจนถึงชั้นเรือนธาตุ

ประเภทวัสดุที่ใช้ประดับตกแต่ง ในส่วนบริเวณฐานพระปรางค์องค์ทิศใต้ ไม่ปรากฏวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่งลงกลายเป็นพื้นผิวเรียบขัดมันทาด้วยสีขาว

ลวดลายของงานประดับตกแต่งในส่วนฐานพระปรางค์องค์ทิศใต้ไม่พบลวดลายแต่อย่างใด

2.2.2 ส่วนเรือนธาตุองค์ทิศใต้

เรือนธาตุเป็นอาคารทรงสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้ 12 ตัวเรือนมีลักษณะที่บันทึบทั้ง 4 ด้านประกอบไปด้วยซุ้มทิศทั้ง 4 มุม ทำให้มีการเพิ่มมุมเสาคู่หาอีกด้านละ 2 มุมซึ่งจำนวนมุมทั้งหมดที่ปรากฏในส่วนเรือนธาตุรวมทั้งหมด 20 มุมส่วนประกอบเรือนธาตุองค์พระปรางค์ด้านทิศเหนือประกอบไปด้วยหน้าบันและซุ้มทิศ โดยลวดลายที่พบในส่วนเรือนธาตุนี้ได้แยกออกเป็น 3 ส่วนคือ หน้าบัน เสา ซุ้มทิศ (ซุ้มจระนำ)

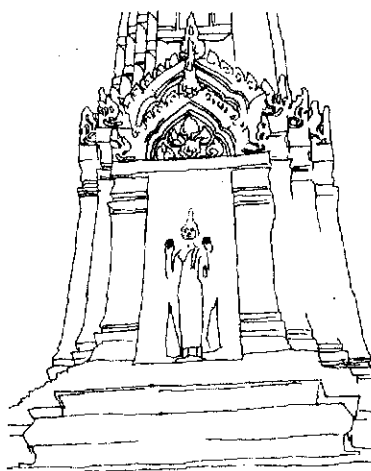
บริเวณซุ้มหน้าบันมีลักษณะเป็นหน้าจั่ว วางอยู่เหนือรัตนเกล้า หน้าบันจะมีลักษณะนูนสูง บริเวณขอบกรอบซุ้มหน้าบันจะประดับด้วยลายกนกแทนใบระกายอดซุ้มประดับลายพุ่มข้าวบิณฑ์แทนช่อฟ้า ปลายซุ้มทั้งสองข้างเป็นลายไทยหน้าขบกนก 3 ตัว บริเวณหน้าบันภายในบริเวณตรงกลางเป็นลายไทยดอกลอยหน้าขบพุ่มทรงข้าวบิณฑ์ เป็นตัวออกลายกนกสามตัวและด้านหลังจะต่างในเรื่องของขนาดเล็กใหญ่ของช่องหน้าบัน

ซุ้มทิศทั้ง 4 ด้านจะหันไปทางทิศต่างๆ คือทิศเหนือ ทิศตะวันออก ทิศตะวันตกและทิศใต้ ภายในซุ้มทิศพระปรางค์องค์ทิศใต้ ตกแต่งด้วยประติมากรรมพระพุทธรูปปางห้ามสมุทรและพระพุทธรูปปาง

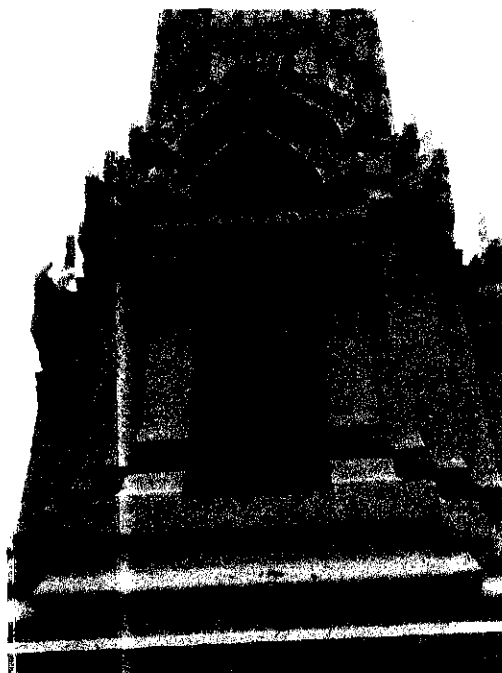
ห้ามญาติโดยภายในซุ้มทิศด้านทิศเหนือและทิศตะวันตกประดิษฐานพระพุทธรูปปางห้ามญาติด้านละ 1 องค์ ส่วนในซุ้มทิศด้านตะวันออกและตะวันตก ประดิษฐานพระพุทธรูปปางห้ามสมุทรด้านละ 1 องค์ พระพุทธรูปทั้ง 4 องค์ประทับยืนอยู่บนดอกบัวบานลักษณะกลีบซ้อนกัน

ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่งประเภทหล่อซีเมนต์โดยใช้แม่พิมพ์ขึ้นหล่อซึ่งสามารถหล่อได้จำนวนมากและมีขนาดเท่ากัน

ลวดลายของงานประดับตกแต่งส่วนเรือนธาตุ เป็นลวดลายไทยลายกนก สายพุ่มข้าวบิณฑ์ ลายหน้าขบกก 3 ตัว ลายดอกกลอยหน้าขบพุ่มทรงข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง

ภาพประกอบ 16 ภาพลายเส้นส่วนเรือนยอดพระปรางค์วัดมหาธาตุ

ภาพประกอบ 17 ภาพส่วนเรือนธาตุพระปรางค์วัดมหาธาตุ

2.2.3 ส่วนยอดพระปรารงค์องค์ทิศใต้

ส่วนยอดของพระปรารงค์ทิศเหนือ คือ ส่วนบนสุดต่างจากส่วนเรือนธาตุมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 20 มีทั้งหมด 7 ชั้น ประกอบไปด้วยหน้ากระดานกลีบขนุนบันแถลงด้านบนสุดมีชั้นบัวกลุ่มและนาคูล ในบริเวณชั้นอัสตงด้านล่างของส่วนยอดปรารงค์ เป็นที่ตั้งงานประติมากรรมหน้าบันโดยตลอดเป็นชั้นต่อจากชั้นหน้าบันมีลักษณะฐานสูงบริเวณขอบกรอบหน้าบันจะประดับด้วยลายกนก 3 ตัวแทนใบระกา ซอยอดซุ้มหน้าบันประดับลายกนกพุ่มข้าวบิณฑ์แทนช่อฟ้า ปลายซุ้มทั้งสองข้างเป็นลายไทยหน้าขบ กนก 3 ตัว บริเวณหน้าบันภายในบริเวณหน้าบันภายในบริเวณตรงกลางเป็นลายไทยดอกลอยหน้าขบพุ่มทรงข้าวบิณฑ์เป็นตัวออกลายกนกสามตัวมีลักษณะเหมือนกับซุ้มหน้าบันในส่วนเรือนธาตุ บริเวณย่อมุมในชั้นอัสตง มีลักษณะย่อมุมไม้ 12 ในส่วนบริเวณมุมเป็นลายปูนปั้นประดับด้วยลายไทยหน้าขบ กนก 3 ตัว ส่วนยอดมีลักษณะคล้ายกับพระปรารงค์ทิศเหนือต่างกันในส่วนการย่อมุมไม้ของส่วนยอด

ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่งในส่วนยอดพระปรารงค์ทิศใต้ เป็นงานประเภทหล่อซีเมนต์ โดยใช้แม่พิมพ์เป็นแบบในการหล่อช่วยให้ได้ชิ้นงานที่เท่ากัน

รูปแบบของพระปรารงค์ เป็นแบบทรงฝักข้าวโพด ซึ่งมีลักษณะผอมบางและตรงยาว

ลวดลายของงานประดับตกแต่ง เป็นลวดลายไทยชนิดลายกนก ลายพุ่มข้าวบิณฑ์ ลายหน้าขบ กนกส่วนตัว ลายดอกกลหน้าขบ โดยในชั้นนี้ลวดลายจะใหญ่กว่าชั้นเรือนธาตุ

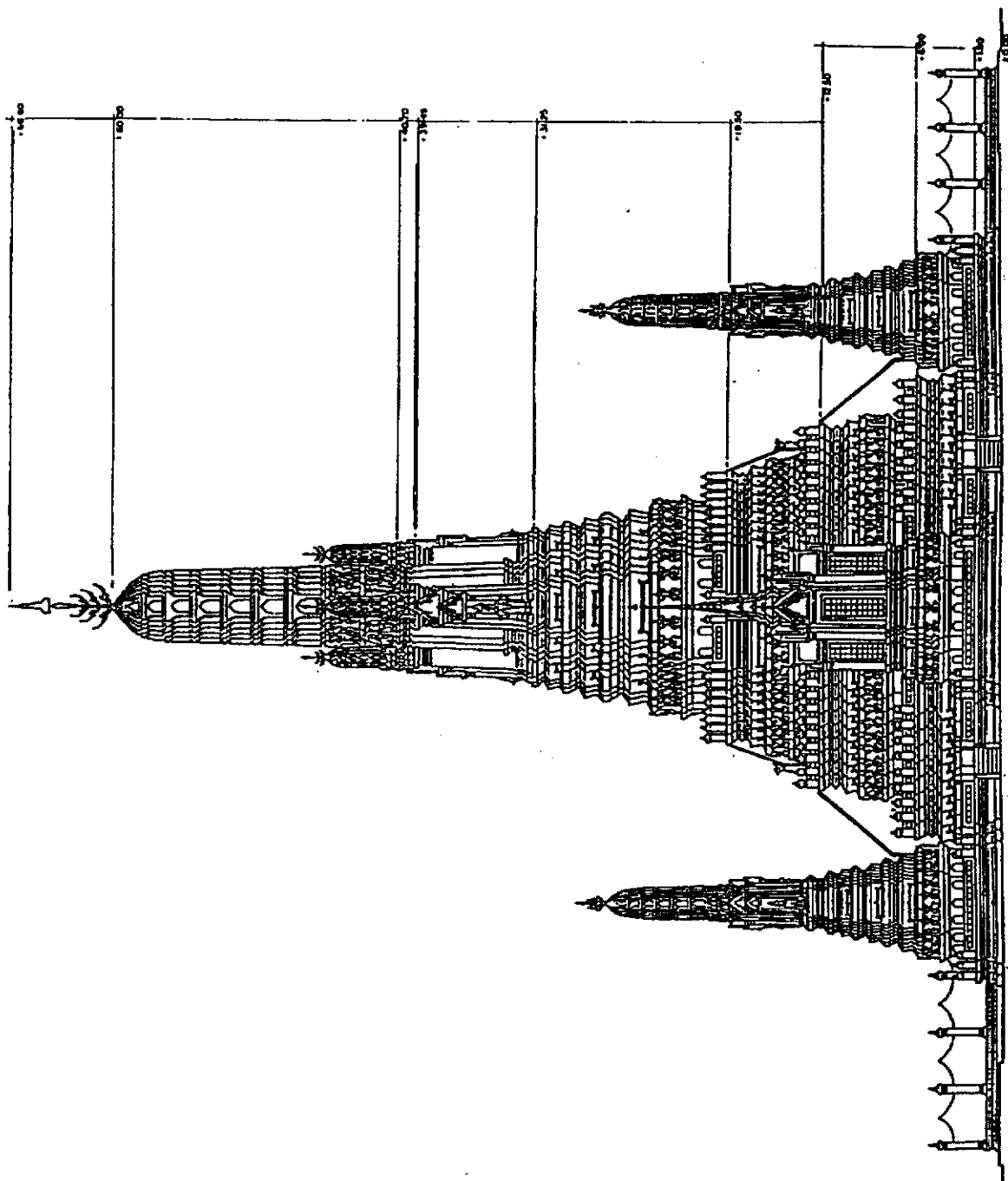
ตาราง 3 สรุปลวดลายพระปรารงค์วัดมหาธาตุองค์ทิศใต้

ชั้น	ลวดลาย	ตำแหน่งที่ตั้ง
ชั้นฐาน	ไม่ปรากฏ	ลักษณะพื้นผิวเรียบเกลี้ยงเป็นปูนฉาบเรียบทาสีขาว ไม่ปรากฏลวดลายใดๆ มีลักษณะเป็นฐานสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้ 20 ในแต่ละชั้นจะเรียงถัดไปจนถึงชั้นเรือนธาตุ
ชั้นเรือนธาตุ	ลายไทยกลุ่มกนก ลายกนก	บริเวณซุ้มทิศหน้าบัน บริเวณใบระกาเหนือซุ้มทิศหน้าบันทั้ง 4 ด้านจะใช้ลายกนกทำเป็นใบระกา
	ลายพุ่มข้าวบิณฑ์	บริเวณช่อฟ้าเหนือซุ้มทิศหน้าบันทั้ง 4 ด้านจะใช้ลายพุ่มข้าวบิณฑ์แทนช่อฟ้า
	ลายหน้าขบ กนก 3 ตัว	บริเวณหางหงส์เหนือซุ้มทิศหน้าบันทั้ง 4 ด้านจะใช้ลายหน้าขบ กนก 3 ตัว แทนหางหงส์
	ลายดอกลอยหน้าขบพุ่มทรง ข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง	บริเวณหน้าบันภายในตรงกลางจะเป็นลายดอกลอยหน้าขบพุ่มทรงข้าวบิณฑ์และเป็นตัวออกลายก้านแย่ง
ชั้นส่วนยอด	ลายไทยกลุ่มกนก ลายกนก	บริเวณชั้นอัสตงเป็นที่ยังงานประติมากรรมหน้าบันโดยตลอด บริเวณใบระกาเหนือซุ้มทิศหน้าบันทั้ง 4 ด้านจะใช้ลายกนกทำเป็นใบระกา
	ลายพุ่มข้าวบิณฑ์	บริเวณช่อฟ้าเหนือซุ้มทิศหน้าบันทั้ง 4 ด้านจะใช้ลายพุ่มข้าวบิณฑ์แทนช่อฟ้า

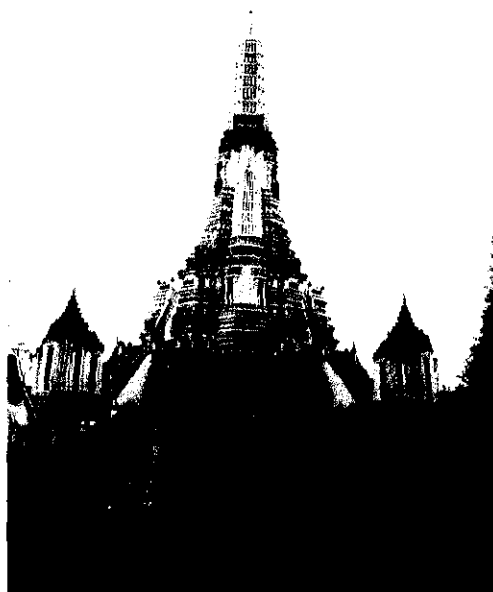
ตาราง 3 (ต่อ)

ชั้น	ลวดลาย	ตำแหน่งที่ตั้ง
	ลายหน้าขบกนก 3 ตัว	บริเวณทางหงส์เหนือซุ้มทิศหน้าบันทั้ง 4 ด้านจะใช้ลายหน้าขบกนก 3 ตัว แทนทางหงส์
ชั้นส่วนยอด	ลายดอกกลอยหน้าขบพุ่มทรงข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง	บริเวณหน้าบันที่ภายในตรงกลางจะเป็นลายดอกกลอยหน้าขบพุ่มทรงข้าวบิณฑ์และเป็นตัวออกลายก้านแย่ง
หมายเหตุ	ชั้นส่วนยอดลวดลายจะเหมือนกับชั้นเรือนธาตุต่างกันที่ขนาดชั้นส่วนยอดจะมีขนาดใหญ่กว่า	

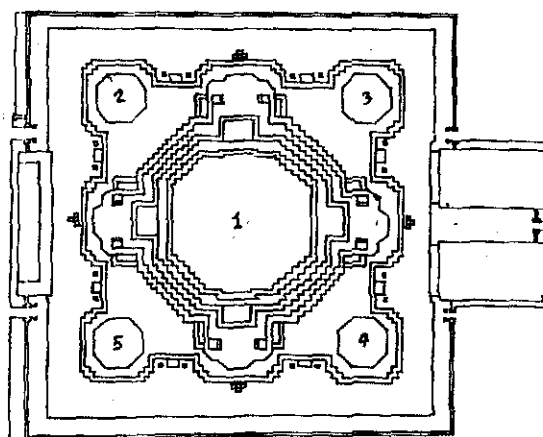
3. พระปรางค์วัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร

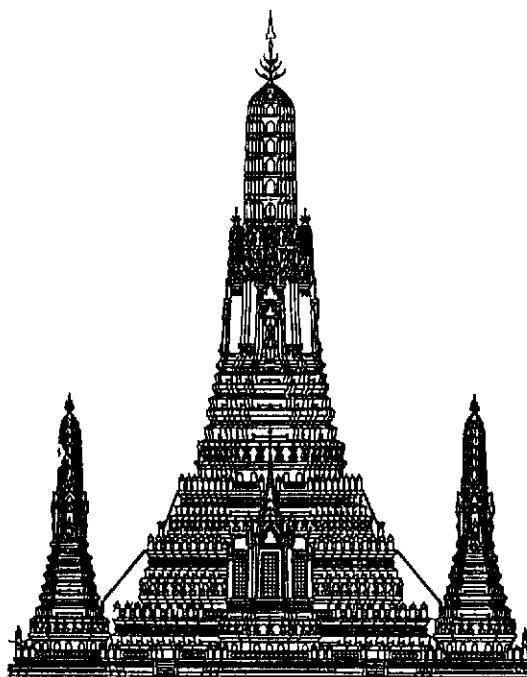
ภาพประกอบ 18 รูปด้านพระปรางค์วัดอรุณ 1:250 (ย่อส่วน 95%)
ที่มา : ศิริวรรณ เวชวิทย์ (2534 : 372)

ภาพประกอบ 19 พระปรางค์วัดอรุณ

ภาพประกอบ 20 แผนผังพระปรางค์วัดอรุณ

ภาพประกอบ 21 ภาพด้านพระปรางค์วัดอรุณ (ย่อส่วน 50%
ที่มา : ศิริวรรณ เวชวิทย์. (2534 : 372)

พระปรางค์วัดอรุณจัดเป็นพระปรางค์กลุ่มชนิด 5 องค์ ประกอบไปด้วยพระปรางค์ประธาน 1 องค์ พระปรางค์ทิศ 4 องค์ ซึ่งพระปรางค์ทิศจะอยู่รายล้อมรอบพระปรางค์ประธานซึ่งจะมีขนาดเล็กกว่าพระปรางค์ประธานประมาณครึ่งหนึ่ง

โดยพระปรางค์ประธานตั้งอยู่ใจกลางคือองค์ที่ 1 ส่วนพระปรางค์องค์ที่ 2 คือพระปรางค์ทิศตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ พระปรางค์องค์ที่ 3 ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ พระปรางค์องค์ที่ 4 ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ และพระปรางค์องค์ที่ 5 ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ รวมทั้งหมด 5 องค์ พระปรางค์ทั้งหมดตั้งอยู่ในกำแพงแก้วสำหรับทางด้านตะวันออกจะเชื่อมติดกับโบสถ์น้อยและวิหารน้อย พระปรางค์ทั้ง 5 องค์จะตั้งอยู่บนฐานเขียงขนาดใหญ่เป็นฐานแบบย่อเก็จมีความสูงราว 1.30 เมตร ประกอบไปด้วยชั้นฐานสิงห์ ขนาดใหญ่เพียง 1 ชั้น แต่ละมุขของฐานเขียงจะมีเสาหัวเม็ดทรงมณฑปประดับตกแต่งอยู่ทุกมุม จำนวนเสาหัวเม็ดทรงมณฑปมีจำนวน 132 ตัวเสา มีลักษณะลดหลั่นลงมาจำนวน 4 ชั้น ปิดล้อมด้วยพนักระเบียงโดยตลอดส่วนในด้านทิศเหนือ,ใต้,ตะวันออกและตะวันตก จะมีบันไดทางขึ้นทุกด้านด้านละ 2 บันไดรวมทั้งหมด 8 บันไดบริเวณพนักระเบียงมีการประดับตกแต่งด้วยกระเบื้องเคลือบและกระเบื้องปู ซึ่งมีลักษณะทรงเครื่อง

ภาพประกอบ 22 พนักกระเบื้องฐานเชียง

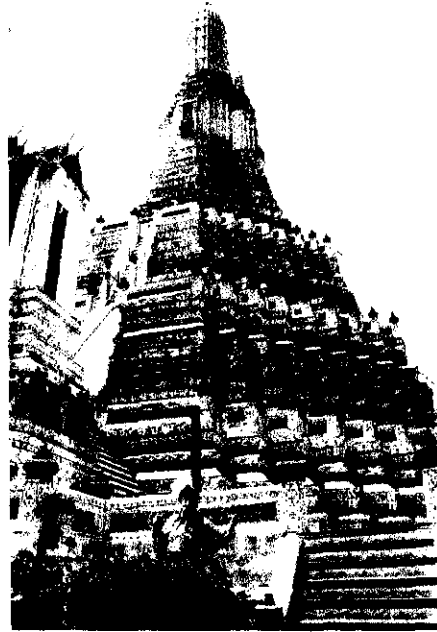
ประเภทวัสดุที่ใช้ประดับตกแต่งมีด้วยกันสองประเภท ประเภทประดับเครื่องถ้วยและประเภทสลักหินทราย ประเภทประดับเครื่องถ้วยจะอยู่บริเวณพนักกระเบื้อง ประเภทสลักหินทรายคือ บริเวณหัวเม็ดทรงมัทรี

ลวดลายของงานประดับตกแต่งเป็นลวดลายไทยประดับตามส่วนต่างๆ ของพนักกระเบื้องลวดลายที่พบลายก้านต่อดอก ลายบัวคว่ำ,บัวหงาย, ลายดอกใบเลื่อย โดยทุกลายจะมีเส้นลวดรัดขอบและลายลูกขนาน

พระปรารักษ์วัดอรุณประกอบไปด้วยพระปรารักษ์ประธาน 1 องค์ และพระปรารักษ์ทิศ 4 องค์ ผู้วิจัยได้จัดหมายเลขไว้ดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นดังนี้

1. พระปรารักษ์ประธานตั้งอยู่กึ่งกลางฐานเขี้ยว
2. พระปรารักษ์ทิศตั้งอยู่ที่ตะวันตกเฉียงเหนือ
3. พระปรารักษ์ทิศตั้งอยู่ที่ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ
4. พระปรารักษ์ทิศตั้งอยู่ที่ทิศตะวันออกเฉียงใต้
5. พระปรารักษ์ทิศตั้งอยู่ที่ทิศตะวันตกเฉียงใต้

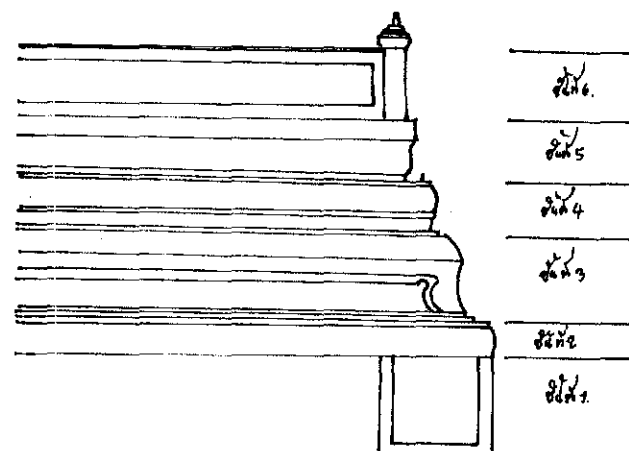
1. พระปรางค์ประธาน

ภาพประกอบ 23 พระปรางค์ประธานวัดอรุณ

การลำดับการวิเคราะห์ข้อมูลพระปรางค์ประธาน ผู้วิจัยได้จัดแบ่งพระปรางค์ออกเป็นส่วนใหญ่ๆ 3 ส่วนด้วยกัน

- 1.1 ส่วนฐาน
- 1.2 ส่วนเรือนธาตุ
- 1.3 ส่วนยอด

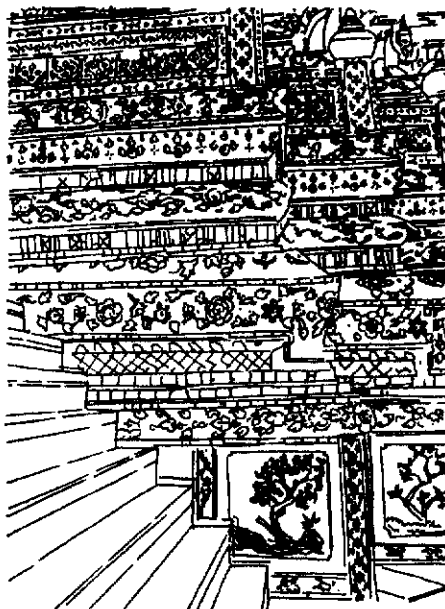

ภาพประกอบ 24 การแบ่งช่วงชั้น ฐานประทักษิณชั้นที่ 1

1.1 ส่วนฐาน

ส่วนฐานพระปรางค์วัดอรุณองค์ประธาน ประกอบไปด้วยฐานประทักษิณจำนวน 3 ชั้น โดยนับแต่ชั้นล่างชั้นบนและชุดฐานสิงห์จำนวน 1 ชุด โดยรวมทั้งหมด 4 ชั้น

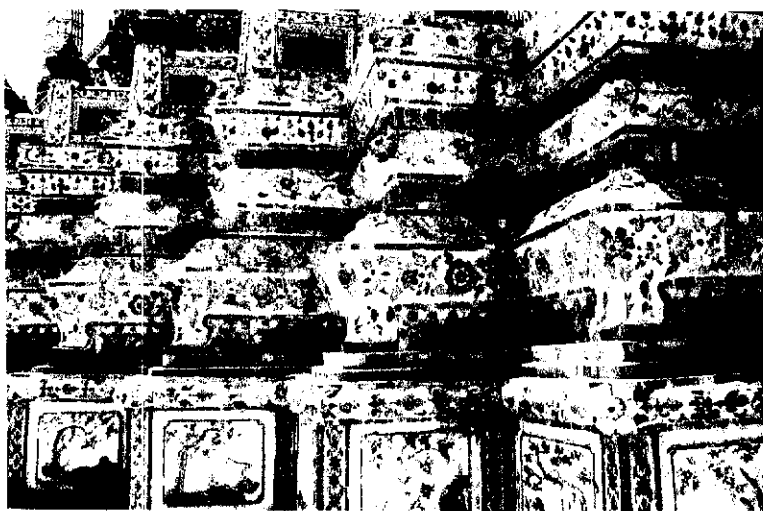
- 1.1.1 ฐานประทักษิณ 1
- 1.1.2 ฐานประทักษิณ 2
- 1.1.3 ฐานประทักษิณ 3
- 1.1.4 ชูดูฐานสิงห์

ภาพประกอบ 25 ลายเส้นฐานประทักษิณชั้นที่ 1 ในส่วนต่างๆ

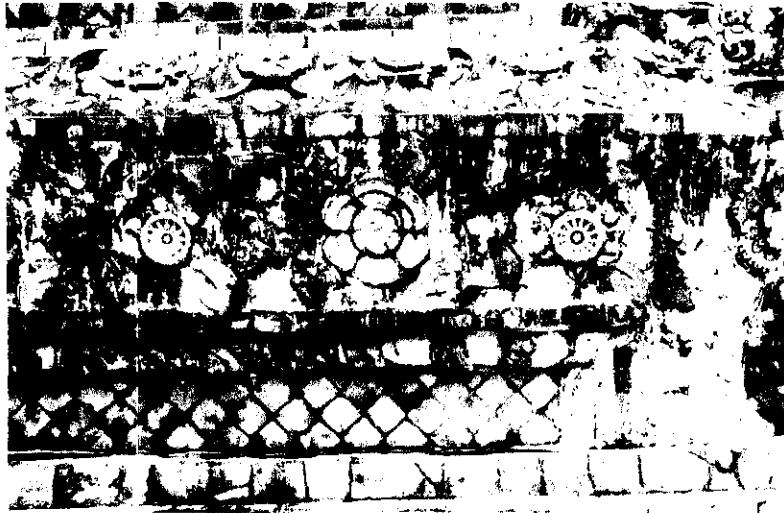
1.1.1 ฐานประทักษิณชั้นที่ 1 จะมีทางขึ้นสู่ฐานประทักษิณในชั้นนี้ทั้งหมด 8 บันได ด้านละ 2 บันได รวม 4 ด้าน คือ ด้านทิศเหนือ, ใต้, ตะวันออกและตะวันตก ฐานประทักษิณชั้นที่ 1 นี้ ได้จำแนกออกเป็น 6 ชั้นดังภาพประกอบลายเส้น

ชั้นที่ 1 ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง เป็นประเภทปูนปั้นประดับกระเบื้องถ้วยและประเภทประดับกระเบื้องถ้วย

ภาพประกอบ 26 ฐานประทักษิณชั้นที่ 1

ชั้นที่ 1 ลวดลายของงานประดับตกแต่งเป็นลายจีนและลวดลายไทย โดยลายจีนจะเป็นลายพรรณพฤกษาและโซดหิน โดยใช้วิธีการปั้นและประดับกระเบื้องถ้วยมีจำนวน 68 ลาย มีจำนวน 6 ลายที่มีกนกอยู่ในลาย ลวดลายไทยประเภทลายก้ามปูอยู่บริเวณขอบของลายจีนพรรณพฤกษา

ภาพประกอบ 27 ชั้นที่ 3 ของฐานประตักนิธชั้นที่ 1

ชั้นที่ 2 ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่งประเภทประดับกระเบื้องถ้วย โดยการใส่กระเบื้องถ้วยสองลักษณะแบบแผ่นเรียบและแบบกระเบื้องถ้วยตัดขอบ

ชั้นที่ 2 ลวดลายของงานประดับตกแต่งเป็นลวดลายไทยคือ ลายก้านต่อดอก และลายดอกลอย ซึ่งลายดอกลอยจะอยู่บริเวณเยื้องมุมไม้ซึ่งจะทำหน้าที่เป็นตัวออกลายก้านต่อดอก

ชั้นที่ 3 ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง ประเภทประดับกระเบื้องถ้วยโดยการใส่กระเบื้องถ้วย แบบทั่วไป, กระเบื้องถ้วยตัดขอบและกระเบื้องแบบลายสำเร็จ

ชั้นที่ 3 ลวดลายของงานประดับตกแต่งเป็นลวดลายไทย และลายจีน ลายไทย ลายใบไม้ร่วง และลายช่อหางลาย ลายช่อหางลายจะอยู่บริเวณบัวหลังสิงห์ ลายจีนลายดอกพุดตาล จะมีลักษณะดอกใหญ่ สลับกับดอกเล็ก และจะใช้ก้านดอกเป็นตัวเชื่อมดอก

ภาพประกอบ 28 ชั้นที่ 4 ของฐานประตักนิธชั้นที่ 1

ชั้นที่ 4 ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง ประเภทประดับกระเบื้องถ้วยโดยการใส่กระเบื้องถ้วยแบบทั่วไป, กระเบื้องถ้วยตัดขอบ และกระเบื้องแบบลายสำเร็จ

ชั้นที่ 4 ลวดลายของงานประดับตกแต่งเป็นลายไทยแบบก้านต่อดอก ในชั้นนี้เรียกว่า ชั้นลูกแก้ว โดยลวดลายนี้จะใช้กระเบื้องตัดขอบทำเป็นดอกแบบ 6 กลีบ

ภาพประกอบ 29 ชั้นที่ 5 ของฐานประตักมณีนชั้นที่ 1

ชั้นที่ 5 ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง ประเภทประดับกระเบื้องถ้วยโดยการใส่กระเบื้องถ้วยแบบทั่วไป, กระเบื้องถ้วยตัดขอบและกระเบื้องแบบแผ่นรูปใบไม้ โดยจะประดับสลับกัน

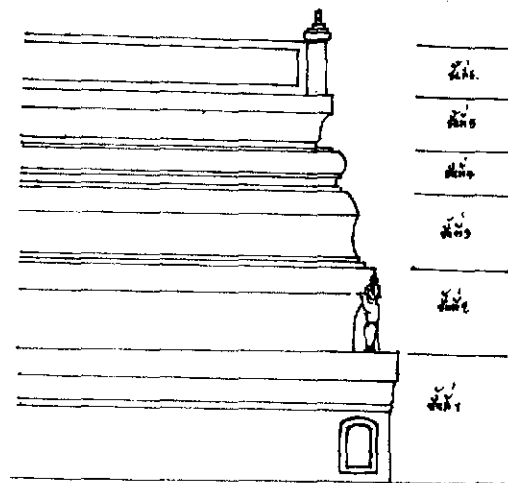
ชั้นที่ 5 ลวดลายของงานประดับตกแต่งเป็นลวดลายไทย และลายจีน ลายไทย ลายช่อแห้งลายลายจีน เป็นลายดอกพุดตาล โดยมีลักษณะดอกตูมสลับกับดอกบาน ดอกตูมจะใช้กระเบื้องถ้วยทั้งใบทำเป็นดอก ดอกบานจะใช้กระเบื้องถ้วยตัดทำเป็นดอกมีเกสรภายใน

ชั้นที่ 6 ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง ประเภทสลักหินทราย และประเภทประดับกระเบื้องถ้วย ประเภทสลักหินทรายจะสลักเป็นรูปเสาหัวเม็ดทรงมณฑปมีจำนวน 76 หัวเสาดังประดับอยู่ในช่วงย่อมุมของทุกมุมเสาพนักระเบียง

ชั้นที่ 6 ลวดลายของงานประดับตกแต่งเป็นลายไทยประดับตามส่วนต่างๆ ของพนักระเบียง ลวดลายที่พบ ลายก้านต่อดอก, ลายบัวคว่ำบัวหงาย, ลายดอกใบเลื่อย และลายลูกขนาน โดยทุกลายจะมีเส้นลวดรัดขอบ

ตาราง 4 สรุปลวดลายพระปรางค์วัดอรุณ พระปรางค์ประธาน (ฐานประทักษิณชั้นที่ 1)

ชั้น	ลวดลาย	ตำแหน่งที่ตั้ง
ชั้นส่วนฐาน		
ฐานประทักษิณ		
ชั้นที่ 1		
ชั้นที่ 1	ลวดลายจีนพรรณพฤกษาและโชดหินลายไทย ลายกำมปู	ประกอบไปด้วย 6 ชั้น ดังภาพประกอบ ชั้นที่ 1 ลักษณะเป็นกรอบสี่เหลี่ยมมีจำนวน 68 ลาย ภาพในลายจะเป็นรูปต้นไม้และโชดหินจะมี 6 ลายที่มีนกอยู่ในลาย อยู่บริเวณขอบกรอบของลาย กรอบของลายจะมีลักษณะเป็นรูปตัวยู
ชั้นที่ 2	ลายไทยลายก้านต่อดอก ลายดอกกลอย	ชั้นที่ 2 จะมีลักษณะเป็นลายแนวนอน ชั้นที่ 2 จะมีลักษณะเป็นดอกกลอยอยู่ในตำแหน่งมุมของฐาน ทั้งมุมในและมุมนอกโดยจะทำหน้าที่เป็นตัวออกลายก้านต่อดอกลักษณะดอกจะเป็นดอกห้ากลีบข้างหักกลีบข้างจะใช้กระเบื้องตัดขอบทำเป็นกลีบ
ชั้นที่ 3	ลายจีน ลายดอกพุทตาล	ชั้นที่ 3 ขาสีสิงห์ บริเวณขาสีสิงห์ มีลักษณะเป็นลายดอกพุทตาลประดับโดยลายดอกพุทตาลจะมีลักษณะเป็นดอกหกกลีบโดยจะเป็นดอกใหญ่ สลับกับดอกเล็ก ดอกเล็กจะใช้จานเชิงขนาดเล็กทำเป็นดอก และใช้เปลือกหอยทำเป็นกลีบ
	ลายไทย ลายใบไม้ร่วง	ชั้นที่ 3 ขาสีสิงห์ บริเวณใต้ท้องสิงห์โดยจะเป็นกระเบื้องรูปใบไม้ ประดับแบบ เว้นช่องไฟ
	ลายช่อแยงลาย	บริเวณบัวหลังสิงห์
ชั้นที่ 4	ลายไทยลายก้านต่อดอก	อยู่บริเวณชั้นลูกแก้ว ลักษณะดอกเป็นดอกหกกลีบจะใช้กระเบื้องตัดขอบทำเป็นกลีบขนาดใหญ่ และจะใช้ก้านดอกและใบเป็นตัวต่อดอก
ชั้นที่ 5	ลายจีน ลายดอกพุทตาล	อยู่ในตำแหน่งหน้ากระดาน มีลักษณะดอกตูมสลับกับดอกบาน ดอกตูมจะใช้กระเบื้องถ้วยทั้งใบทำเป็นดอก ดอกบานจะใช้กระเบื้องถ้วยตัดขอบทำเป็นดอกมีเกสรภายใน
	ลายไทย ลายช่อแยงลาย	อยู่ในตำแหน่งบัวหงายใต้หน้ากระดานจะใช้กระเบื้องถ้วยขนาดเล็กทำเป็นดอกและใช้กระเบื้องรูปใบไม้ประกอบเป็นช่อแยงลาย
ชั้นที่ 6	ลายไทยลายก้านต่อดอก ลายบัวคว่ำบัวหงาย ลายลูกขนาน	อยู่ในตำแหน่งเสาหน้ากระเบื้อง อยู่ในตำแหน่งหน้ากระเบื้องและช่องท้องหน้ากระเบื้อง อยู่ในตำแหน่งเสาหน้ากระเบื้องทำหน้าที่กั้นลายก้านต่อดอก

ภาพประกอบ 30 การแบ่งช่วงชั้นฐานประทักษิณชั้นที่ 2

1.1.2 ฐานประทักษิณชั้นที่ 2

ทางขึ้นฐานประทักษิณชั้นที่ 2 บริเวณทางขึ้นสู่ฐานประทักษิณชั้นในจะมีเสาประดับรูปนกเทศ บริเวณราวบันไดจะประดับกระเบื้องถ้วย

ประเภทวัสดุที่ใช้ประดับตกแต่ง ประเภทกระเบื้องถ้วย และประเภทสลักหินทราย

ลวดลายของงานประดับตกแต่ง เป็นลวดลายไทย คชรูปนกเทศ ลายก้านต่อดอก ลายกระจับตาอ้อย ลายคชรูปนกเทศจะอยู่บริเวณหัวเสาทางขึ้นบันได ส่วนลายอื่นจะอยู่บริเวณราวบันได

ฐานประทักษิณชั้นที่ 2 นี้ได้จำแนกออกเป็น 6 ชั้นดังภาพประกอบลายเส้น

ภาพประกอบ 31 ชั้นที่ 1 ของฐานประทักษิณชั้นที่ 2

ชั้นที่ 1 ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง ในชั้นนี้พบ 2 ประเภท ประเภทประดับกระเบื้องถ้วยและประเภทหล่อซีเมนต์ โดยประเภทกระเบื้องถ้วยจะเป็นลักษณะแบบถ้วยขามเต็มใบ, แบบถ้วยขามตัดขอบและกระเบื้องแบบแผ่นเรียบรูปลายธรรมชาติ และประเภทหล่อซีเมนต์จะเป็นรูปกின்றและกின்றรี

ชั้นที่ 1 ลวดลายของงานประดับตกแต่ง เป็นลายไทย และลายจีน ลายไทย ลวดลายที่พบ ลายดอกไม้ร่วง, ลายเกลียว, ลายกระจังตาอ้อย, ลายช่อทศลาย, และลายคชะ รูปกின்றและกின்றรี ลายจีนเป็นลายดอกพุทตาล

ภาพประกอบ 32 ชั้นฐานประทักษิณชั้นที่ 2

ชั้นที่ 2 ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง ประเภทปูนปั้นและกระเบื้องถ้วย และประเภทประดับกระเบื้องถ้วย ประเภทปูนปั้นและกระเบื้องถ้วยนั้นจะเป็นรูปพญายักษ์แบก

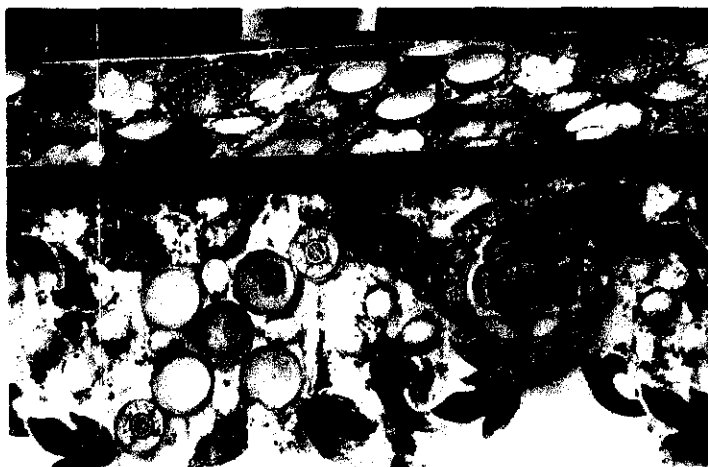
ชั้นที่ 2 ลวดลายของงานประดับตกแต่ง เป็นลายไทย ลายบัวหงาย ลายเกลียวดอกลอย และลายกระป๋องพญามารแบกมีจำนวนทั้งสิ้น 64 ตน

ภาพประกอบ 33 ชั้นที่ 2 ฐานประทักษิณชั้นที่ 2

ชั้นที่ 3 ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง ประเภทประดับกระเบื้องถ้วยโดยใช้กระเบื้องถ้วยประดับสลับกับกระเบื้องตัดขอบ โดยใช้กระเบื้องถ้วยเป็นขอบ กระเบื้องตัดขอบเป็นกลีบ

ชั้นที่ 3 ลวดลายของงานประดับตกแต่งเป็นลายไทย และลายจีน ลายไทย ลายใบไม้ร่วง, และช่องว่างลายแบบบัวคว่ำ ลายจีนลายดอกพุทตาล

ภาพประกอบ 34 ชั้นที่ 3 ฐานประทักษิณชั้นที่ 3

ชั้นที่ 4 ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่งประเภทประดับกระเบื้องถ้วยโดยใช้กระเบื้องถ้วยกับกระเบื้องหักครึ่งทำเป็นดอกช่อลาย

ชั้นที่ 4 ลวดลายของงานประดับตกแต่งเป็นลายไทยลายช่องว่างลายลักษณะแนวนอน

ชั้นที่ 5 ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง ประเภทประดับกระเบื้องถ้วยทำเป็นดอกบริเวณหน้ากระดาน จะใช้กระเบื้องถ้วยทำเป็นเพชรกระเบื้องตัดขอบทำเป็นกลีบ

ชั้นที่ 5 ลวดลายของงานประดับตกแต่งเป็นลายไทย ลายช่องว่างลาย และลายเกลียวดอกลอย

ภาพประกอบ 35 ชั้นที่ 4 ฐานประทักษิณชั้นที่ 2

ภาพประกอบ 36 ชั้นที่ 5ฐานประทักษิณชั้นที่ 2

ภาพประกอบ 37 ชั้นที่ 5 บริเวณหน้ากระดาน

ชั้นที่ 6 ประเภทวัสดุที่ใช้ประดับประดับตกแต่งประเภทประดับกระเบื้องถ้วย และประเภทสลักหินทรายและประเภทประดับกระเบื้องถ้วย ประเภทสลักหินทรายจะสลักเป็นรูปเส้าหัวเม็ดทรงมัทน์ มีจำนวน 76 หัวเส้า ตั้งประดับอยู่ในช่วงย่อมุมของทุกมุมเส้าพนักระเบียง

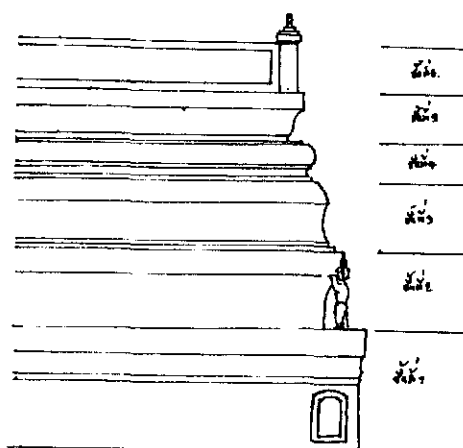
ชั้นที่ 6 ลวดลายของงานประดับตกแต่ง เป็นลายไทยประดับตามส่วนต่างๆ ของพนักระเบียง ลวดลายที่พบ ลายก้านต่อดอก, ลายบัวคว่ำบัวหงาย, ดอกใบเลื่อยและลายลูกขนาน โดยทุกลายจะมีเส้นลวดลัดขอบ

ตาราง 5 สรุปลวดลายพระปรางค์วัดอรุณ พระปรางค์ประธาน (ฐานประทักษิณชั้นที่ 2)

ชั้น	ลวดลาย	ตำแหน่งที่ตั้ง
ชั้นส่วนฐาน		
ฐานประทักษิณ		ประกอบไปด้วย 6 ชั้น ดังภาพประกอบ
ชั้นที่ 2	ลายไทยกลุ่มคชรูปนกเทศ	บริเวณหัวเสาบันไดทางขึ้น
	ลายไทยลายก้านดอก	บริเวณพนักราวบันได
	ลายกระจิงตาอ้อย	บริเวณขอบพนักราวบันได
ชั้นที่ 1	ลายไทยลายดอกไม้ร่วง	บริเวณผนังอาคาร
	ลายเกลียว	บริเวณผนังกระเบื้องเป็นกรอบลายรูปกิ้งกือและกิ้งกือ
	ลายกระจิงตาอ้อย	อยู่บริเวณเหนือผนังอาคารชั้นบัวลูกแก้วมีลักษณะเป็นลายกระจิงตาอ้อยคว่ำ
	ลายช่อหางลาย	บริเวณบัวหางลายเหนือบัวลูกแก้วลักษณะเป็นดอกมีใบประกอบเป็นช่อหางลาย
	ลายคชรูปกิ้งกือและกิ้งกือ	บริเวณผนังกระเบื้องจะเป็นช่องภายในเป็นรูปกิ้งกือและกิ้งกือ ด้านนอกมีกรอบเป็นลายเกลียว
	ลายจีนลายดอกพุดตาล	บริเวณหน้ากระดานเหนือบัวหางลาย ลักษณะเป็นดอกบานใหญ่สลับกับดอกบานเล็ก ดอกบานใหญ่จะใช้กระเบื้องด้วยกันด้านทำเป็นกลีบดอกกลมเกสรจะใช้กระเบื้องด้วยทำเป็นเกสร ดอกบานเล็กจะใช้กระเบื้องด้วยตัดขอบทำเป็นกลีบดอกและมีเกสรภายใน
ชั้นที่ 2	ลายไทย ลายบัวจกกล	ชั้นพญามารแบกด้านหลัง มีลักษณะเป็นบัวกลีบซ้อนกัน
	ลายเกลียว	ชั้นหน้ากระดานเหนือชั้นพญามารแบกมีลักษณะเป็นดอกบานใหญ่สลับกับดอกบานเล็ก ดอกบานใหญ่จะใช้กระเบื้องด้วยกันด้านทั้งใบทำเป็นดอกมีเกสรเป็นดอกกลมมีกลีบดอกเป็นกระเบื้องด้วยกลม 6 กลีบ ดอกบานเล็กจะใช้กระเบื้องด้วยตัดขอบทำเป็นกลีบดอก 5 กลีบจะมีเกสรเป็นกระเบื้องด้วยกันด้านเป็นเกสร
	ลายกระปี่รูปพญามารแบก	ชั้นพญามารแบกเป็นประติมากรรมรูปพญามารแบกประกับด้วยกระเบื้องตัดขอบตกแต่งเป็นเครื่องทรงเต็มยศ
		บริเวณใต้ท้องสิงห์ประดับในลักษณะเว้นช่องไฟ
ชั้นที่ 3	ลายไทย ลายใบไม้ร่วง	บริเวณบัวบัวหลังสิงห์มีลักษณะเป็นซามทั้งใบประกอบใบเป็น
	ลายช่อหางลาย	ช่อหางลายสลับกับดอกบานมีลักษณะกลีบดอกกลมดัดใช้ซามกันด้านทำเป็นกลีบดอกและเกสรดอก

ตาราง 5 (ต่อ)

ชั้น	ลวดลาย	ตำแหน่งที่ตั้ง
ชั้นที่ 4	ลายจีนลายดอกพุดตาล	บริเวณท้องสิงห์มีลักษณะเป็นดอกบายและช่อดอกโดยดอกบายจะใช้กระเบื้องตัดขอบทำเป็นกลีบและมีเกสรเป็นกระเบื้องด้วยใบเล็กช่อดอกตูมจะใช้กระเบื้องด้วยใบเล็ก 5 ใบทำเป็นดอกโดยมี 1 ใบอยู่ตรงกลางและอีก 4 ใบเรียงรอบสลับกับเปลือกหอย
	ลายช่อแทงลาย	บริเวณบัวลูกแก้วช่อลายจะใช้กระเบื้องด้วยใบเล็ก 3 ใบทำเป็นดอกประกอบด้วยใบและก้านช่อดอก
ชั้นที่ 5	ลายช่อแทงลาย	บริเวณบัวหงายเหนือชั้นบัวลูกแก้วช่อลายจะใช้กระเบื้องด้วยใบเล็กประกอบใบ 3 ใบเป็นลายช่อแทงลายสลับกับดอกตูมโดยใช้เปลือกหอยเป็นดอกตูม
ชั้นที่ 6	ลายเกลียว	บริเวณหน้ากระดานเป็นดอกบายสลับกับดอกตูมมีลักษณะเป็นเกลียว ดอกบายจะใช้กระเบื้องตัดขอบทำเป็นกลีบดอกมีเกสรเป็นกระเบื้องด้วยก้านต้นเป็นเกสร ดอกตูมจะใช้กระเบื้องด้วยก้านต้นขามใบเรียวยาวในแนวเฉียงสลับกับดอกบาย
	ลายก้านต่อดอก	อยู่ในตำแหน่งเสาพนักระเบียง
	ลายบัวคว่ำบัวหงาย	อยู่ในตำแหน่งพนักระเบียงและช่องท้องพนักระเบียง
	ลายลูกขนาน	อยู่ในตำแหน่งเสาพนักระเบียงทำหน้าที่กันลายก้านต่อดอก

ภาพประกอบ 38 การแบ่งช่วงชั้นประทักษิณที่ 3

1.1.3 ฐานประตักมณิชั้นที่ 3

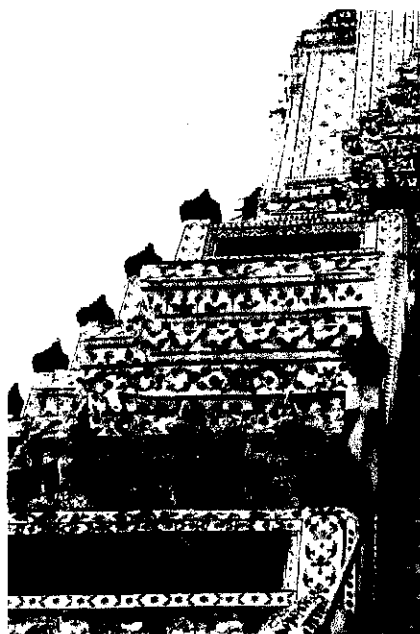
ทางขึ้นประตักมณิชั้นที่ 3 บริเวณทางขึ้นสู่ฐานประตักมณิชั้นในจะมีเสาประดับรูปนกเทศ บริเวณราวบันไดจะประดับกระเบื้องถ้วย

ประเภทวัสดุที่ใช้ประดับตกแต่ง ประเภทกระเบื้องถ้วยและประเภทสลักหินทราย

ลวดลายของงานประดับตกแต่ง เป็นลวดลายไทย คชรูปหงส์ ลายก้านต่อดอก ลายกระจังตาอ้อย ลายคชรูปหงส์จะอยู่บริเวณหัวเสาทางขึ้นบันได ส่วนลายอื่นจะอยู่บริเวณราวบันได

ฐานประตักมณิชั้นที่ 3 นี้ได้จำแนกออกเป็น 6 ชั้ดงภาพประกอบลายเส้น

ชั้นที่ 1 ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง ในชั้นนี้พบ 2 ประเภท ประเภทประดับกระเบื้องถ้วยและประเภทหล่อซีเมนต์ โดยประเภทกระเบื้องถ้วยจะเป็นลักษณะแบบถ้วยขามเต็มใบ, แบบถ้วยขามตัดขอบและกระเบื้องแบบแผ่นเรียบรูปลายธรรมชาติ และประเภทหล่อซีเมนต์จะเป็นรูปกัณเฑาะฐ, รูปกัณเฑาะฐและแจกันปักดอกไม้

ภาพประกอบ 39 ฐานประตักมณิชั้นที่ 3

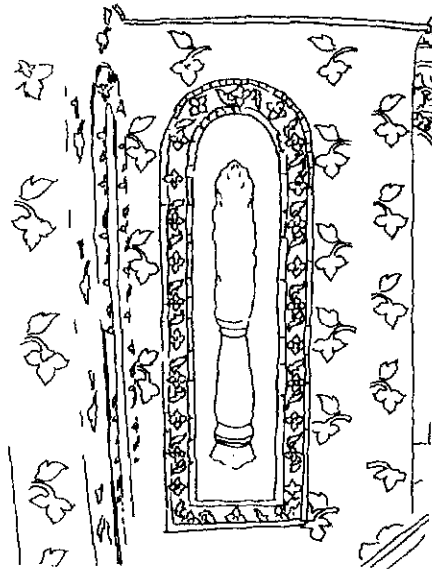
ชั้นที่ 1 ลวดลายของงานประดับตกแต่งเป็นลายไทยและลายจีน ลายไทย ลวดลายที่พบลายดอกไม้ร่วง, ลายเกลียว, ลายกระจังตาอ้อย, ลายช่อหางหงส์ และลายคช รูปกัณเฑาะฐ และกัณเฑาะฐ ลายจีนเป็นลายแจกันปักดอกไม้ และลายดอกพุดตาล โดยจะประดับในส่วนของย่อมุม

ชั้นที่ 2 ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง ประเภทปูนปั้นและกระเบื้องถ้วยและประเภทประดับกระเบื้องถ้วย ประเภทปูนปั้นและกระเบื้องถ้วยนั้นจะเป็นรูปกระป๋อง

ชั้นที่ 2 ลวดลายของงานประดับตกแต่ง เป็นลายไทย ลายบัวหงาย ลายเกลียวดอกกลอย และลายกระป๋องรูปกระป๋อง มีจำนวนทั้งสิ้น 56 คน

ชั้นที่ 3 ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่งประเภทประดับกระเบื้องถ้วยโดยใช้กระเบื้องถ้วยประดับสลับกับกระเบื้องตัดขอบโดยใช้กระเบื้องถ้วยเป็นดอก กระเบื้องตัดขอบเป็นกลีบ

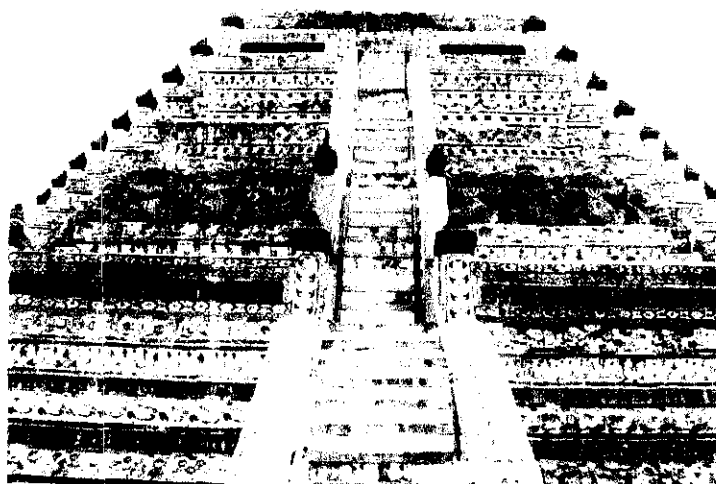
ชั้นที่ 3 ลวดลายของงานประดับตกแต่งเป็นลายไทย และลายจีน ลายไทย ลายดอกไม้ร่วง และลายใบไม้ร่วง, และช่องทรงลายแบบบัวคว่ำ ลายจีนเป็นลายดอกพุทตาล ลักษณะลายจะแน่นกว่าโดยจะมีการทำเป็นผลไม้แทรก

ภาพประกอบ 40 ลายเส้นแจกันปักดอกไม้

ภาพประกอบ 41 แจกันปักดอกไม้

ภาพประกอบ 42 ฐานประทักษิณชั้นที่ 3

ภาพประกอบ 43 ฐานประทักษิณชั้นที่ 3

ชั้นที่ 4 ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง ประเภทประดับกระเบื้องถ้วยโดยใช้กระเบื้องถ้วยกับกระเบื้องหักครึ่งทำเป็นดอกช่อลาย

ชั้นที่ 4 ลวดลายของงานประดับตกแต่งเป็นลายไทยลายช่อแทงลายลักษณะแนวนอนลวดลายจะมีความละเอียดแน่นชิดมาก

ชั้นที่ 5 ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่งประเภทประดับกระเบื้องถ้วยทำเป็นดอก บริเวณหน้ากระดาน จะใช้กระเบื้องถ้วยทำเป็นเพชรกระเบื้องตัดขอบทำเป็นกลีบ

ชั้นที่ 5 ลวดลายของงานประดับตกแต่งเป็นลายไทย ลายช่อแทงลายและลายเกลียวดอกกลอย โดยช่อแทงลายจะไม่มีก้านเชื่อมเหมือนฐานประทักษิณชั้นที่ 2

ชั้นที่ 6 ประเภทวัสดุที่ใช้ประดับตกแต่งประเภทประดับกระเบื้องถ้วย และประเภทสลักหินทราย และประเภทประดับกระเบื้องถ้วย ประเภทสลักหินทรายจะสลักเป็นรูปเสาหัวเม็ดทรงมัทน์ที่มีจำนวน 76 หัว เสาตั้งประดับอยู่ในช่วงย่อมุมของทุกมุมเสานักกระเบื้อง

ชั้นที่ 6 ลวดลายของงานประดับตกแต่ง เป็นลายไทยประดับตามส่วนต่างๆ ของพนักระเบียง ลวดลายที่พบ ลายก้านต่อดอก, ลายบัวคว่ำบัวหงาย, ดอกใบเลื่อยและลายลูกขนาน โดยทุกลายจะมีเส้นลวด ลักขอบ

ตาราง 6 สรุปลวดลายพระปรางค์วัดอรุณพระปรางค์ประธาน (ฐานประทักษิณชั้นที่ 3)

ชั้น	ลวดลาย	ตำแหน่งที่ตั้ง
ชั้นส่วนฐาน		
ฐานประทักษิณ		
ชั้นที่ 3		ประกอบไปด้วย 6 ชั้น
บันไดทางขึ้น	ลายไทยกลุ่มคชรูปหงส์	บริเวณหัวเสาบันไดทางขึ้น
ชั้นที่ 1	ลายไทยลายก้านต่อดอก	บริเวณพนักราวบันได
	ลายกระจับตาอ้อย	บริเวณขอบพนักราวบันได
	ลายไทย ลายดอกไม้ร่วง	บริเวณผนังอาคาร
	ลายเกลียว	บริเวณผนังอาคารเป็นกรอบลายกิ้นนร กิ้นนรีและแจกันปักดอกไม้
	ลายกระจับตาอ้อย	อยู่บริเวณเหนือผนังอาคารชั้นบัวลูกแก้วมีลักษณะเป็นแบบคว่ำ
	ลายข้อแทงลาย	บริเวณบัวหงายเหนือบัวลูกแก้ว ลักษณะเป็นดอกมีใบประกอบเป็นข้อแทงลาย
	ลายคชรูปกิ้นนร และกิ้นนรี	บริเวณผนังระเบียงจะเป็นช่องภายในเป็นกิ้นนรและกิ้นนรี ด้านนอกมีกรอบเป็นลายเกลียว
	ลายจันรูปแจกันปักดอกไม้	บริเวณพนักระเบียงช่วงย่อมุมจะเป็นช่องภายในเป็นรูปแจกันปักดอกไม้ ด้านนอกมีกรอบเป็นลายเกลียว
	ลายดอกพุดตาล	บริเวณหน้ากระดานเหนือบัวหงายลักษณะเป็นดอกบานใช้กลีบดอกเป็นกระเบื้องตัดขอบสลับกับดอกที่ใช้ด้วยชาตัดขอบทำเป็นกลีบดอกในชั้นนี้จะมีดอกตูมที่ใช้กระเบื้องดินเผาทำเป็นดอกตูม
ชั้นที่ 2	ลายไทย ลายบัวจงกล	ชั้นกระป๋อง ด้านหลังมีลักษณะเป็นบัวจงกลกลีบซ้อนกัน
	ลายเกลียว	หน้ากระดานเหนือชั้นกระป๋องลักษณะลายเป็นดอกบานใหญ่สลับด้วยดอกบานเล็กชั้นด้วยดอกตูมประดับด้วยกระเบื้องดินเผา
	ลายกระป๋องกระป๋อง	ชั้นกระป๋องเป็นประติมากรรมรูปกระป๋องประดับด้วยกระเบื้องตัดขอบตกแต่งเครื่องทรงเต็มยศ

ตาราง 6 (ต่อ)

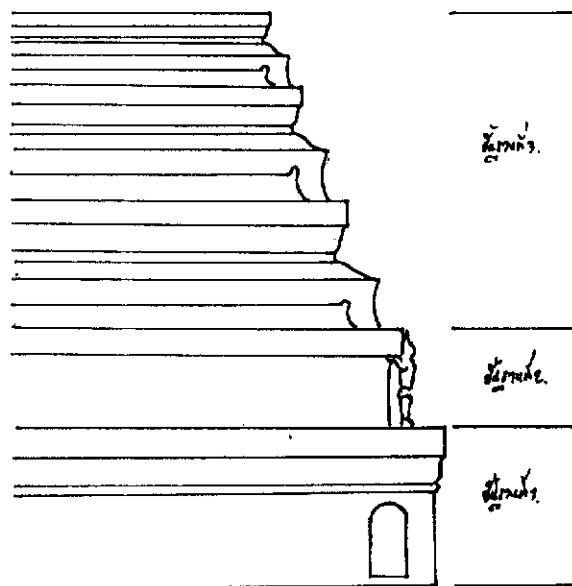
ชั้น	ลวดลาย	ตำแหน่งที่ตั้ง
ชั้นที่ 3	ลายไทย ลายใบไม้ร่วง ลายช่อแยงลาย	บริเวณใต้ท้องสิงห์ประดับลักษณะเว้นช่องไฟ บริเวณบัวหลังสิงห์มีลักษณะเป็นขามทั้งใบประกอบใบเป็นช่อ แยงลายสลับกับดอกบานมีลักษณะกลีบดอกกลมโดยใช้ขาม กันต้นทำเป็นกลีบดอกและเกสรดอก
	ลายจีนลายดอกพุดตาล	บริเวณท้องสิงห์มีลักษณะเป็นดอกบานใหญ่สลับด้วยดอก บานเล็กสามดอกบริเวณใต้ดอกบานใหญ่จะมีชั้นด้วยดอก ตูมประดับด้วยกระเบื้องถ้วย
ชั้นที่ 4	ลายช่อแยงลาย	บริเวณบัวลูกแก้วช่อลายจะใช้กระเบื้องถ้วยขนาดเล็กสามใบ ทำเป็นดอกดก้านต่อเป็นช่อโดยช่อแยงลายจะมีดอกต่อสลับ กันไม่มี
ชั้นที่ 5	ลายช่อแยงลาย	บริเวณบัวหงายเหนือชั้นบัวลูกแก้วช่อลายจะใช้กระเบื้องถ้วย ใบเล็กประกอบใบ 3 ใบ เป็นลายช่อแยงลายสลับกับดอกตูม โดยใช้กระเบื้องตัดขอบทำเป็นดอกตูม
	ลายเกลียว	บริเวณหน้ากระดานเป็นดอกบานสลับกับดอกตูมมีลักษณะ เป็นเกลียวดอกบานจะใช้กระเบื้องตัดขอบทำเป็นกลีบดอกมี เกสรเป็นกระเบื้องถ้วยกันต้น ดอกตูมจะใช้กระเบื้องกันต้น สามใบเรียงในแนวเฉียงสลับกับดอกบาน
ชั้นที่ 6	ลายก้านต่อดอก ลายบัวคว่ำบัวหงาย ลายลูกขานาบ	อยู่ในตำแหน่งเสาพนกระเบื้อง อยู่ในตำแหน่งพนกระเบื้องและช่องท้องพนกระเบื้อง อยู่ในตำแหน่งเสาพนกระเบื้องทำหน้าที่กันลายก้านต่อดอก

1.1.4 ชุดฐานสิงห์

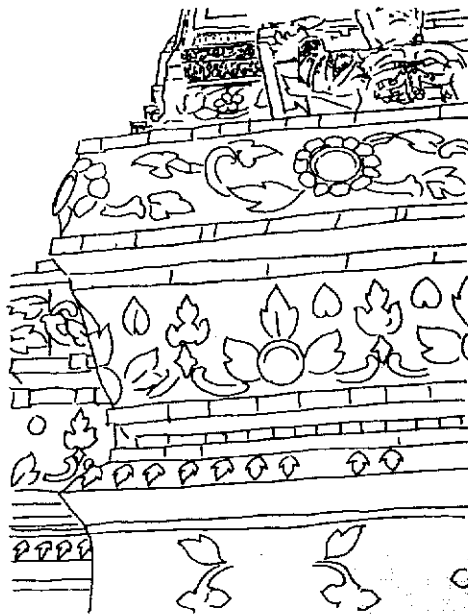
ชุดฐานสิงห์ชั้นที่ 4 ได้จำแนกออกเป็น 3 ชั้ดังกล่าวประกอบ

ชั้นฐานที่ 1 ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง ในชั้นนี้พบ 2 ประเภท ประเภทประดับ
กระเบื้องถ้วย และประเภทหล่อซีเมนต์ โดยประเภทประดับกระเบื้องถ้วยจะมีลักษณะแบบถ้วยขามเต็มใบ,
แบบตัดขอบและแบบเป็นดอกสำเร็จ ประเภทหล่อซีเมนต์จะเป็นรูปแจกันปักดอกไม้

ชั้นฐานที่ 1 ลวดลายของงานประดับตกแต่ง เป็นลายไทยและลายจีน ลายไทยประดับเป็นลาย
ดอกไม้ร่วง,ลายดอกเถาเลื้อย, ลายกระจังตาอ้อย, ลายช่อแยงลาย ลายเกลียว ส่วนลายจีน เป็นลายแจกันปัก
ดอกไม้

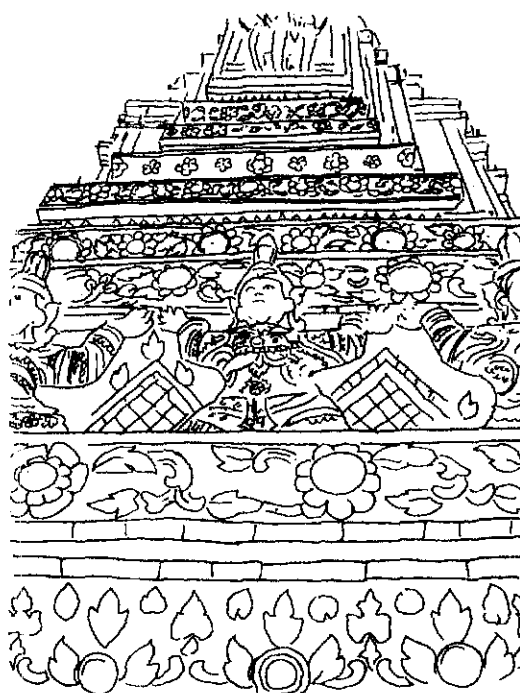
ภาพประกอบ 44 การแบ่งช่วงชั้นชุดฐานสิงห์

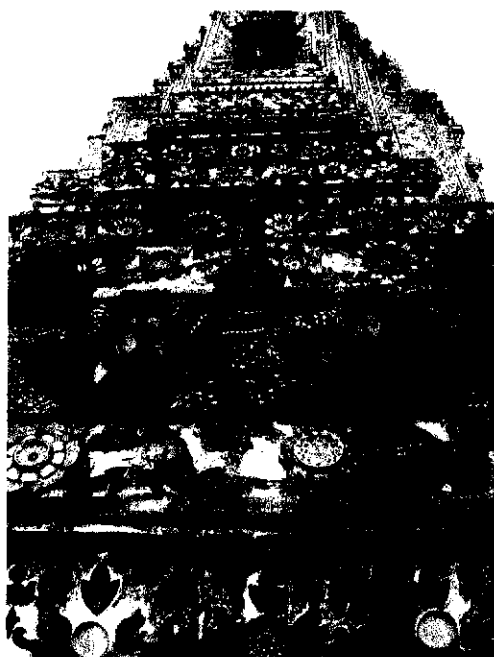
ภาพประกอบ 45 ลายเส้นชุดฐานสิงห์ชั้นที่ 1

ภาพประกอบ 46 ชุดฐานสิงห์ชั้นที่ 1

ภาพประกอบ 47 สายเส้น ชุดฐานสิงห์

ภาพประกอบ 48 ชุดฐานสิงห์

ชั้นฐานที่ 2 ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง ในชั้นนี้พบ 2 ประเภท ประเภทประดับกระเบื้องถ้วยและประเภทปูนปั้นและกระเบื้องถ้วย ประเภทปูนปั้นและกระเบื้องถ้วยจะเป็นรูปพรหมแบกโดยรอบองค์พระปรางค์

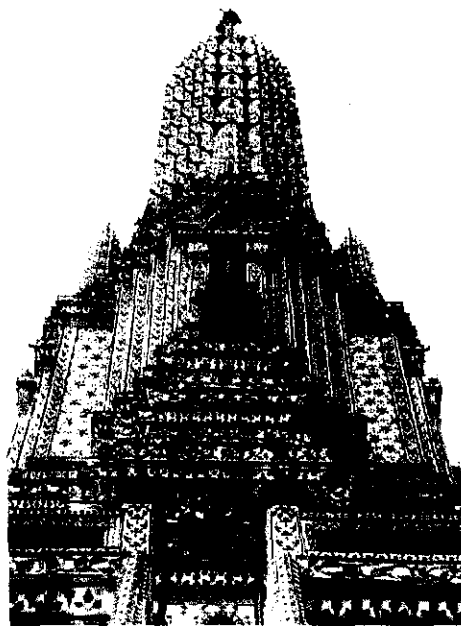
ชั้นฐานที่ 2 ลวดลายของงานประดับตกแต่ง เป็นลายไทยและลายจีน ลายไทย ลายบัวหงาย ลายเกลียวดอกกลอยและลายรูปพรหมแบก ลายจีน ลายดอกพุทตาล

ชั้นฐานที่ 3 ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง ประเภทประดับกระเบื้องถ้วย โดยใช้กระเบื้องถ้วยทั้งใบ ทำเป็นดอกกลอย บางลายก็ใช้กระเบื้องถ้วยทำเป็นเกสรมีกลีบเป็นกระเบื้องตัดเองและใช้กระเบื้องรูปใบไม้, และก้านดอก เชื่อมต่อเป็นลวดลาย

ชั้นฐานที่ 3 ลวดลายของงานประดับตกแต่ง เป็นลายไทย และลายจีน ลายไทย ลายช่อหางลาย 3 ลาย ลายลายเกลียว 3 ลาย และลายใบไม้ร่วง ในส่วนบัวหลังสิงห์ไม่สามารถวิเคราะห์ได้เนื่องจากมองเห็นไม่ชัดเจน ลายจีน ลายดอกพุทตาล 3 ลาย

ตาราง 7 สรุปลวดลายพระปรางค์วัดอรุณ พระปรางค์ประธาน (ชุดฐานสิงห์)

ชั้น	ลวดลาย	ตำแหน่งที่ตั้ง
ชั้นส่วนฐาน ชุดฐานสิงห์		
ชั้นที่ 1	ลายไทย ลายดอกไม้ร่วง ลายดอกเถาเลื้อย	ประกอบไปด้วย 3 ชั้น บริเวณผนังอาคาร บริเวณหน้ากระดานเหนือบัวหงายลักษณะเป็นดอกลอยใช้ จานทำเป็นเกสรดอกใช้กระเบื้องตัดขอบทำเป็นกลีบดอก 12 กลีบ
	ลายกระจังตาอ้อย ลายช่อหางลาย	บริเวณบัวลูกแก้วมีลักษณะคว่ำลง บริเวณบัวหงายเหนือบัวลูกแก้วลักษณะดอกเป็นกระเบื้อง ถ้วยใบเล็กกันด้านทำเป็นดอกมีใบสามใบประกอบเป็นดอก ระหว่างดอกจะเป็นดอกตูมจะใช้กระเบื้องตัดขอบทำเป็นดอก ตูม
ชั้นที่ 2	ลายเกลียว ลายจีน ลายแจกันปัก ดอกไม้	บริเวณผนังระเบียงเป็นลายกรอบแจกันปักดอกไม้ บริเวณผนังระเบียงเจาะเป็นซุ้มภายในเป็นประติมากรรมรูป แจกันปักดอกไม้ กรอบลายด้านนอกเป็นลายเกลียว
	ลายไทยลายบัวจงกล ลายกนิกรรูปพรหม แบก	บริเวณพรหมแบกมีลักษณะซ้อนกัน บริเวณชั้นพรหมแบกเป็นประติมากรรมลอยตัวรูปพรหมแบก ประดับด้วยกระเบื้องตัดขอบเป็นชุดทรง
	ลายจีน ลายดอกพุทตาล	มีลักษณะดอกบานใหญ่สลักดอกบานเล็ก ดอกบานใหญ่จะใช้ กระเบื้องถ้วยใบใหญ่ทำเป็นเกสรกลีบดอกจะใช้กระเบื้องตัด ขอบ ดอกบานเล็กจะใช้กระเบื้องกันด้านลูกเล็กทำเป็นดอก
ชั้นที่ 3	ลายไทย ช่อหางลาย	บริเวณบัวหงายของทั้งสามชั้น ลักษณะดอกเป็นกระเบื้อง ถ้วยใบเล็กกันด้านทำเป็นดอกมีใบสามใบประกอบเป็นดอก ระหว่างดอกจะเป็นดอกตูมจะใช้กระเบื้องถ้วยตัดขอบ
	ลายเกลียว	บริเวณหน้ากระดานของทั้ง 3 ชั้น ลักษณะดอกมีสองลักษณะ เป็นดอกที่ใช้กระเบื้องตัดขอบทำเป็นกลีบดอกกับใช้เปลือก หอยทำเป็นกลีบดอกบริเวณเกสรจะใช้กระเบื้องถ้วยกันด้าน ทำเป็นเกสรดอก
	ลายใบไม้ร่วง ลายจีน ลายดอกพุทตาล	บริเวณใต้ท้องสิงห์มีลักษณะเป็นใบสำเร็จเรียงเว้นช่องไฟ บริเวณท้องสิงห์ของทั้ง 3 ชั้น ลักษณะลายมีสองลักษณะเป็น ดอกใหญ่สลักกับดอกเล็กดอกใหญ่จะใช้จานขนาดใหญ่ทำ เป็นเกสรและใช้เปลือกหอยทำเป็นเกสรดอก ดอกเล็กจะใช้ ถ้วยกันด้านขนาดเล็กเป็นเกสรและใช้เปลือกหอยทำเป็นกลีบ ดอก

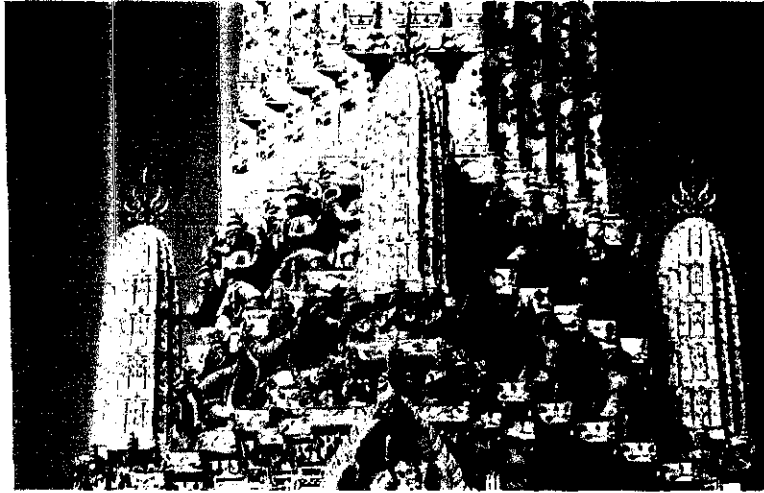
ภาพประกอบ 49 ส่วนเรือนธาตุ

1.2 ส่วนเรือนธาตุ

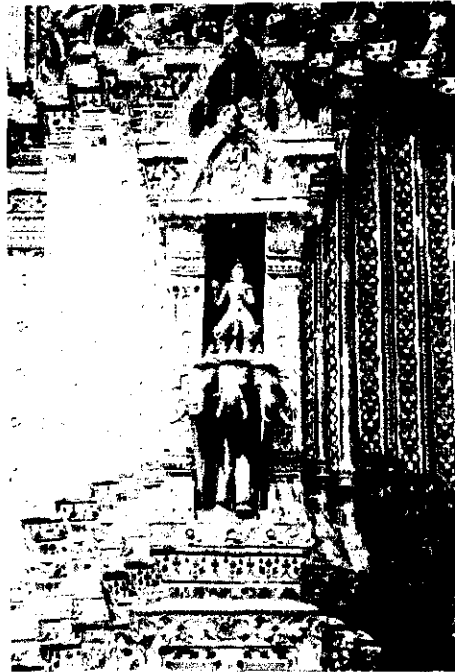
เรือนธาตุของปราสาทประธานตั้งอยู่บนฐาน 4 เหลี่ยมย่อมุมไม้ 12 ตัวเรือนธาตุมีลักษณะที่ประดับประดาไปด้วยซุ้มทิศทั้ง 4 ที่ก่อยื่นออกมาเป็นพิเศษ เหนือซุ้มขึ้นไปจะมียอดปราสาทขนาดเล็กตั้งอยู่ทั้งสี่ด้าน ซึ่งตรงกับทิศเหนือ, ทิศใต้, ทิศตะวันออกและทิศตะวันตก สำหรับซุ้มทิศที่จะก่อยื่นออกมา ทำให้มีการเพิ่มมุมออกมาอีกด้านละ 6 มุม ซึ่งจำนวนมุมทั้งหมด 36 มุม บริเวณซุ้มทิศจะเป็นซุ้มทรงบันแถลงซ้อนชั้นหรือลดชั้นมีลักษณะลดชั้นต่ำลงมาจาก

ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง ในชั้นเรือนธาตุพบสองประเภท ประเภทประดับกระเบื้องถ้วยและประเภทปูนปั้นและกระเบื้องถ้วย ประเภทประดับกระเบื้องถ้วยจะใช้ถ้วยทำเป็นดอกลอยและใช้กระเบื้องรูปทรงธรรมชาติ ประดับประกอบเป็นลวดลาย ประเภทปูนปั้นและกระเบื้องถ้วย จะประดับในส่วนองงานประติมากรรมลอยตัวรูปพระนารายณ์, รูปเทพนม, รูปครุฑพนมและรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ

ลวดลายองงานประดับตกแต่งเป็นลายไทย ประเภทนก ได้แก่ ลายหน้ากระดานก้านแยง, ลายเกลียว, ลายซ้อแยงลาย, ลายดอกลอยก้านแยง, ลายกระจังตาอ้อย, ลายเครือเถาดอกลอย, ลายบัวจงกล ลายและลายประจายาม ลายประเภทนารี รูปพระนารายณ์จำนวน 16 รูป รูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณจำนวน 4 รูปและรูปเทพพนมจำนวน 20 รูป ลายประเภทชะ รูปครุฑโดยรูปครุฑมีสองลักษณะอยู่ในกริยาครุฑพนมจำนวน 20 รูป และครุฑยุคนาคจำนวน 16 รูป

ภาพประกอบ 50 ส่วนเรือนธาตุที่บริเวณส่วนยอด

ภาพประกอบ 51 ส่วนยอดเรือนธาตุบริเวณซุ้มทิศ

ภาพประกอบ 52 ผืนเรือนธาตุ

ตาราง 8 สรุปลวดลายพระปรางค์วัดอรุณ พระปรางค์ประธาน (ส่วนเรือนธาตุ)

ชั้น	ลวดลาย	ตำแหน่งที่ตั้ง
ชั้นส่วนเรือนธาตุ	ลวดลายไทย	ชั้นเรือนธาตุ
	ลายหน้ากระดาน	บริเวณรัดประคดชั้นอัสดง
	ก้านแย่ง	
	ลายเกลียว	บริเวณใต้ซุ้มหน้าบัน
	ลายซ่อหางลาย	บริเวณบัวหางยดองรับหน้าบันชั้นบนและชั้นรองรับชั้นรัดประคด
	ลายดอกลอยก้าน	บริเวณเสาอาคาร
	แย่ง	
	ลายกระจับตาอ้อย	บริเวณบัวลูกแก้วเสาซุ้มทิศ และมุมของอาคาร
	ลายเครือเถาดอก	บริเวณผนังอาคาร
	ลอย	
	ลายบัวจงกล	บริเวณบัวคว่ำและบัวหางยดองเสาซุ้มทิศ
	ลายประจำยาม	บริเวณกึ่งกลางเสาซุ้มทิศ
	ลายไทยกลุ่มนารี	
	รูปพระนารายณ์	จำนวน 16 รูป บริเวณชั้นอัสดงชั้นบน

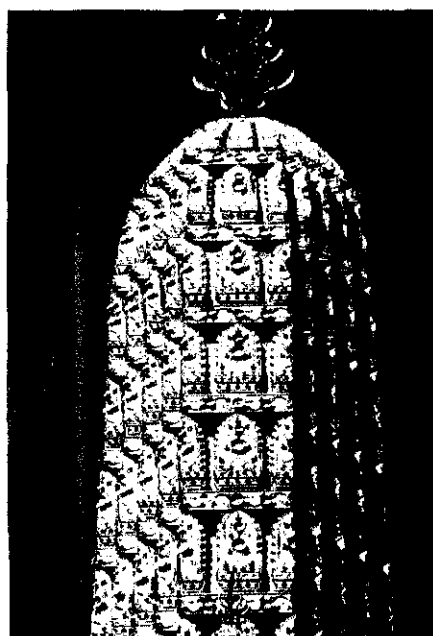
ตาราง 8 (ต่อ)

ชั้น	ลวดลาย	ตำแหน่งที่ตั้ง
รูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ	จำนวน 4 รูป	บริเวณคูหาซุ้มทิศ
รูปเทพพนม	จำนวน 20 รูป	บริเวณชั้นอัสดงยอดปราสาทบริวารเหนือซุ้มทิศ
ลายไทยกลุ่มคชะรูปครุฑพนม	จำนวน 20 รูป	บริเวณชั้นอัสดง ยอดปราสาทบริวารเหนือซุ้มทิศ
รูปครุฑยุดนาค	จำนวน 16 รูป	บริเวณชั้นอัสดงชั้นล่าง

1.3 ส่วนยอด

ส่วนยอดคือส่วนบนสุดของพระปราสาท มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้ 20 ประกอบไปด้วยชั้นอัสดง ชั้นรัดประคดส่วนบนยอดจะเป็นชั้นบัวกลุ่มที่ปักประดับนาคูและมุงกุฎในส่วนปลาย

ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่งประเภทประดับกระเบื้องถ้วย โดยใช้กระเบื้องถ้วยทั้งใบนำมาประดับในส่วนบันแถลง ส่วนบริเวณกลีบขนุนจะใช้วิธีการหักครึ่งใบประดับประกอบด้วยกระเบื้องรูปสำเร็จนำมาประกอบเป็นลวดลาย

ภาพประกอบ 53 ส่วนยอดพระปราสาทประธาน

รูปแบบของพระปราสาทเป็นรูปแบบทรงฝักข้าวโพดมีลักษณะตั้งตรงรูปเพรียวปลายยอดมีลักษณะเครื่องจะกลม

ลวดลายของงานประดับตกแต่งเป็นลวดลายไทยแบบลายซ้อแทงลายลายกระจังตาอ้อย ลายใบไม้ร่วง และลายหน้ากระดานลายเกลียว ลายซ้อแทงลายจะอยู่ในส่วนบัวกลุ่ม, กลีบขนุนและบันแถลง

ตาราง 9 สรุปลวดลายพระปรางค์วัดอรุณ พระปรางค์ประธาน (ส่วนยอด)

ชั้น	ลวดลาย	ตำแหน่งที่ตั้ง
ชั้นส่วนยอด	ลวดลายไทย	ชั้นส่วนยอด
	ลายซ้อแทงลาย	บริเวณในส่วนบัวกลุ่ม, กลีบขนุนและบันแถลง
	ลายกระจังตาอ้อย	บริเวณใต้กลีบขนุนและบันแถลง
	ลายใบไม้ร่วง	บริเวณกอบกลีบขนุนและกอบบันแถลง
	ลายหน้ากระดาน	บริเวณช่วงวัดประคด
	ลายเกลียว	

2. พระปรางค์ทิศองค์ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ

การลำดับการวิเคราะห์ข้อมูลผู้วิจัยได้จัดแบ่งพระปรางค์ออกเป็นส่วนใหญ่ๆ 3 ส่วนด้วยกัน

2.1 ส่วนฐาน

2.2 ส่วนเรือนธาตุ

2.3 ส่วนยอด

2.1 ส่วนฐาน

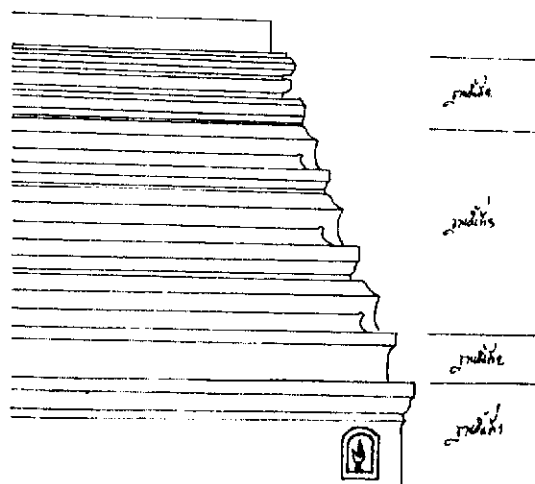
ส่วนฐานพระปรางค์ทิศองค์ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ประกอบไปด้วยชั้นต่างๆ จำนวน 4 ชั้น ซึ่งในการวิเคราะห์ได้แยกออกเป็นส่วนดังนี้

2.1.1 ฐานชั้นที่ 1

2.1.2 ฐานชั้นที่ 2

2.1.3 ฐานชั้นที่ 3

2.1.4 ฐานชั้นที่ 4

ภาพประกอบ 54 ภาพด้านฐานพระปรางค์วัดอรุณงค์ที่ 2

2.1.1 ฐานชั้นที่ 1 ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง

เป็นฐานสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้ 32 สามารถเดินได้รอบด้านมีลักษณะฐานสูง

ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง ประเภทประดับกระเบื้องถ้วยและประเภทหล่อซีเมนต์ ประเภทหล่อซีเมนต์เป็นการหล่อรูปกัณณรและกัณณาริ

ฐานชั้นที่ 1 ลวดลายของงานประดับ

ลวดลายของงานประดับเป็นลายไทย ลายดอกไม้ร่วง ลายดอกกลอยใบเกลียว ลายช่อหางลาย ลายกระจังตาอ้อย ลายบัวหงาย และลายคชะ รูปกัณณรมีจำนวน 8 รูปและกัณณาริมีจำนวน 12 รูป

2.1.2 ฐานชั้นที่ 2 ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง ประเภทประดับกระเบื้องถ้วยและประเภทปูนปั้นและกระเบื้องถ้วย ลักษณะงานปูนปั้นและกระเบื้องถ้วยเป็นงานประติมากรรมรูปกระบี่และรูปมารโดยเป็นการประดับแบบสลับกันโดยใช้กรรมวิธีปั้นและใช้กระเบื้องถ้วยตัดขอบนำมาประดับเป็นลวดลายต่างๆ

2.1.2 ฐานชั้นที่ 2 ลวดลายของงานประดับตกแต่ง

ลวดลายของงานประดับเป็นลายไทยลายบัวปากพาน ลายเกลียว ลายกระบี่ได้แก่ รูปกระบี่และรูปมาร

2.1.2 ฐานชั้นที่ 3 ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง

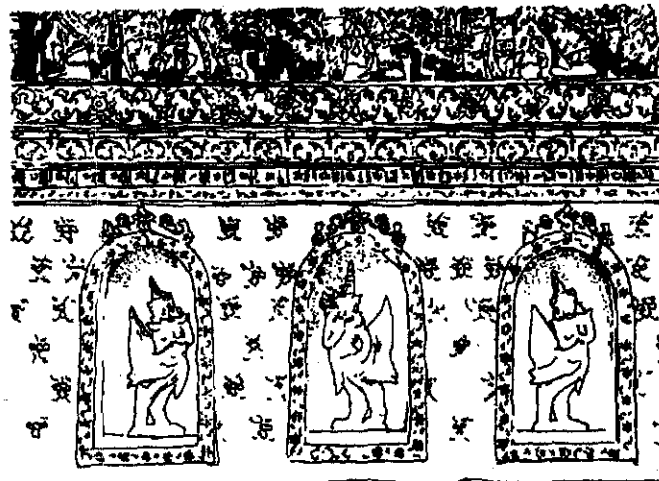
ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่งประเภทประดับกระเบื้องถ้วย เป็นการใช้กระเบื้องถ้วยแบบตัดขอบ นำมาประดับเป็นเพชรและกลีบดอก บ้างก็ใช้ประเภทดอกใบสำเร็จรูปในการประดับเป็นลวดลาย

2.1.2 ฐานชั้นที่ 3 ลวดลายของงานประดับตกแต่ง

ลวดลายประดับตกแต่งเป็นลายไทย ลายบัวหงาย, ลายเกลียว, ลายใบไม้ร่วงและลายช่อหางลาย ลายแต่ละลายจะอยู่ในส่วนต่างๆ ของฐานมีสองสายที่อยู่แตกต่างออกไปคือลายใบไม้ร่วงและลายช่อหางลาย ลายใบไม้ร่วงอยู่ในบริเวณใต้ท้องสิงห์ ลายช่อหางลายจะอยู่บริเวณข้างสิงห์ตรงกลางระหว่างข้างสิงห์

2.1.2 ชั้นที่ 4 ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง

ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง ประเภทประดับกระเบื้องถ้วยโดยใช้กระเบื้องถ้วยตัดประกอบเป็นกลีบดอกเกษรดอกและใช้กระเบื้องสำเร็จรูป รูปใบไม้ รูปก้านใบ นำมาประกอบเป็นลวดลาย

ภาพประกอบ 55 ลายเส้นรูปกษัตริย์และกษัตริณี

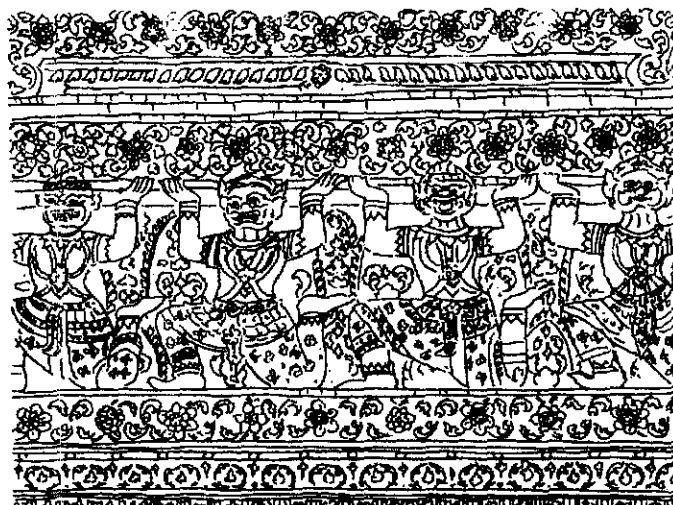
2.1.2 ชั้นที่ 4 ลวดลายของงานประดับตกแต่ง

ลวดลายของงานประดับตกแต่งเป็นลายไทย, ลายบัวหงาย, ลายเกลียวดอกกลอย และลาย

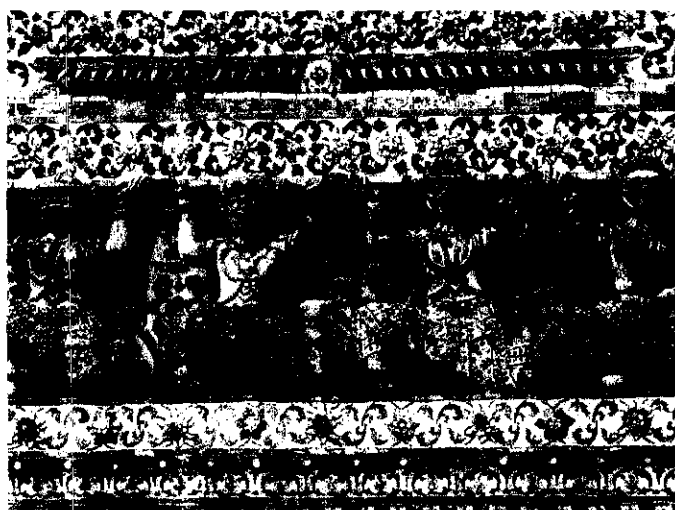
ข้อทรงลาย

ภาพประกอบ 56 รูปกษัตริย์และกษัตริณี

ภาพประกอบ 57 ลายเส้นฐานชั้นที่ 2

ภาพประกอบ 58 ส่วนฐานชั้นที่ 2

ตาราง 10 สรุปลวดลาย พระปรางค์ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ (ส่วนฐาน)

ชั้น	ลวดลาย	ตำแหน่งที่ตั้ง
ชั้นส่วนฐาน		จำนวน 4 ชั้น
ชั้นที่ 1	ลายไทย ลายดอกไม้วัง	บริเวณผนังอาคาร
	ลายเกลียว	เหนือชั้นบัวหงายบริเวณหน้ากระดานและบริเวณกรอบซุ้ม กinnar และกinnari
	ลายซ้อแทงลาย	บริเวณบนกรอบซุ้มกinnar และกinnari
	ลายกระจับตาอ้อย	บริเวณบัวลูกแก้วเหนือผนังอาคารมีลักษณะลายคว่ำ
	ลายบัวหงาย	บริเวณชั้นบัวหงายใต้ชั้นหน้ากระดาน
	ลายไทยกลุ่มคชะ รูป กinnar และกinnari	จำนวน 12 รูป บริเวณผนังอาคารโดยจะมีการเจาะเป็นช่อง ภายในจะเป็นรูปกinnar และกinnari สลับกัน

ตาราง 10 (ต่อ)

ชั้น	ลวดลาย	ตำแหน่งที่ตั้ง
ชั้นที่ 2	ลายไทย ลายบัวจงกล ลายเกลียว	บริเวณชั้นกระบี่แบกและมารแบกลวดลายจะอยู่บริเวณด้าน หลังมีลักษณะเป็นลายโปร่งไม่ทึบซ้อนชั้นกัน บริเวณหน้ากระดานเหนือชั้นกระบี่แบกและมารแบก
	ลายไทยกลุ่มกระบี่รูป กระบี่แบกและมารแบก	ชั้นกระบี่แบกและมารแบกโดยจะมีลักษณะสลับกันเป็น ประติมากรรมลอยตัวประดับด้วยกระเบื้องด้วยดัดขอบทำ เป็นเครื่องทรงเต็มยศ
ชั้นที่ 3	ลายไทย บัวหงาย ลายเกลียว	บริเวณบัวหงายจะใช้ดอกและใบประกอบเป็นรูปบัว บริเวณตำแหน่งหน้ากระดานเหนือบัวหงายและบริเวณท้อง สิงห์
	ลายใบไม้ร่วง	บริเวณใต้ท้องสิงห์
	ลายช่อหางลาย	บริเวณหลังท้องสิงห์จะอยู่ในลักษณะลายคว่ำลง
ชั้นที่ 4	ลายไทย ลายบัวหงาย	บริเวณบัวหงายลักษณะใช้ใบไม้ทำเป็นกลีบซ้อนทับกัน ตรงกลางจะเป็นรูปดอกไม้ใช้กระเบื้องสำเร็จทำเป็นลวดลาย
	ลายเกลียวดอกกลอย	บริเวณหน้ากระดานและบัวลูกแก้วมีลักษณะเป็นดอกไม้ใหญ่ สลับกับดอกไม้เล็ก ดอกใหญ่จะใช้เปลือกหอยทำเป็นกลีบดอก และใช้กระเบื้องดัดขอบทำเป็นเกสรดอกไม้เล็กจะใช้กระเบื้อง สำเร็จประกอบเป็นดอกเฉพาะในส่วนหน้ากระดานบริเวณบัว ลูกแก้วจะใช้ดอกสำเร็จทำเป็นลวดลายเกลียว
	ลายช่อหางลาย	จะอยู่ในตำแหน่งบัวคว่ำจะใช้ดอกไม้สำเร็จรูปประกอบเป็น ดอก

2.2 ส่วนเรือนธาตุ

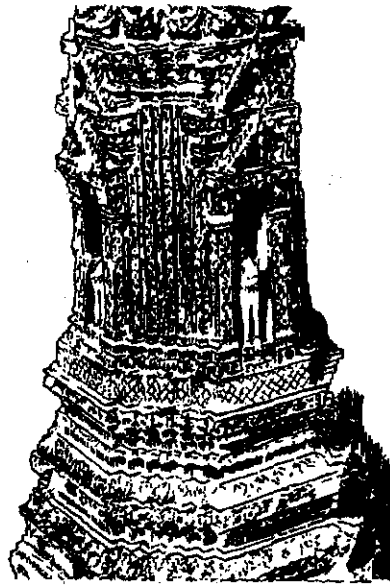
ส่วนเรือนธาตุตั้งอยู่บนฐาน 4 เหลี่ยมย่อมุมไม้ 12 เนื่องจากมีเสาซุ้มทิศยื่นออกมาจากส่วน
เรือนธาตุข้างละสองเสาจึงเพิ่มเป็นมุมละ 7 รวมได้ย่อมุมไม้ 28 ตัวเรือนธาตุจะมีลักษณะที่บันฑิตซุ้มทิศแต่ละ
ด้านจะตั้งตรงกับทิศทั้ง 4 ทิศ มีลักษณะเป็นซุ้มทรงบันฑิต หรือทรงจั่วมีลักษณะลดหลั่นชั้นหรือซ้อนชั้นกัน
มาก

ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง

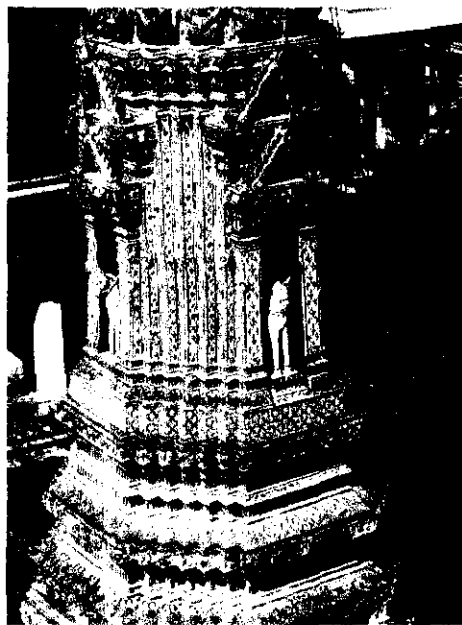
ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง ประเภทประดับกระเบื้องถ้วยและประเภทปูนปั้นและ
กระเบื้องถ้วย ประเภทกระเบื้องถ้วยจะใช้กระเบื้องถ้วยดัดขอบทำเป็นดอกกลอย และใช้กระเบื้องสำเร็จรูปทำ
เป็นลวดลายต่างๆ ประเภทปูนปั้นและกระเบื้องถ้วยจะอยู่ในงานประติมากรรมรูปพระพายทรงม้าซึ่งประดับ
อยู่ในคูหาซุ้มทิศ

ลวดลายของงานประดับตกแต่ง

ลวดลายของงานประดับตกแต่ง เป็นลวดลายไทย ลายกนกและนารี ลายกนกมีลวดลายดังนี้
ลายก้านต่อดอก, ลายก้ามปู,ลายบัวจงกล, ลายบัวคว่ำ, ลายเกลียวบัวลูกแก้ว ลายบัวลูกแก้ว,ลายดอกกรวย
และลายประจายาม,ลายนารูปพระพายทรงน้ำ 4 รูปเทพพนม 20 รูป ลายกระจับปี่ 20 รูป

ภาพประกอบ 59 ลายเส้นส่วนเรือนธาตุ

ภาพประกอบ 60 ส่วนเรือนธาตุ

ตาราง 11 สรปลดลาย พระปรางค์ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ (ส่วนเรือนธาตุ)

ชั้น	ลดลาย	ตำแหน่งที่ตั้ง
ชั้นส่วนเรือนธาตุ	ลายไทยกลุ่มนก	
	ลายก้านต่อดอก	หน้าบันและเสาซุ้มทิศบริเวณหน้าบันลักษณะดอกมีสี่ดอก โดยเป็นซอด้วงขึ้นสองดอกและซ้ายขวาอีกข้างละหนึ่งดอก
	ลายเกลียว	บริเวณหน้ากระดานใต้ซุ้มหน้าบัน
	ลายกำมปู	บริเวณย่อมุมผนังอาคารจะอยู่ในแนวตั้ง
	ลายบัวจงกล	บริเวณหัวเสาซุ้มทิศและปลายเสาซุ้มทิศด้านบนจะมีลักษณะ หงายด้านล่างจะมีลักษณะคว่ำลงและชั้นอัสดง
	ลายบัวหงาย	บริเวณบัวหงายยกขึ้นหน้าบันชั้นที่สองและยกขึ้นอัสดงมี ลักษณะเป็นดอกใบสำเภาเข้ามาประกอบเป็นลายบัวหงาย
	กระจับตาอ้อย	บริเวณมุมของย่อมุมไม้ 28 และบริเวณบัวลูกแก้วถัดจากหัว เสา
	ลายประจำยาม	บริเวณกึ่งกลางของเสาซุ้มทิศอยู่บริเวณมุมเสาด้านนอก
	ลายไทยกลุ่มนารูปพระ พายทรงม้า	บริเวณคูหาซุ้มทิศมีลักษณะทำนงบนหลังม้าประดับตกแต่ง ด้วยกระเบื้องตัดขอบ
	รูปเทพพนม	อยู่ในชั้นอัสดงชั้นที่ 2 ด้านหลังเป็นรูปบัวจงกล
	ลายไทยกลุ่มคชรูปครุฑ	อยู่ในชั้นอัสดงชั้นที่ 1 ด้านหลังเป็นรูปบัวจงกล
	แบก	

2.3 ส่วนยอด

ส่วนยอดมีแผนผังเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 20 ประกอบไปด้วยชั้นอัสดง ชั้นรัดประคด ชั้น บัวกลุ่มประดับด้วยนาครในชั้นบนสุด

2.3 ประเภทวัสดุที่ใช้ประดับตกแต่ง

ประเภทวัสดุที่ใช้ประดับตกแต่ง ประเภทประดับกระเบื้องถ้วย ประเภทประดับกระเบื้องถ้วยใน ชั้นนี้จะใช้กระเบื้องลายสำเภารูปดอก รูปใบนำมาประดับ

2.3 รูปแบบของพระปรางค์

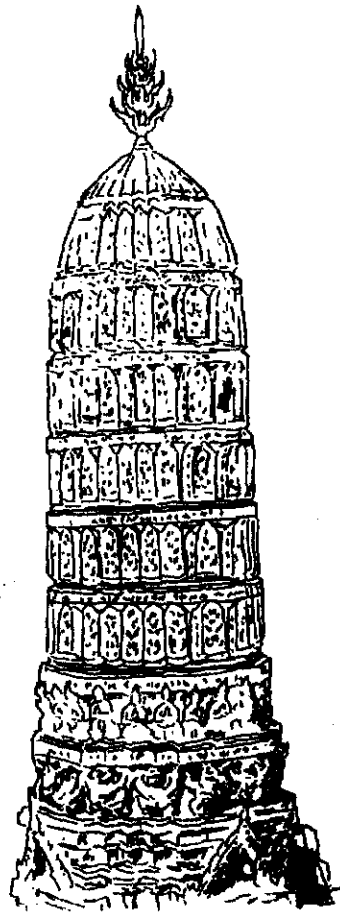
รูปแบบของพระปรางค์ รูปทรงฝักข้าวโพด มีลักษณะสูงเพรียว ตั้งตรงยอดปรางค์มีลักษณะย่อ มุมแบบถี่และละเอียด

2.3 ลดลายของงานประดับ

ลดลายของงานประดับเป็นลายไทยประเภทลายดอกลอยใบเกลียว, ลายซอแทงลาย

ลดลายของงานประดับเป็นลายไทยกลุ่มนก ลายดอกลอยใบเกรียว ลายซอแทงลาย และลาย

ใบไม้ร่วง

ภาพประกอบ 61 ลายเส้นส่วนยอดพระปรางค์องค์ที่ 2

ภาพประกอบ 62 ยอดพระปรางค์องค์ที่ 2

ตาราง 12 สรุปลวดลาย พระปรางค์ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ (ส่วนยอด)

ชั้น	ลวดลาย	ตำแหน่งที่ตั้ง
ชั้นส่วนยอด	ลายไทย ลายเกลียว	ชั้นรัดประคด มีลักษณะเป็นดอกใบสำเร็จรูป นำมาประดับเป็นเกลียว ช่วงดอกด้านล่างบริเวณต่อดอกจะมีรูปดอกตูม
	ลายช่อหางลาย	บริเวณบันแถลงและกลีบขนุนมีลักษณะเป็นดอกใบสำเร็จรูป นำมาประดับเป็นลายช่อหางลาย
	ลายใบไม้ร่วง	บริเวณขอบบันแถลงและขอบกลีบขนุน

3. พระปรางค์ทิศองค์ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ

การลำดับการวิเคราะห์ข้อมูลผู้วิจัยได้จัดแบ่งพระปรางค์ออกเป็นส่วนใหญ่ๆ 3 ส่วนด้วยกัน

3.1 ส่วนฐาน

3.2 ส่วนเรือนธาตุ

3.3 ส่วนยอด

3.1 ส่วนฐาน

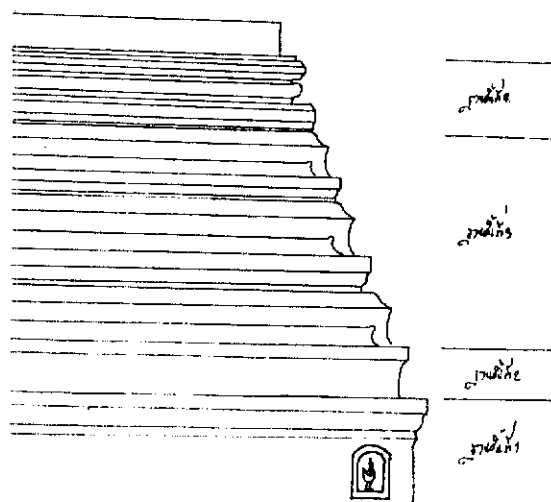
ส่วนฐานพระปรางค์ทิศองค์ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ประกอบไปด้วยชั้นต่างๆ จำนวน 4 ชั้น ซึ่งในการวิเคราะห์ได้แยกออกเป็นส่วนดังนี้

3.1.1 ฐานชั้นที่ 1

3.1.2 ฐานชั้นที่ 2

3.1.3 ฐานชั้นที่ 3

3.1.4 ฐานชั้นที่ 4

ภาพประกอบ 63 ภาพด้านฐานพระปรางค์วัดอรุณองค์ที่ 3

3.1.1 ฐานชั้นที่ 1 ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง

เป็นฐานสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้ 32 สามารถเดินได้รอบด้านมีลักษณะฐานสูง

ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง ประเภทประดับกระเบื้องถ้วยและประเภทหล่อซีเมนต์ ประเภทหล่อซีเมนต์เป็นการหล่อรูปกัณเฑาะว์และกัณณาริ

ฐานชั้นที่ 1 ลวดลายของงานประดับ

ลวดลายของงานประดับเป็นลายไทย ลายดอกไม้ร่วง ลายดอกกลีบใบเกลียว ลายช่อหางลาย ลายกระจังตาอ้อย ลายบัวหงาย และลายคชะ รูปกัณเฑาะว์มีจำนวน 8 รูปและกัณณาริมีจำนวน 12 รูป

3.1.2 ฐานชั้นที่ 2 ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง ประเภทประดับกระเบื้องถ้วยและ

ประเภทปูนปั้นและกระเบื้องถ้วย ลักษณะงานปูนปั้นและกระเบื้องถ้วยเป็นงานประติมากรรมรูปกระบี่และรูปมารโดยเป็นการประดับแบบสลับกันโดยใช้กรรมวิธีการปั้นและใช้กระเบื้องถ้วยตัดขอบนำมาประดับเป็นลวดลายต่างๆ

3.1.2 ฐานชั้นที่ 2 ลวดลายของงานประดับตกแต่ง

ลวดลายของงานประดับเป็นลายไทยลายบัววงกลลายเกลียว ลายกระบี่ได้แก่ รูปกระบี่และรูปมาร

3.1.2 ฐานชั้นที่ 3 ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง

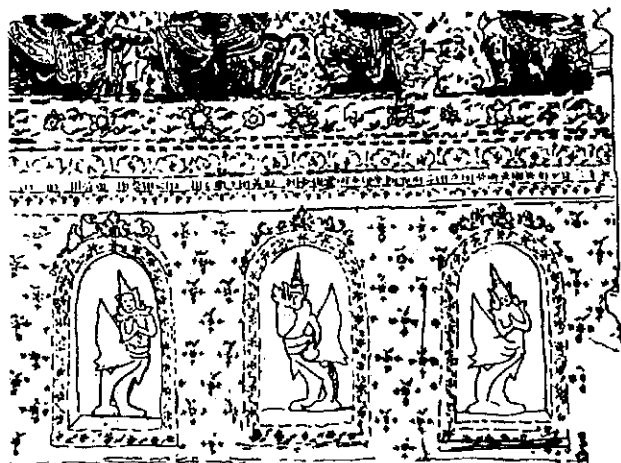
ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่งประเภทประดับกระเบื้องถ้วย เป็นการใช้กระเบื้องถ้วยแบบตัดขอบ นำมาประดับเป็นเพชรและกลีบดอก บ้างก็ใช้ประเภทดอกไม้สำเร็จรูปในการประดับเป็นลวดลาย

3.1.2 ฐานชั้นที่ 3 ลวดลายของงานประดับตกแต่ง

ลวดลายประดับตกแต่งเป็นลายไทย ลายบัวหงาย, ลายเกลียว, ลายใบไม้ร่วงและลายช่อหางลาย ลายแต่ละลายจะอยู่ในส่วนต่างๆ ของฐานมีสองลายที่อยู่แตกต่างออกไปคือลายใบไม้ร่วงและลายช่อหางลาย ลายใบไม้ร่วงอยู่ในบริเวณใต้ท้องสิงห์ ลายช่อหางลายจะอยู่บริเวณแข้งสิงห์ตรงกลางระหว่างแข้งสิงห์

3.1.2 ฐานชั้นที่ 4 ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง

ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง ประเภทประดับกระเบื้องถ้วยโดยใช้กระเบื้องถ้วยตัดประกอบเป็นกลีบดอกเพชรดอกและใช้กระเบื้องสำเร็จรูป รูปใบไม้ รูปก้านใบ นำมาประกอบเป็นลวดลาย

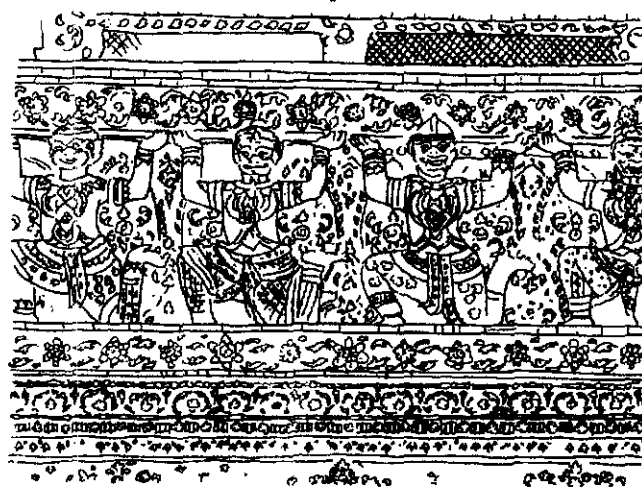
ภาพประกอบ 64 ลายเส้นรูปกัณเฑาะว์และกัณณาริ

3.1.2 ฐานชั้นที่ 4 ลวดลายของงานประดับตกแต่ง

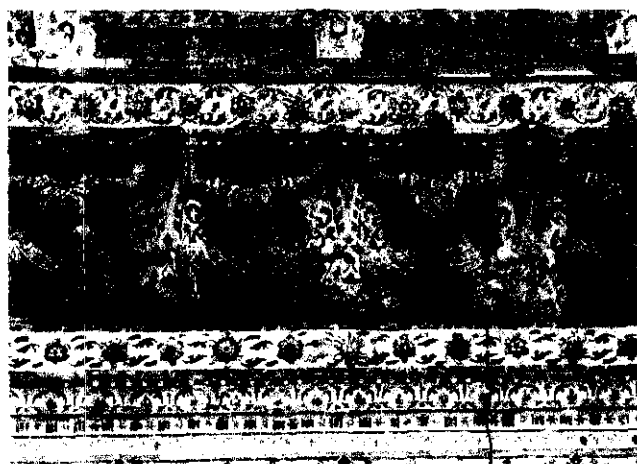
ลวดลายของงานประดับตกแต่งเป็นลายไทย, ลายบัวหงาย, ลายเกลียวดอกลอย ลายบัวลูกแก้วและลายบัวคว่ำ

ภาพประกอบ 65 รูปกนิษฐและกนิษฐา

ภาพประกอบ 66 ลายเส้นฐานชั้นที่ 2

ภาพประกอบ 67 ส่วนฐานชั้นที่ 2

ตาราง 13 สรุปลวดลาย พระปรางค์ทึตตะวันตกเฉียงเหนือ (ส่วนฐาน)

ชั้น	ลวดลาย	ตำแหน่งที่ตั้ง
ชั้นส่วนฐาน		จำนวน 4 ชั้น
ชั้นที่ 1	ลายไทย ลายดอกไม้ร่วง ลายเกลียว	บริเวณผนังอาคาร เหนือชั้นบัวหงายบริเวณหน้ากระดานและบริเวณกรอบซุ้ม กัณนรและกัณนรี
	ลายช่อแทงลาย	บริเวณบนกรอบซุ้มกัณนรและกัณนรี
	ลายกระจับตาอ้อย	บริเวณบัวลูกแก้วเหนือผนังอาคารมีลักษณะลายคว่ำ
	ลายบัวหงาย	บริเวณชั้นบัวหงายใต้ชั้นหน้ากระดาน
ชั้นที่ 2	ลายไทยกลุ่มคชะ รูป กัณนรและกัณนรี	จำนวน 12 รูป บริเวณผนังอาคารโดยจะมีการเจาะเป็นช่อง ภายในจะเป็นรูปกัณนรและกัณนรีสลับกัน
	ลายไทย ลายบัวจงกล ลายเกลียว	บริเวณชั้นกระปี่แบกและมารแบกลวดลายจะอยู่บริเวณด้าน หลังมีลักษณะเป็นลายโปร่งไม่ทับซ้อนชั้นกัน
	ลายไทยกลุ่มกระปี่รูป กระปี่แบกและมารแบก	บริเวณหน้ากระดานเหนือชั้นกระปี่แบกและมารแบก ชั้นกระปี่แบกและมารแบกโดยจะมีลักษณะสลับกันเป็น ประติมากรรมลอยตัวประดับด้วยกระเบื้องถ้วยดัดขอบทำ เป็นเครื่องทรงเต็มยศ
ชั้นที่ 3	ลายไทย บัวหงาย ลายเกลียว	บริเวณบัวหงายจะใช้ดอกและใบประกอบเป็นรูปบัว บริเวณตำแหน่งหน้ากระดานเหนือบัวหงายและบริเวณท้อง สิงห์
	ลายใบไม้ร่วง	บริเวณใต้ท้องสิงห์
	ลายช่อแทงลาย	บริเวณหลังท้องสิงห์จะอยู่ในลักษณะลายคว่ำลง
ชั้นที่ 4	ลายไทย ลายบัวหงาย	บริเวณบัวหงายลักษณะใช้ใบไม้ทำเป็นกลีบบัวซ้อนทับกัน ตรงกลางจะเป็นรูปดอกไม้ใช้กระเบื้องสำเร็จทำเป็นลวดลาย
	ลายเกลียวดอกลอย	บริเวณหน้ากระดานและบัวลูกแก้วมีลักษณะเป็นดอกไม้ใหญ่ สลับกับดอกไม้เล็ก ดอกใหญ่จะใช้เปลือกหอยทำเป็นกลีบดอก และใช้กระเบื้องดัดขอบทำเป็นเกสรดอกไม้เล็กจะใช้กระเบื้อง สำเร็จประกอบเป็นดอกเฉพาะในส่วนหน้ากระดานบริเวณบัว ลูกแก้วจะใช้ดอกสำเร็จทำเป็นลวดลายเกลียว
	ลายช่อแทงลาย	จะอยู่ในตำแหน่งบัวคว่ำจะใช้ดอกใบสำเร็จรูปประกอบเป็น ดอก

3.2 ส่วนเรือนธาตุ

ส่วนเรือนธาตุตั้งอยู่บนฐาน 4 เหลี่ยมย่อมุมไม้ 12 เนื่องจากมีเสาซุ้มทิศยื่นออกมาจากส่วนเรือนธาตุข้างละสองเสาจึงเพิ่มเป็นมุมละ 7 รวมได้ย่อมุมไม้ 28 ตัวเรือนธาตุจะมีลักษณะที่บันชุ้มทิศแต่ละ

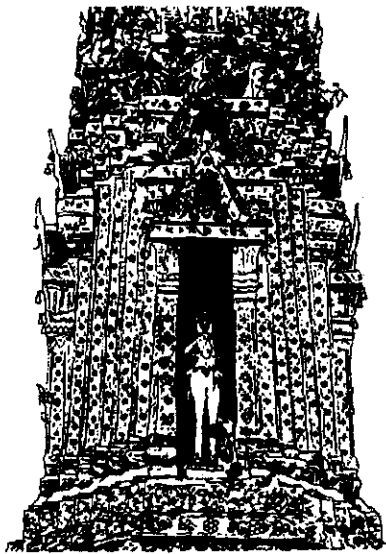
ด้านจะต้องตรงกับทิศทั้ง 4 ทิศ มีลักษณะเป็นซุ้มทรงบันแถลง หรือทรงจั่วมีลักษณะลดหลั่นชั้นหรือซ้อนชั้นกันมาก

ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง

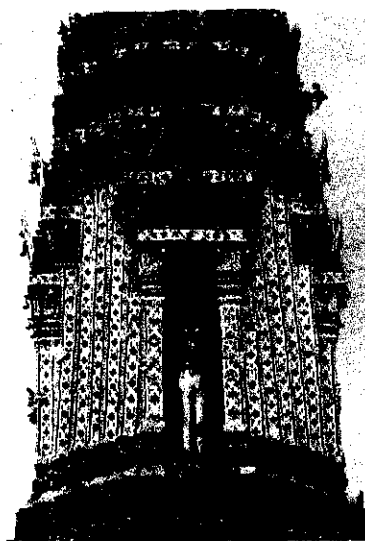
ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง ประเภทประดับกระเบื้องถ้วยและประเภทปูนปั้นและกระเบื้องถ้วย ประเภทกระเบื้องถ้วยจะใช้กระเบื้องถ้วยดัดขอบทำเป็นดอกกลอย และใช้กระเบื้องสำเร็จรูปทำเป็นลวดลายต่างๆ ประเภทปูนปั้นและกระเบื้องถ้วยจะอยู่ในงานประติมากรรมรูปพระพายทรงม้าซึ่งประดับอยู่ในคูหาซุ้มทิศ

ลวดลายของงานประดับตกแต่ง

ลวดลายของงานประดับตกแต่ง เป็นลวดลายไทย ลายกนกและนารี ลายกนกมีลวดลายดังนี้ ลายก้านต่อดอก, ลายก้ามปู, ลายบัวจงกล, ลายบัวคว่ำ, ลายดอกกรวยใบเกลียวบัวลูกแก้ว, ลายบัวลูกแก้ว, ลายดอกกรวย, ลายประจ๋ายาม, ลายนารูปพระพายทรงม้า 4 รูป รูปเทพพนม 20 รูป ลายคชรูปครุฑแบก 20 รูป ปัจจุบันรูปพระพายทรงม้าด้านทิศใต้ พระพักศหักครึ่ง

ภาพประกอบ 68 ลายเส้นส่วนเรือนธาตุ

ภาพประกอบ 69 ส่วนเรือนธาตุ

ตาราง 14 สรุลวดลาย พระปรางค์ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ (ส่วนเรือนธาตุ)

ชั้น	ลวดลาย	ตำแหน่งที่ตั้ง
ชั้นส่วนเรือนธาตุ	ลายไทยกลุ่มนก	
	ลายก้านดอก	หน้าบันและเสาซุ้มทิศบริเวณหน้าบันลักษณะดอกไม้สดดอก โดยเป็นช่อตั้งขึ้นสองดอกและซ้ายขวาอีกข้างละหนึ่งดอก
	ลายเกลียว	บริเวณหน้ากระดานใต้ซุ้มหน้าบัน
	ลายกำมปู	บริเวณย่อมุมผนังอาคารจะอยู่ในแนวตั้ง
	ลายบัวจงกล	บริเวณหัวเสาซุ้มทิศและปลายเสาซุ้มทิศด้านบนจะมีลักษณะ หงายด้านล่างจะมีลักษณะคว่ำลงและชั้นอัสดง
	ลายบัวหงาย	บริเวณบัวหงายยกขึ้นหน้าบันชั้นที่สองและยกขึ้นอัสดงมี ลักษณะเป็นดอกไม้สำเร็จนำมาประกอบเป็นลายบัวหงาย
	กระจับตาอ้อย	บริเวณมุมของย่อมุมไม้ 28 และบริเวณบัวลูกแก้วถัดจากหัว เสา
	ลายประจำยาม	บริเวณกึ่งกลางของเสาซุ้มทิศอยู่บริเวณมุมเสาด้านนอก
	ลายไทยกลุ่มนารูปพระ พายทรงม้า	บริเวณคูหาซุ้มทิศมีลักษณะทำนึ่งบนหลังม้าประดับตกแต่ง ด้วยกระเบื้องตัดขอบ
	รูปเทพพนม	อยู่ในชั้นอัสดงชั้นที่ 2 ด้านหลังเป็นรูปบัวจงกล
	ลายไทยกลุ่มคชรูปครุฑ แบก	อยู่ในชั้นอัสดงชั้นที่ 1 ด้านหลังเป็นรูปบัวจงกล

3.3 ส่วนยอด

ส่วนยอดมีแผนผังเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 20 ประกอบไปด้วยชั้นอัสดง ชั้นรัดประคด ชั้น
บัวกลุ่มประดับด้วยนาคูไลในส่วนชั้นบนสุด

3.3 ประเภทวัสดุที่ใช้ประดับตกแต่ง

ประเภทวัสดุที่ใช้ประดับตกแต่ง ประเภทประดับกระเบื้องถ้วย ประเภทประดับกระเบื้องถ้วยใน
ชั้นนี้จะใช้กระเบื้องลายสำเร็จรูปดอก รูปใบนำมาประดับ

3.3 รูปแบบของพระปรางค์

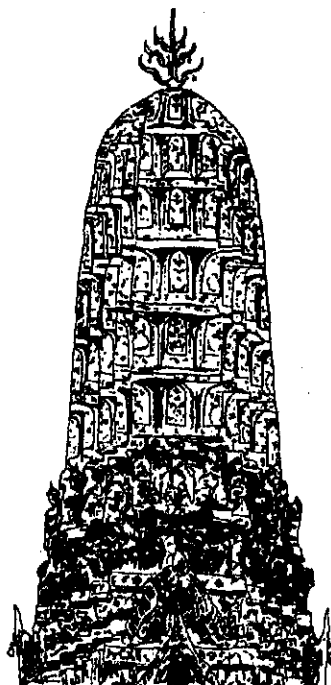
รูปแบบของพระปรางค์ รูปทรงฝักข้าวโพด มีลักษณะสูงเพรียว ตั้งตรงยอดปรางค์มีลักษณะย่อ
มุมแบบถี่และละเอียด

3.3 ลวดลายของงานประดับ

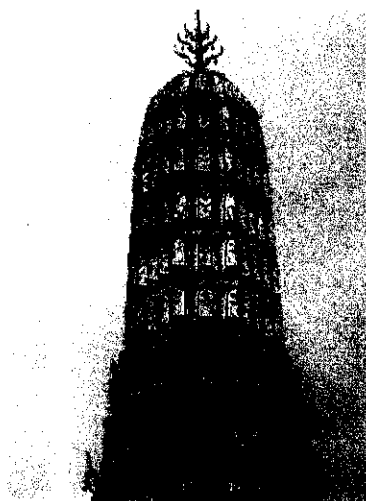
ลวดลายของงานประดับเป็นลายไทยประเภทลายดอกลอยใบเกลียว,ลายช่อหางลาย

ลวดลายของงานประดับเป็นลายไทยกลุ่มนก ลายดอกลอยใบเกรียว ลายช่อหางลาย และลาย

ใบไม้ร่วง

ภาพประกอบ 70 ลายเส้นส่วนยอดพระปรางค์องค์ที่ 3

ภาพประกอบ 71 ยอดพระปรางค์องค์ที่ 3

ตาราง 15 สรุปลวดลาย พระปรางค์ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ (ส่วนยอด)

ชั้น	ลวดลาย	ตำแหน่งที่ตั้ง
ชั้นส่วนยอด	ลายไทย ลายเกลียว	ชั้นวัดประคด มีลักษณะเป็นดอกใบสำเร็จรูป นำมาประดับเป็นเกลียว ช่วงดอกด้านล่างบริเวณต่อดอกจะมีรูปดอกตูม
	ลายช่อหางลาย	บริเวณบันแถลงและกลีบขนุนมีลักษณะเป็นดอกใบสำเร็จรูป นำมาประดับเป็นลายช่อหางลาย
	ลายใบไม้ร่วง	บริเวณขอบบันแถลงและขอบกลีบขนุน

4. พระปรางค์ทศองค์ทิศตะวันตกเฉียงใต้

การลำดับการวิเคราะห์ข้อมูลผู้วิจัยได้จัดแบ่งพระปรางค์ออกเป็นส่วนใหญ่ๆ 3 ส่วนด้วยกัน

4.1 ส่วนฐาน

4.2 ส่วนเรือนธาตุ

4.3 ส่วนยอด

4.1 ส่วนฐาน

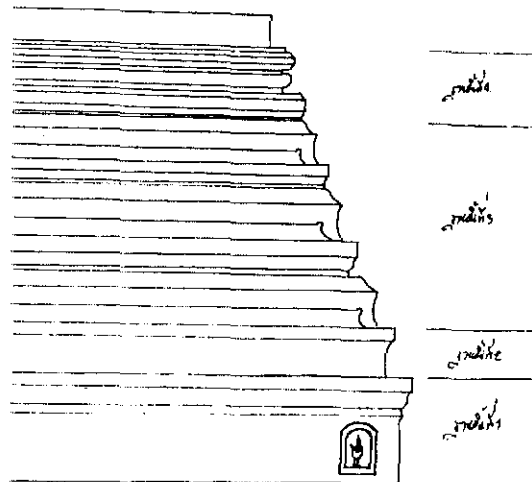
ส่วนฐานพระปรางค์ทศองค์ทิศตะวันตกเฉียงใต้ ประกอบไปด้วยชั้นต่างๆ จำนวน 4 ชั้น ซึ่งในการวิเคราะห์ได้แยกออกเป็นส่วนดังนี้

4.1.1 ฐานชั้นที่ 1

4.1.2 ฐานชั้นที่ 2

4.1.3 ฐานชั้นที่ 3

4.1.4 ฐานชั้นที่ 4

ภาพประกอบ 72 ภาพด้านฐานพระปรางค์วัดอรุณองค์ที่ 4

4.1.1 ฐานชั้นที่ 1 ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง

เป็นฐานสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้ 32 สามารถเดินได้รอบด้านมีลักษณะฐานสูง

ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง ประเภทประดับกระเบื้องถ้วยและประเภทหล่อซีเมนต์ ประเภทหล่อซีเมนต์เป็นการหล่อรูปกัณฐะและกัณฐาริ

ฐานชั้นที่ 1 ลวดลายของงานประดับ

ลวดลายของงานประดับเป็นลายไทย ลายดอกไม้ร่วง ลายดอกกลอยใบเกลียว ลายช่อแยง ลาย ลายกระจังตาอ้อย ลายบัวหงาย และลายคชะ รูปกัณฐะมีจำนวน 8 รูปและกัณฐาริมีจำนวน 12 รูป

4.1.2 ฐานชั้นที่ 2 ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง ประเภทประดับกระเบื้องถ้วยและประเภทปูนปั้นและกระเบื้องถ้วย ลักษณะงานปูนปั้นและกระเบื้องถ้วยเป็นงานประติมากรรมรูปกระบี่และรูปมารโดยเป็นการประดับแบบสลับกัน

4.1.2 ฐานชั้นที่ 2 ลวดลายของงานประดับตกแต่ง

ลวดลายของงานประดับเป็นลายไทยลายบัวปากพาน ลายเกลียว ลายกระบี่ได้แก่ รูปกระบี่ และรูปมาร

4.1.2 ฐานชั้นที่ 3 ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง

ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่งประเภทประดับกระเบื้องถ้วย เป็นการใช้กระเบื้องถ้วยแบบตัดขอบ นำมาประดับเป็นเกสรและถ้วยดอก บ้างก็ใช้ประเภทดอกไม้สำเร็จรูปในการประดับเป็นลวดลาย

4.1.2 ฐานชั้นที่ 3 ลวดลายของงานประดับตกแต่ง

ลวดลายประดับตกแต่งเป็นลายไทย ลายบัวหงาย, ลายเกลียว, ลายใบไม้ร่วงและลายช่อแทงลาย ลายแต่ละลายจะอยู่ในส่วนต่างๆ ของฐานมีสองลายที่อยู่แตกต่างออกไปคือลายใบไม้ร่วงและลายช่อแทงลาย ลายใบไม้ร่วงอยู่ในบริเวณใต้ท้องสิงห์ ลายช่อแทงลายจะอยู่บริเวณข้างสิงห์ตรงกลางระหว่างข้างสิงห์

4.1.2 ฐานชั้นที่ 4 ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง

ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง ประเภทประดับกระเบื้องถ้วยโดยใช้กระเบื้องถ้วยตัดประกอบเป็นกลีบดอกเกสรดอกและใช้กระเบื้องสำเร็จรูปใบไม้ก้านใบ นำมาประกอบเป็นลวดลาย

ภาพประกอบ 73 ลายเส้นรูปกนิษฐและกนิษฐ

4.1.2 ฐานชั้นที่ 4 ลวดลายของงานประดับตกแต่ง

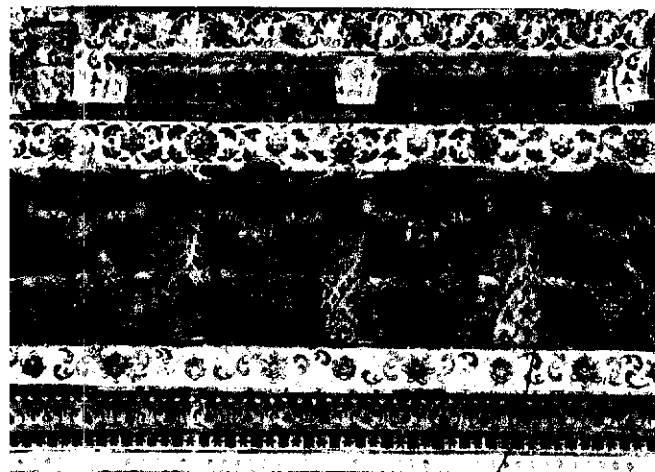
ลวดลายของงานประดับตกแต่งเป็นลายไทย, ลายบัวหงาย, ลายเกลียวดอกลอย ลายบัวลูกแก้วและลายบัวคว่ำ

ภาพประกอบ 74 รูปกนิษฐและกนิษฐา

ภาพประกอบ 75 ลายเส้นฐานชั้นที่ 2 องค์ที่ 4

ภาพประกอบ 76 ส่วนฐานชั้นที่ 2 องค์ที่ 4

ตาราง 16 สรุปลวดลาย พระปรางค์ทศทิศวันออกเฉียงใต้ (ส่วนฐาน)

ชั้น	ลวดลาย	ตำแหน่งที่ตั้ง
ชั้นส่วนฐาน		จำนวน 4 ชั้น
ชั้นที่ 1	ลายไทย ลายดอกไม้ร่วง ลายเกลียว	บริเวณผนังอาคาร เหนือชั้นบัวหงายบริเวณหน้ากระดานและบริเวณกรอบซุ้ม กinnรและกinnรี
	ลายช่อหางลาย	บริเวณบนกรอบซุ้มกinnรและกinnรี
	ลายกระจับตาอ้อย	บริเวณบัวลูกแก้วเหนือผนังอาคารมีลักษณะลายคว่ำ
	ลายบัวหงาย	บริเวณชั้นบัวหงายใต้ชั้นหน้ากระดาน
	ลายไทยกลุ่มคชะ รูป กinnรและกinnรี	จำนวน 12 รูป บริเวณผนังอาคารโดยจะมีการเจาะเป็นช่อง ภายในจะเป็นรูปกinnรและกinnรีสลับกัน
ชั้นที่ 2	ลายไทย ลายบัวจกกล ลายเกลียว	บริเวณชั้นกระบี่แบกและมารแยกลวดลายจะอยู่บริเวณด้าน หลังมีลักษณะเป็นลายโปร่งไม่ทึบซ้อนกัน
	ลายไทยกลุ่มกระบี่รูป กระบี่แบกและมารแบก	บริเวณหน้ากระดานเหนือชั้นกระบี่แบกและมารแบก ชั้นกระบี่แบกและมารแบกโดยจะมีลักษณะสลับกันเป็น ประติมากรรมลอยตัวประดับด้วยกระเบื้องด้วยดัดขอบทำ เป็นเครื่องทรงเต็มยศ
ชั้นที่ 3	ลายไทย บัวหงาย ลายเกลียว	บริเวณบัวหงายจะใช้ดอกและใบประกอบเป็นรูปบัว บริเวณตำแหน่งหน้ากระดานเหนือบัวหงายและบริเวณท้อง สิงห์
	ลายใบไม้ร่วง	บริเวณใต้ท้องสิงห์
	ลายช่อหางลาย	บริเวณหลังท้องสิงห์จะอยู่ในลักษณะลายคว่ำลง
ชั้นที่ 4	ลายไทย ลายบัวหงาย	บริเวณบัวหงายลักษณะใช้ใบไม้ทำเป็นกลีบซ้อนทับกัน ตรงกลางจะเป็นรูปดอกไม้ใช้กระเบื้องสำเร็จทำเป็นลวดลาย
	ลายเกลียวดอกกลอย	บริเวณหน้ากระดานและบัวลูกแก้วมีลักษณะเป็นดอกใหญ่ สลับกับดอกเล็ก ดอกใหญ่จะใช้เปลือกหอยทำเป็นกลีบดอก และใช้กระเบื้องดัดขอบทำเป็นเกสรดอกเล็กจะใช้กระเบื้อง สำเร็จประกอบเป็นดอกเฉพาะในส่วนหน้ากระดานบริเวณบัว ลูกแก้วจะใช้ดอกสำเร็จทำเป็นลวดลายเกลียว
	ลายช่อหางลาย	จะอยู่ในตำแหน่งบัวคว่ำจะใช้ดอกใบสำเร็จรูปประกอบเป็น ดอก

4.2 ส่วนเรือนธาตุ

ส่วนเรือนธาตุตั้งอยู่บนฐาน 4 เหลี่ยมย่อมุมไม้ 12 เนื่องจากมีเสาชุ้มทิศยื่นออกมาจากส่วน
เรือนธาตุข้างละสองเสาจึงเพิ่มเป็นมุมละ 7 รวมได้ย่อมุมไม้ 28 ตัวเรือนธาตุจะมีลักษณะที่ปั้นซุ้มทิศแต่ละ

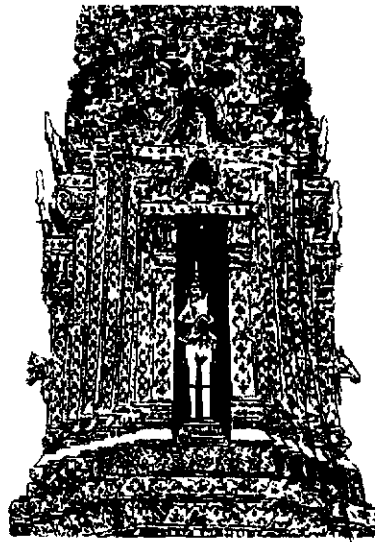
ด้านจะต้องตรงกับทิศทั้ง 4 ทิศ มีลักษณะเป็นซุ้มทวารบันแถลง หรือทรงจั่วมีลักษณะลดหลั่นชั้นหรือซ้อนชั้นกันมาก

ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง

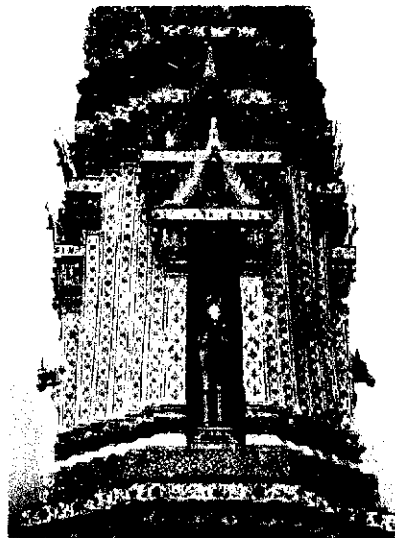
ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง ประเภทประดับกระเบื้องถ้วยและประเภทปูนปั้นและกระเบื้องถ้วย ประเภทกระเบื้องถ้วยจะใช้กระเบื้องถ้วยตัดขอบทำเป็นดอกลอย และใช้กระเบื้องสำเร็จรูปทำเป็นลวดลายต่างๆ ประเภทปูนปั้นและกระเบื้องถ้วยจะอยู่ในงานประติมากรรมรูปพระพายทรงม้าซึ่งประดับอยู่ในคูหาซุ้มทิศ

ลวดลายของงานประดับตกแต่ง

ลวดลายของงานประดับตกแต่ง เป็นลวดลายไทย ลายกนกและนารี ลายกนกมีลวดลายดังนี้ ลายด้านต่อดอก, ลายก้ามปู, ลายบัวจงกล, ลายบัวคว่ำ, ลายดอกกรวยใบเกลียวบัวลูกแก้ว, ลายบัวลูกแก้ว, ลายดอกกรวย, ลายประจายาม, ลายนารีรูปพระพายทรงม้ารูปเทพพนม 20 รูป ลายชะลูดรูปครุฑแบก 20 รูป

ภาพประกอบ 77 ลายเส้นส่วนเรือนธาตุ

ภาพประกอบ 78 ส่วนเรือนธาตุ

ตาราง 17 สรุปลวดลาย พระปรารักษ์ทิศตะวันออกเฉียงใต้ (ส่วนเรือนธาตุ)

ชั้น	ลวดลาย	ตำแหน่งที่ตั้ง
ชั้นส่วนเรือนธาตุ	ลายไทยกลุ่มนก	
	ลายก้านต่อดอก	หน้าบันและเสาซุ้มทิศบริเวณหน้าบันลักษณะดอกมีสี่ดอก โดยเป็นช่อตั้งขึ้นสองดอกและซ้ายขวาอีกข้างละหนึ่งดอก
	ลายเกลียว	บริเวณหน้ากระดานใต้ซุ้มหน้าบัน
	ลายกำมปู	บริเวณย่อมุมผนังอาคารจะอยู่ในแนวตั้ง
	ลายบัวจงกล	บริเวณหัวเสาซุ้มทิศและปลายเสาซุ้มทิศด้านบนจะมีลักษณะ หงายด้านล่างจะมีลักษณะคว่ำลงและชั้นอัสดง
	ลายบัวหงาย	บริเวณบัวหงายยกขึ้นหน้าบันชั้นที่สองและยกขึ้นอัสดงมี ลักษณะเป็นดอกใบสำเภาเข้ามาประกอบเป็นลายบัวหงาย
	กระจับตาอ้อย	บริเวณมุมของย่อมุมไม้ 28 และบริเวณบัวลูกแก้วถัดจากหัว เสา
	ลายประจำยาม	บริเวณกึ่งกลางของเสาซุ้มทิศอยู่บริเวณมุมเสาด้านนอก
	ลายไทยกลุ่มนารูปพระ พายทรงม้า	บริเวณคูหาซุ้มทิศมีลักษณะทำนงบนหลังม้าประดับตกแต่ง ด้วยกระเบื้องตัดขอบ
	รูปเทพพนม	อยู่ในชั้นอัสดงชั้นที่ 2 ด้านหลังเป็นรูปบัวจงกล
	ลายไทยกลุ่มคชรูปครุฑ แบน	อยู่ในชั้นอัสดงชั้นที่ 1 ด้านหลังเป็นรูปบัวจงกล

4.3 ส่วนยอด

ส่วนยอดมีแผนผังเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 20 ประกอบไปด้วยชั้นอัสดง ชั้นรัดประคด ชั้น บัวกลุ่มประดับด้วยนาคคู่ในส่วนชั้นบนสุด

4.3 ประเภทวัสดุที่ใช้ประดับตกแต่ง

ประเภทวัสดุที่ใช้ประดับตกแต่ง ประเภทประดับกระเบื้องถ้วย ประเภทประดับกระเบื้องถ้วยใน ชั้นนี้จะใช้กระเบื้องลายสำเภารูปดอก รูปใบนำมาประดับ

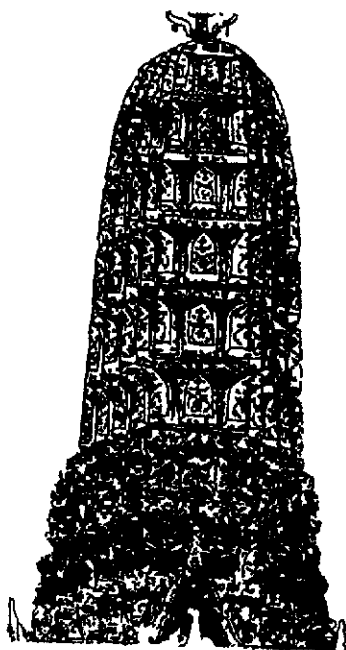
4.3 รูปแบบของพระปรารักษ์

รูปแบบของพระปรารักษ์ รูปทรงผักข่าโพด มีลักษณะสูงเพรียว ตั้งตรงยอดปรารักษ์มีลักษณะย่อ มุมแบบถี่และละเอียด

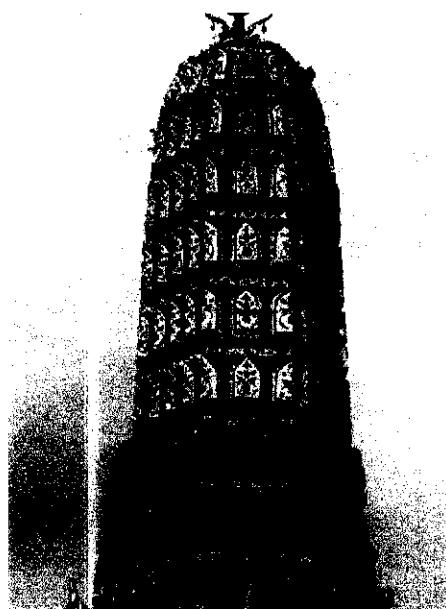
4.3 ลวดลายของงานประดับ

ลวดลายของงานประดับเป็นลายไทยประเภทลายดอกลอยใบเกลียว,ลายช่อหางลาย

ลวดลายของงานประดับเป็นลายไทยกลุ่มนก ลายดอกลอยใบเกรียว ลายช่อหางลาย และลาย ใบไม้ร่วง

ภาพประกอบ 79 ลายเส้นส่วนยอดพระปรางค์องค์ที่ 4

ภาพประกอบ 80 ยอดพระปรางค์องค์ที่ 4

ตาราง 18 สรุปลวดลาย พระปรางค์ทิศตะวันตกเฉียงใต้ (ส่วนยอด)

ชั้น	ลวดลาย	ตำแหน่งที่ตั้ง
ชั้นส่วนยอด	ลายไทย ลายเกลียว	ชั้นรัดประคด มีลักษณะเป็นดอกไม้สำเร็จรูป นำมาประดับเป็นเกลียว ช่วงดอกด้านล่างบริเวณต่อดอกจะมีรูปดอกตูม
	ลายช่อแทงลาย	บริเวณบันแถลงและกลีบขนุนมีลักษณะเป็นดอกไม้สำเร็จรูป นำมาประดับเป็นลายช่อแทงลาย
	ลายใบไม้ร่วง	บริเวณขอบบันแถลงและขอบกลีบขนุน

5. พระปรางค์ทิศองค์ทิศตะวันตกเฉียงใต้

การลำดับการวิเคราะห์ข้อมูลผู้วิจัยได้จัดแบ่งพระปรางค์ออกเป็นส่วนใหญ่ๆ 3 ส่วนด้วยกัน

5.1 ส่วนฐาน

5.2 ส่วนเรือนธาตุ

5.3 ส่วนยอด

5.1 ส่วนฐาน

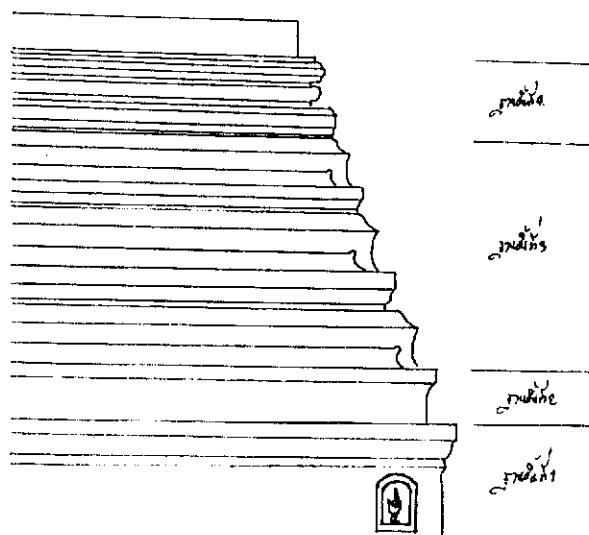
ส่วนฐานพระปรางค์ทิศองค์ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ประกอบไปด้วยชั้นต่างๆ จำนวน 4 ชั้น ซึ่งในการวิเคราะห์ได้แยกออกเป็นส่วนดังนี้

5.1.1 ฐานชั้นที่ 1

5.1.2 ฐานชั้นที่ 2

5.1.3 ฐานชั้นที่ 3

5.1.4 ฐานชั้นที่ 4

ภาพประกอบ 81 ภาพด้านฐานพระปรางค์วัดอรุณองค์ที่ 5

5.1.1 ฐานชั้นที่ 1 ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง

เป็นฐานสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้ 32 สามารถเดินได้รอบด้านมีลักษณะฐานสูง

ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง ประเภทประดับกระเบื้องถ้วยและประเภทหล่อซีเมนต์ ประเภทหล่อซีเมนต์เป็นการหล่อรูปกัณนรและกัณนารี

ฐานชั้นที่ 1 ลวดลายของงานประดับ

ลวดลายของงานประดับเป็นลายไทย ลายดอกไม้ร่วง ลายดอกกลอยใบเกลียว ลายช่อแทงลาย ลายกระจิงตาอ้อย ลายบัวหงาย และลายคชะ รูปกัณนรมีจำนวน 8 รูปและกัณนารีมีจำนวน 12 รูป

5.1.2 ฐานชั้นที่ 2 ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง ประเภทประดับกระเบื้องถ้วยและประเภทปูนปั้นและกระเบื้องถ้วย ลักษณะงานปูนปั้นและกระเบื้องถ้วยเป็นงานประติมากรรมรูปกระบี่และรูปมารโดยเป็นการประดับแบบสลับกัน

5.1.2 ฐานชั้นที่ 2 ลวดลายของงานประดับตกแต่ง

ลวดลายของงานประดับเป็นลายไทยลายบัวปากพาน ลายเกลียว ลายกระบี่ได้แก่ รูปกระบี่และรูปมาร

5.1.2 ฐานชั้นที่ 3 ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง

ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่งประเภทประดับกระเบื้องถ้วย เป็นการใช้กระเบื้องถ้วยแบบตัดขอบ นำมาประดับเป็นเพชรและถ้วยดอก บ้างก็ใช้ประเภทดอกไม้สำเร็จรูปในการประดับเป็นลวดลาย

5.1.2 ฐานชั้นที่ 3 ลวดลายของงานประดับตกแต่ง

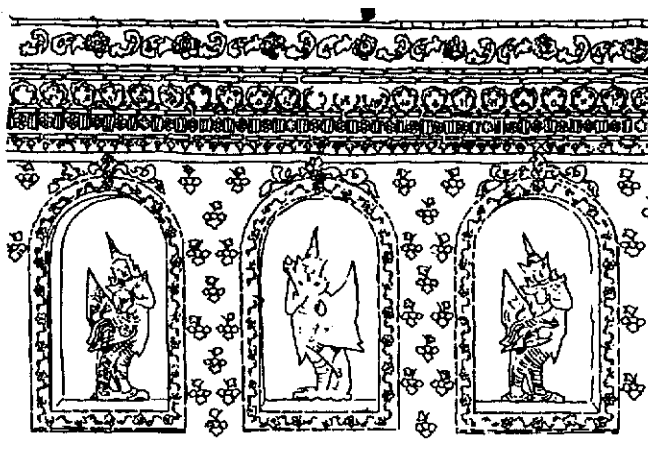
ลวดลายประดับตกแต่งเป็นลายไทย ลายบัวหงาย, ลายเกลียว, ลายใบไม้ร่วงและลายช่อแทงลาย ลายแต่ละลายจะอยู่ในส่วนต่างๆ ของฐานมีสองลายที่อยู่แตกต่างกันออกไปคือลายใบไม้ร่วงและลายช่อแทงลาย ลายใบไม้ร่วงอยู่ในบริเวณใต้ท้องสิงห์ ลายช่อแทงลายจะอยู่บริเวณแข้งสิงห์ตรงกลางระหว่างแข้งสิงห์

5.1.2 ฐานชั้นที่ 4 ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง

ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง ประเภทประดับกระเบื้องถ้วยโดยใช้กระเบื้องถ้วยตัดประกอบเป็นกลีบดอกเพชรดอกและใช้กระเบื้องสำเร็จรูปใบไม้ก้านใบ นำมาประกอบเป็นลวดลาย

5.1.2 ฐานชั้นที่ 4 ลวดลายของงานประดับตกแต่ง

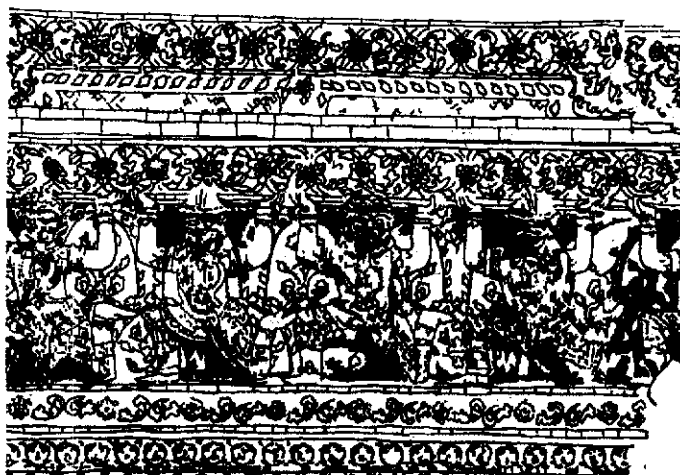
ลวดลายของงานประดับตกแต่งเป็นลายไทย, ลายบัวหงาย, ลายเกลียวดอกกลอย ลายบัวลูกแก้วและลายบัวคว่ำ

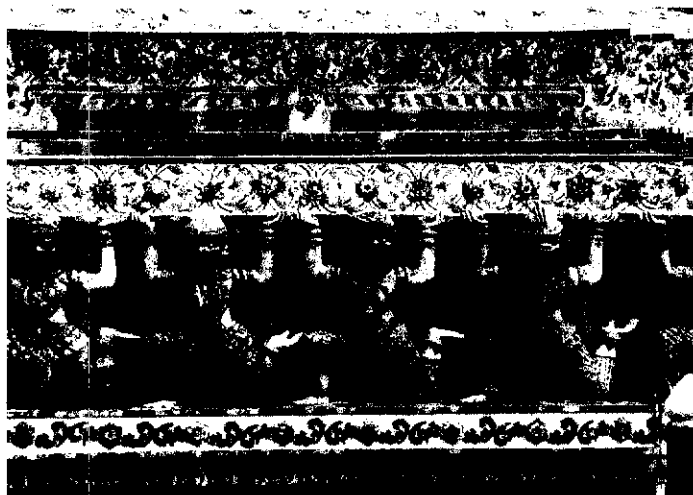
ภาพประกอบ 82 ลายเส้นรูปกัณนรและกัณนารี

ภาพประกอบ 83 รูปกนิษฐและกนิษฐา

ภาพประกอบ 84 ฉายเส้นฐานชั้นที่ 2

ภาพประกอบ 85 ส่วนฐานชั้นที่ 2

ตาราง 19 สรूपลวดลายพระปรารักษ์ทิศตะวันตกเฉียงใต้ (ส่วนฐาน)

ชั้น	ลวดลาย	ตำแหน่งที่ตั้ง
ชั้นส่วนฐาน		จำนวน 4 ชั้น
ชั้นที่ 1	ลายไทย ลายดอกไม้ร่วง ลายเกลียว	บริเวณผนังอาคาร เหนือชั้นบัวหงายบริเวณหน้ากระดานและบริเวณกรอบซุ้ม กั้นนรและกั้นนรี
	ลายช่อหางลาย	บริเวณบนกรอบซุ้มกั้นนรและกั้นนรี
	ลายกระจับตาอ้อย	บริเวณบัวลูกแก้วเหนือผนังอาคารมีลักษณะลายคว่ำ
	ลายบัวหงาย	บริเวณชั้นบัวหงายใต้ชั้นหน้ากระดาน
	ลายไทยกลุ่มคชะ รูป กั้นนรและกั้นนรี	จำนวน 12 รูป บริเวณผนังอาคารโดยจะมีการเจาะเป็นช่อง ภายในจะเป็นรูปกั้นนรและกั้นนรีสลับกัน
ชั้นที่ 2	ลายไทย ลายบัวจงกล ลายเกลียว	บริเวณชั้นกระบี่แบกและมารแบกลวดลายจะอยู่บริเวณด้าน หลังมีลักษณะเป็นลายโปร่งไม่ทับซ้อนกัน
	ลายไทยกลุ่มกระบี่รูป กระบี่แบกและมารแบก	บริเวณหน้ากระดานเหนือชั้นกระบี่แบกและมารแบก ชั้นกระบี่แบกและมารแบกโดยจะมีลักษณะสลับกันเป็น ประติมากรรมลอยตัวประดับด้วยกระเบื้องถ้วยดัดขอบทำ เป็นเครื่องทรงเต็มยศ
ชั้นที่ 3	ลายไทย บัวหงาย ลายเกลียว	บริเวณบัวหงายจะใช้ดอกและใบประกอบเป็นรูปบัว บริเวณตำแหน่งหน้ากระดานเหนือบัวหงายและบริเวณท้อง สิงห์
	ลายใบไม้ร่วง	บริเวณใต้ท้องสิงห์
	ลายช่อหางลาย	บริเวณหลังท้องสิงห์จะอยู่ในลักษณะลายคว่ำลง
ชั้นที่ 4	ลายไทย ลายบัวหงาย	บริเวณบัวหงายลักษณะใช้ใบไม้ทำเป็นกลีบบัวซ้อนทับกัน ตรงกลางจะเป็นรูปดอกไม้ใช้กระเบื้องสำเร็จทำเป็นลวดลาย
	ลายเกลียวดอกลอย	บริเวณหน้ากระดานและบัวลูกแก้วมีลักษณะเป็นดอกใหญ่ สลับกับดอกเล็ก ดอกใหญ่จะใช้เปลือกหอยทำเป็นกลีบดอก และใช้กระเบื้องดัดขอบทำเป็นเกสรดอกเล็กจะใช้กระเบื้อง สำเร็จประกอบเป็นดอกเฉพาะในส่วนหน้ากระดานบริเวณบัว ลูกแก้วจะใช้ดอกสำเร็จทำเป็นลวดลายเกลียว
	ลายช่อหางลาย	จะอยู่ในตำแหน่งบัวคว่ำจะใช้ดอกใบสำเร็จรูปประกอบเป็น ดอก

5.2 ส่วนเรือนธาตุ

ส่วนเรือนธาตุตั้งอยู่บนฐาน 4 เหลี่ยมย่อมุมไม้ 12 เนื่องจากมีเสาซุ้มทิศยื่นออกมาจากส่วนเรือนธาตุข้างละสองเสาจึงเพิ่มเป็นมุมละ 7 รวมได้ย่อมุมไม้ 28 ตัวเรือนธาตุจะมีลักษณะที่บันฑิตซุ้มทิศแต่ละ

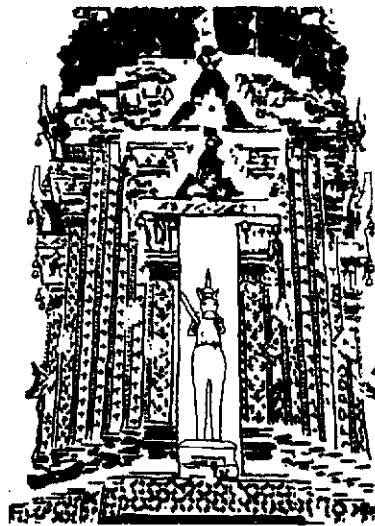
ด้านจะต้องตรงกับทิศทั้ง 4 ทิศ มีลักษณะเป็นซุ้มทราญบันแถลง หรือทรงจั่วมีลักษณะลดหลั่นขึ้นหรือซ้อนขึ้นกันมาก

ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง

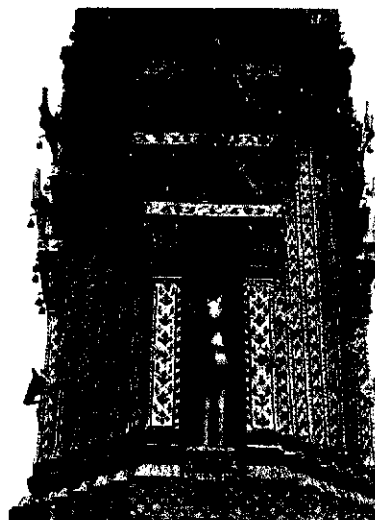
ประเภทวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง ประเภทประดับกระเบื้องถ้วยและประเภทปูนปั้นและกระเบื้องถ้วย ประเภทกระเบื้องถ้วยจะใช้กระเบื้องถ้วยตัดขอบทำเป็นดอกลอย และใช้กระเบื้องสำเร็จรูปทำเป็นลวดลายต่างๆ ประเภทปูนปั้นและกระเบื้องถ้วยจะอยู่ในงานประติมากรรมรูปพระพายทรงม้าซึ่งประดับอยู่ในคูหาซุ้มทิศ

ลวดลายของงานประดับตกแต่ง

ลวดลายของงานประดับตกแต่ง เป็นลวดลายไทย ลายกนกและนารี ลายกนกมีลวดลายดังนี้ ลายด้านต่อดอก, ลายกำมปู, ลายบัวจงกล, ลายบัวคว่ำ, ลายดอกกรวยใบเกลียวบัวลูกแก้ว ลายบัวลูกแก้ว, ลายดอกกรวย, ลายประจายาม, ลายนารีรูปพระพายทรงม้ารูปเทพพนม 20 รูป ลายชะรูปครุฑแบบ 20 รูป

ภาพประกอบ 86 ลายเส้นส่วนเรือนธาตุ

ภาพประกอบ 87 ส่วนเรือนธาตุ

ตาราง 20 สรุปลวดลายพระปรางค์ทิศตะวันตกเฉียงใต้ (ส่วนเรือนธาตุ)

ชั้น	ลวดลาย	ตำแหน่งที่ตั้ง
ชั้นส่วนเรือนธาตุ	ลายไทยกลุ่มนก	
	ลายก้านต่อดอก	หน้าบันและเสาซุ้มทิศบริเวณหน้าบันลักษณะดอกมีสี่ดอก โดยเป็นซอดั้งขึ้นสองดอกและซ้ายขวาอีกข้างละหนึ่งดอก
	ลายเกลียว	บริเวณหน้ากระดานใต้ซุ้มหน้าบัน
	ลายกำมปู	บริเวณยอดมูมนั่งอาคารจะอยู่ในแนวตั้ง
	ลายบัวจกกล	บริเวณหัวเสาซุ้มทิศและปลายเสาซุ้มทิศด้านบนจะมีลักษณะ หงายด้านล่างจะมีลักษณะคว่ำลงและชั้นอัสดง
	ลายบัวหงาย	บริเวณบัวหงายยกขึ้นหน้าบันชั้นที่สองและยกขึ้นอัสดงมี ลักษณะเป็นดอกใบสำเภาเข้ามาประกอบเป็นลายบัวหงาย
	กระจับตาอ้อย	บริเวณมุมของยอดมูมนไม้ 28 และบริเวณบัวลูกแก้วถัดจากหัว เสา
	ลายประจำยาม	บริเวณกึ่งกลางของเสาซุ้มทิศอยู่บริเวณมุมเสาด้านนอก
	ลายไทยกลุ่มนารูปพระ พายทรงม้า	บริเวณคูหาซุ้มทิศมีลักษณะทำนั้งบนหลังม้าประดับตกแต่ง ด้วยกระเบื้องตัดขอบ
	รูปเทพพนม	อยู่ในชั้นอัสดงชั้นที่ 2 ด้านหลังเป็นรูปบัวจกกล
	ลายไทยกลุ่มคชรูปครุฑ	อยู่ในชั้นอัสดงชั้นที่ 1 ด้านหลังเป็นรูปบัวจกกล
	แบก	

5.3 ส่วนยอด

ส่วนยอดมีแผนผังเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัสยอดมูมนไม้ 20 ประกอบไปด้วยชั้นอัสดง ชั้นรัดประคด ชั้น บัวกลุ่มประดับด้วยนาคูไลในส่วนชั้นบนสุด

5.3 ประเภทวัสดุที่ใช้ประดับตกแต่ง

ประเภทวัสดุที่ใช้ประดับตกแต่ง ประเภทประดับกระเบื้องถ้วยประเภทประดับกระเบื้องถ้วยใน ชั้นนี้จะใช้กระเบื้องลายสำเภารูปดอก รูปใบนำมาประดับ ประเภทปูนปั้นและกระเบื้องถ้วยประดับ

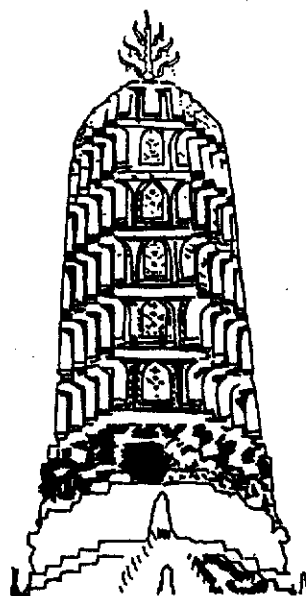
5.3 รูปแบบของพระปรางค์

รูปแบบของพระปรางค์ รูปทรงฝักข้าวโพด มีลักษณะสูงเพรียว ตั้งตรงยอดปรางค์มีลักษณะย่อ มุมแบบถี่และละเอียด

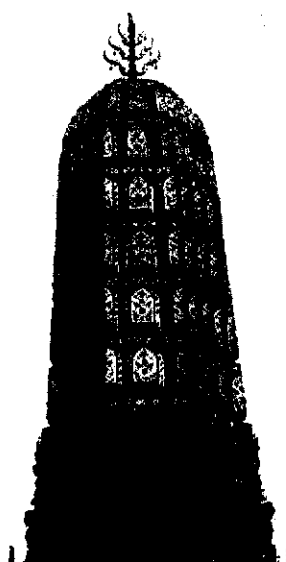
5.3 ลวดลายของงานประดับ

ลวดลายของงานประดับเป็นลายไทยประเภทลายดอกลอยใบเกลียว,ลายซอดั้งลาย

ลวดลายของงานประดับเป็นลายไทยกลุ่มนก ลายดอกลอยใบเกรียว ลายซอดั้งลาย

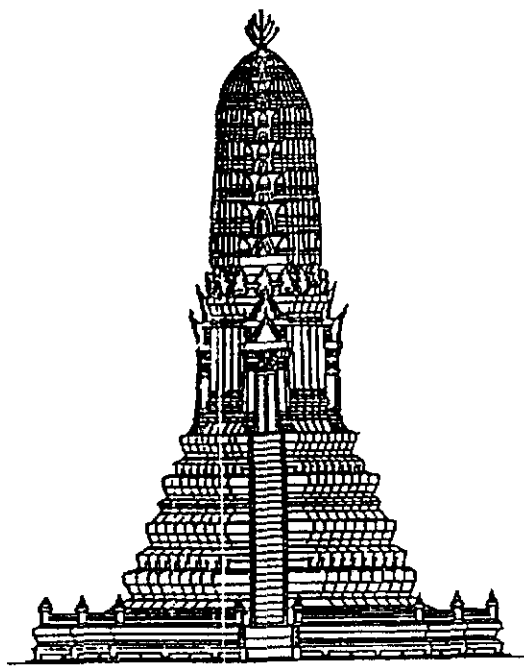
ภาพประกอบ 88 ลายเส้นส่วนยอดพระปรางค์องค์ที่ 5

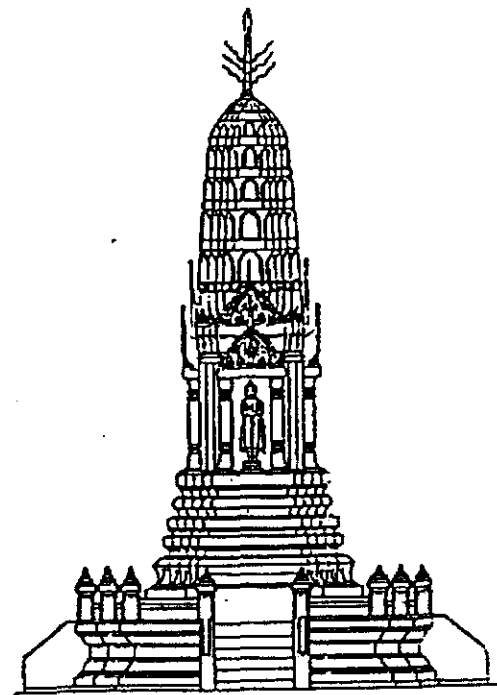
ภาพประกอบ 89 ยอดพระปรางค์องค์ที่ 5

ตาราง 21 สรุปลดลายพระปรางค์ทิศตะวันตกเฉียงใต้ (ส่วนยอด)

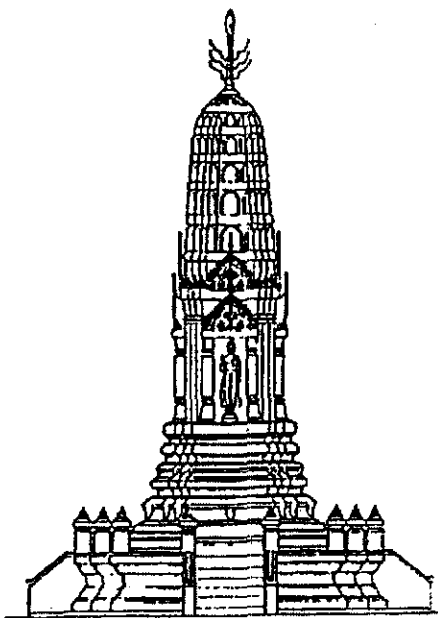
ชั้น	ลดลาย	ตำแหน่งที่ตั้ง
ชั้นส่วนยอด	ลายไทย ลายเกลียว	ชั้นวัดประคด มีลักษณะเป็นคอกใบสำเร็จรูป นำมาประดับเป็นเกลียว ช่วงคอกด้านล่างบริเวณต่อคอกจะมีรูปคอกตูม
	ลายช่อหางลาย	บริเวณบันแถลงและกลีบขนุนมีลักษณะเป็นคอกใบสำเร็จรูป นำมาประดับเป็นลายช่อหางลาย
	ลายใบไม้ร่วง	บริเวณขอบบันแถลงและขอบกลีบขนุน

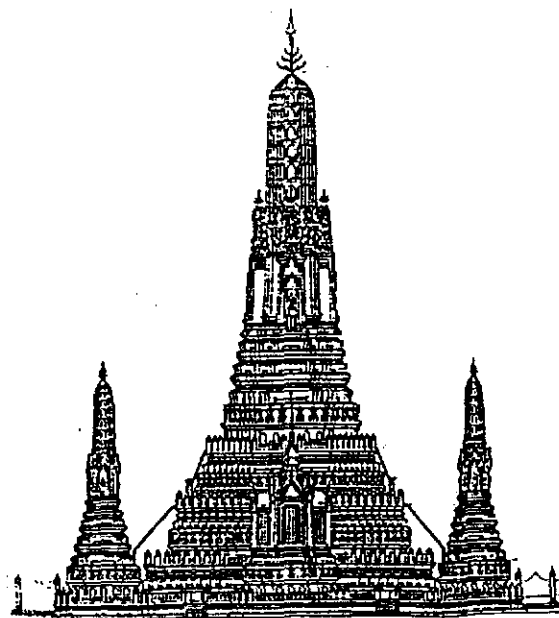
พระปรางค์วัดระฆัง

พระปรางค์วัดมหาธาตุวงศ์ทิศใต้

พระปรางค์วัดมหาธาตุวงศ์ทิศเหนือ

พระปรางค์วัดอรุณ

ภาพประกอบ 90 เปรียบเทียบพระปรางค์ทั้ง 3 วัด

ที่มา : ศิริวรรณ เวชวิทย์. (2534:437)

บทที่ 5

สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

เพื่อศึกษา รูปแบบ ลวดลาย กระบวนการประดับตกแต่งพระปรางค์ในสมัยรัตนโกสินทร์

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

กลุ่มตัวอย่าง คือ พระปรางค์ที่สร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ช่วงรัชกาลที่ 1-3) ได้แก่พระปรางค์วัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ราชวรมหาวิหารและวัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร พระปรางค์ที่เป็นกลุ่มตัวอย่างได้แก่

1. วัดระฆังโฆสิตาราม พระปรางค์จำนวน 1 องค์
2. วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ราชวรมหาวิหาร พระปรางค์จำนวน 2 องค์
3. วัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร พระปรางค์จำนวน 5 องค์ โดยแยกเป็นพระปรางค์

ประธาน 1 องค์และพระปรางค์ทิศ 4 องค์

รวมจำนวนพระปรางค์ทั้งหมด 8 องค์จาก 3 วัด

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าประเภท รูปแบบ ลวดลาย วัสดุ และกระบวนการ งานประดับตกแต่ง พระปรางค์ ผู้วิจัยใช้เครื่องมือดังนี้

1. แผนผังวัดระฆังโฆสิตาราม วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ และวัดวัดอรุณราชวราราม
2. กล้องบันทึกภาพ และกล้องส่องทางไกล
3. บันทึกรายละเอียด ประเภท รูปแบบ ลวดลาย วัสดุ และกระบวนการงานประดับตกแต่งพระปรางค์
4. เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับงานสถาปัตยกรรม พระปรางค์ทั้ง 3 วัด
5. เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับประเภท รูปแบบ ลวดลาย วัสดุ และกระบวนการ งานประดับตกแต่งพระปรางค์ทั้ง 3 วัด

การวิเคราะห์ข้อมูล

ประชากรที่ใช้ในการวิจัยคือ งานประดับที่ใช้ตกแต่งพระปรางค์วัดระฆังโฆสิตาราม วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ และวัดวัดอรุณราชวราราม โดยใช้กลุ่มตัวอย่างคือ แม่ลายของงานประดับที่ใช้ตกแต่งส่วนต่างๆ ของพระปรางค์ มาเทียบเกณฑ์ที่กำหนดด้วยวิธีการวิเคราะห์แบบพรรณนา โดยมีเกณฑ์การวิเคราะห์ดังนี้

เกณฑ์ที่ 1 ประเภทวัสดุที่ใช้ประดับตกแต่ง

- 1.1 ประเภทประดับกระเบื้องถ้วย
- 1.2 ประเภทงานปูนปั้นและกระเบื้องถ้วย

1.3 ประเภทหล่อซีเมนต์

1.4 ประเภทสลักหินทราย

เกณฑ์ที่ 2 เกณฑ์การวิเคราะห์รูปแบบของพระปรารักษ์

2.1 รูปแบบทรงฝักข้าวโพด

2.2 รูปแบบทรงจอมแห

2.3 รูปแบบทรงงานนิยม

เกณฑ์ที่ 3 เกณฑ์การวิเคราะห์ลวดลายของงานประดับตกแต่ง มีดังนี้

3.1 ลวดลายไทย

3.2 ลวดลายจีน

สรุปผลการวิเคราะห์ข้อมูล

1. พระปรารักษ์วัดระฆังโฆสิตาราม

วัสดุ

มีสองประเภทประเภทหล่อซีเมนต์ ได้แก่ ลวดลายไทยต่างๆ และงานประติมากรรมรูปพญามาร รูปกุ่มกัณฑ์ และรูปครุฑยุคแรก

รูปแบบของพระปรารักษ์

ทรงงานนิยมมีลักษณะประกอบไปด้วยชั้นอัดงด 1 ชั้น ชั้นรัดประคด 7 ชั้น ตั้งบนฐานสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้ 28

ลวดลาย

ลายไทยประเภทลายกนกจำนวน 10 ลายประเภทกระบี่ 2 ลาย ประเภทชะ 1 ลาย

ประเภทลายกนก ได้แก่ ลายก้านขดฝักกุศ ลายกระจิงใบเทศ ลายหน้ากระดานกำมปู ลายดอกลอยรูปดอกจอก ลายกระจิงเจิม ลายประจายามรูปดอกจอก ลายลูกขนาน ลายพุ่มข้าวบิณฑ์ทำเป็นรูปพัดยศและลายก้านขด

ประเภทลายกระบี่เป็นรูปประติมากรรมลอยตัวรูปพญามาร รูปกุ่มกัณฑ์

ประเภทลายชะเป็นรูปประติมากรรมลอยตัวรูปครุฑยุคแรก

2. พระปรารักษ์วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

พระปรารักษ์วัดมหาธาตุมีจำนวน 2 องค์ องค์ที่ 1 ด้านทิศเหนือ องค์ที่ 2 ด้านทิศใต้

2.1 พระปรารักษ์วัดมหาธาตุองค์ด้านทิศเหนือ

วัสดุ

ประเภทหล่อซีเมนต์รูปลายไทย ลักษณะนูนสูง

รูปแบบของพระปรารักษ์

รูปทรงฝักข้าวโพ มีลักษณะผอมบางและตรงยาวตั้งบนฐานสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้ 16 มีทั้งหมด 7

ชั้น

ลวดลาย

ลายไทย ได้แก่ ลายพุ่มข้าวบิณฑ์ ลายหน้าขบกก 3 ตัว ลายดอกลอยหน้าขบลายกนก

2.2 พระปรารักษ์วัดมหาธาตุองค์ด้านทิศใต้

วัสดุ

ประเภทหล่อซีเมนต์รูปลายไทยลักษณะนูนสูง

รูปแบบของพระปรารักษ์

รูปทรงฝักข้าวโพดมีลักษณะผอมบางและตรงยาวตั้งบนฐานสี่เหลี่ยม

ลวดลาย

ลายไทยได้แก่ ลายกนก ลายพุ่มข้าวบิณฑ์ ลายหน้าขบกกสามตัว ลายดอกลอยหน้าขบ

3. พระปรารักษ์วัดอรุณ

จำนวนพระปรารักษ์ประธาน 1 องค์ พระปรารักษ์ทิศ 4 องค์

3.1 พระปรารักษ์ประธาน

วัสดุ

ประเภทประดับกระเบื้องถ้วยประดับเป็นลายไทยและลายจีน

ประเภทปูนปั้นและกระเบื้องถ้วย รูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ พระนารายณ์ เทพพนม พระพรหม พญามาร กระบี่ ครุฑ

ประเภทหล่อซีเมนต์ รูปกัณฐก กัณฐก แจกันปักดอกไม้

ประเภทสลักหิน เสาห้วเม็ดทรงมณฑป เสาหงส์ เสานกเทศ

รูปแบบ

ทรงฝักข้าวโพดลักษณะตั้งตรงสูงเพียวปลายยอดมีลักษณะเกลือบจะกลม

ลวดลาย

ลวดลายประดับตกแต่งลายไทยและลายจีน

ลายไทยประเภทกนก ลายก้านต่อดอก ลายบัวคว่ำ ลายบัวหงาย ลายดอกใบเลื่อย ลายกำมปู ลายก้านต่อดอก ลายดอกลอยก้านต่อดอก ลายช่อหางลาย ลายบัวคว่ำบัวหงาย ลายลูกขนาน ลายดอกไม้ร่วง ลายดอกเถาเลื้อย ลายกนก ลายเกลียวดอกลอย ลายใบไม้ร่วง ลายบัวจงกล ลายก้านแย่ง ลายเกลียว ลายกระบี่จับดาอ้อย ลายเครือเถาดอกลอย ลายประจายาม

ประเภทนารี พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ พระนารายณ์ เทพพนม พระพรหม

ประเภทกระบี่ พญามารแบกกระบี่

ประเภทคชะ กัณฐก กัณฐก ครุฑ

ลายจีน แจกันปักดอกไม้ พรรณพฤกษชาติหิน

3.2 พระปรารักษ์องค์ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ

วัสดุ

วัสดุมี 3 ประเภท

ประเภทประดับกระเบื้องถ้วยลายไทย

ประเภทปูนปั้นและกระเบื้องถ้วย เทพพนม ครุฑ พระพายทรงม้า กุมภัณฑ์ รูปมาร

ประเภทหล่อซีเมนต์ กัณฐก กัณฐก

รูปแบบ

ทรงฝักข้าวโพด ลักษณะตั้งตรงรูปเพียวปลายยอดมีลักษณะเกลือบกลม

ลวดลาย

ลายไทย ลายช่อหางลาย ลายกระจังตาอ้อย ลายเกลียว ลายบัวคว่ำ ลายเกลียวดอกลอย ลาย
ใบไม้ร่วง ลายบัวหงาย ลายบัวลูกแก้ว ลายกนก ลายก้านต่อดอก ลายบัวจงกล ลายประจายาม

นารี พระพายทรงม้า

คชະกระบี่

3.3 พระปรารภองค์ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ

วัสดุ

วัสดุมี 3 ประเภท

ประเภทประดับกระเบื้องด้วยลายไทย

ประเภทปูนปั้นและกระเบื้องด้วย เทพพนม ครุฑ พระพายทรงม้า กุมภัณฑ์ รูปมาร

ประเภทหล่อซีเมนต์ กิณรี กิณนารี

รูปแบบ

ทรงฝักข้าวโพด ลักษณะตั้งตรงรูปทรงเพียวปลายยอดมีลักษณะเกลือบกลม

ลวดลาย

ลายไทย ลายช่อหางลาย ลายกระจังตาอ้อย ลายเกลียว ลายบัวคว่ำ ลายเกลียวดอกลอย ลาย
ใบไม้ร่วง ลายบัวหงาย ลายบัวลูกแก้ว ลายกนก ลายก้านต่อดอก ลายบัวจงกล ลายประจายาม

นารี พระพายทรงม้า

คชະกระบี่

3.4 พระปรารภองค์ทิศตะวันออกเฉียงใต้

วัสดุ

วัสดุมี 3 ประเภท

ประเภทประดับกระเบื้องด้วยลายไทย

ประเภทปูนปั้นและกระเบื้องด้วย เทพพนม ครุฑ พระพายทรงม้า กุมภัณฑ์ รูปมาร

ประเภทหล่อซีเมนต์ กิณรี กิณนารี

รูปแบบ

ทรงฝักข้าวโพด ลักษณะตั้งตรงรูปทรงเพียวปลายยอดมีลักษณะเกลือบกลม

ลวดลาย

ลายไทย ลายช่อหางลาย ลายกระจังตาอ้อย ลายเกลียว ลายบัวคว่ำ ลายเกลียวดอกลอย ลาย
ใบไม้ร่วง ลายบัวหงาย ลายบัวลูกแก้ว ลายกนก ลายก้านต่อดอก ลายบัวจงกล ลายประจายาม

นารี พระพายทรงม้า

คชະกระบี่

3.5 พระปรารภองค์ทิศตะวันตกเฉียงใต้

วัสดุ

วัสดุมี 3 ประเภท

ประเภทประดับกระเบื้องด้วยลายไทย

ประเภทปูนปั้นและกระเบื้องด้วย เทพพนม ครุฑ พระพายทรงม้า กุมภัณฑ์ รูปมาร

ประเภทหล่อซีเมนต์ กิณรี กิณนารี

รูปแบบ

ทรงฝักข้าวโพด ลักษณะตั้งตรงรูปทรงเพรียวปลายยอดมีลักษณะเกลือบกลม

ลวดลาย

ลายไทย ลายช่อหางลาย ลายกระจังตาอ้อย ลายเกลียว ลายบัวคว่ำ ลายเกลียวดอกลอย ลาย
ใบไม้ร่วง ลายบัวหงาย ลายบัวลูกแก้ว ลายกนก ลายก้านต่อดอก ลายบัวจงกล ลายประจายาม
นารี พระพายทรงม้า
คชกระปี่

การอภิปรายผล

จากการศึกษาวิเคราะห์ วัสดุ รูปแบบ และลวดลายพระปรางค์วัดระฆัง พระปรางค์วัดมหาธาตุและพระปรางค์วัดอรุณ พบว่า

1. วัสดุ

ประเภทประดับกระเบื้องถ้วย พบแต่เฉพาะพระปรางค์วัดอรุณ ทั้งพระปรางค์ประธาน พระปรางค์ทิศทั้ง 4 องค์ ซึ่งในการประดับกระเบื้องถ้วยนี้ เป็นการนำถ้วยจาน ชาม และกระเบื้องแผ่นเรียบ ในลักษณะต่างๆ มีทั้งเป็นกระเบื้องถ้วยดัดขอบ และเป็นกระเบื้องถ้วยสำเร็จรูปและที่ทำเป็นถ้วยลายต่างๆ โดยนำมาประดับตกแต่งให้เป็นลวดลายต่างๆ โดยในขั้นตอนการทำงานนั้นจะทำผนังก่อนและทำการร่างรูปลวดลายต่างๆ แล้วจึงนำกระเบื้องถ้วยประเภทต่างๆ นำมาประดับในการประดับจะใช้ปูนซีเมนต์เป็นตัวเชื่อมประสานให้กระเบื้องยึดติดกับผนังแล้วจึงทำการฉาบปูนทับซ้ำอีกครั้งหนึ่ง แล้วจึงทาสีขาว เพื่อให้เกิดความงาม ในการประดับกระเบื้องถ้วยนั้นบางลายจะมีการนำเปลือกหอยเนื้อมาช่วยในการประดับให้เกิดความสวยงามในปัจจุบันเปลือกหอยนั้นได้ถูกสภาพภูมิอากาศ ลอกผิวที่มีความมันเงาออกจนกลายเป็นสีขาว ในส่วนของเนื้อกระเบื้องที่ใช้ในการประดับนั้นพบอยู่ด้วยกันสองประเภท ประเภทที่หนึ่งคือ ประเภทเอเทนแวร์ และประเภทโตนแวร์ ประเภทเอเทนแวร์ จะมีทั้งแบบเคลือบสีพื้นและไม่เคลือบ ประเภทโตนแวร์จะมีทั้งแบบเคลือบสีพื้น ลายคราม ลายเบญจรงค์ และเป็นลายสีเดียว และจากการสำรวจยังพบอีกว่าประเภทกระเบื้องถ้วยนั้นมีทั้งของเก่า ของใหม่ ซึ่งของใหม่เกิดขึ้นจากการซ่อมแซมจะสังเกตได้จากลวดลายบางลวดลายที่ใช้กระเบื้องถ้วยดัดขอบจะมีกระเบื้องลายที่แตกต่างและสีที่แตกต่างเห็นได้ชัดเจน ในส่วนกระเบื้องแผ่นเรียบผู้วิจัยสำรวจพบว่า กระเบื้องที่ใช้กันมีด้วยกันสองชนิด คือ ประเภทเอเทนแวร์และสโตนแวร์ โดยเอเทนแวร์จะเคลือบสีด้วยไฟต่ำ ส่วนสโตนแวร์จะเป็นการเคลือบด้วยไฟสูง

ประเภทปูนปั้นประดับกระเบื้องถ้วย พบที่พระปรางค์วัดอรุณทั้งพระปรางค์ประธานและพระปรางค์ทิศทั้ง 4 องค์ ซึ่งปูนปั้นประดับกระเบื้องถ้วยจะพบที่พระปรางค์วัดอรุณในส่วนของประติมากรรมรูปพระอินทร์ ทรงช้างเอราวัณ พระนารายณ์ เทพพนม พระพรหม พระพาย พญายักษ์ กระบี่ ครุฑ รูปพรหม พญกษัตริย์และบริเวณหน้าบัน หางหงส์ ซ่อฟ้า ซึ่งประเภทปูนปั้นประดับกระเบื้องถ้วยนี้ จะใช้วิธีการปั้นขึ้นรูปเป็นรูปทรงตามที่กำหนดก่อน แล้วจึงนำกระเบื้องดัดขอบรูปทรงต่างๆ นำมาประดับโดยการประดับแยกออกได้เป็น 2 ลักษณะ ลักษณะแรกจะประดับและทาสี ลักษณะที่สองประดับแล้วฉาบปูนทับ และทำการล้างให้เห็นเนื้อกระเบื้อง กระเบื้องที่ใช้ในการประดับจะเป็นกระเบื้องดัดขอบสีพื้นมีรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า สี่เหลี่ยมจัตุรัส สี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน วงกลม และรูปดอกจิก กระเบื้องส่วนใหญ่จะเป็นกระเบื้องเคลือบสีพื้นมีหลายสี เช่น สีแดง สีเขียว น้ำเงิน สีเหลือง สีส้ม และสีขาว

นอกจากประเภทปูนปั้นประดับกระเบื้องถ้วยแล้ว ยังพบปูนปั้นประดับกระเจกที่พระปรางค์วัดระฆังบริเวณหน้าบัน เหนือประตูทางเข้า ภายในซุ้มมณฑปด้านเหนือ ซึ่งในการปั้นประดับกระเจกนั้นจะใช้วิธีการเหมือนปูนปั้นประดับกระเบื้องถ้วย

ประเภทหล่อซีเมนต์พบพระปรางค์ทั้ง 3 วัดทุกองค์โดยประเภทหล่อซีเมนต์ได้แยกออกเป็นสองประเภทประเภทลายไทยและลายจีน ลายไทยจะพบทั้งสามวัด ลายจีนจะพบเฉพาะที่พระปรางค์วัดอรุณ พระปรางค์ประธาน ประเภทหล่อซีเมนต์นี้จะใช้เทคนิควิธีคือ การใช้พิมพ์ขึ้น โดยขั้นตอนการทำงานจะทำได้โดยการปั้นด้วยดินเหนียวหรือขี้ผึ้งเมื่อปั้นขึ้นรูปตกแต่งเสร็จแล้วจึงทำการถอดพิมพ์ในการทำพิมพ์นี้จะแบ่งเป็นพิมพ์ขึ้นเพื่อให้สะดวกต่อการหล่อชิ้นงานซึ่งวัสดุที่ใช้ทำแม่พิมพ์จะใช้ปูนซีเมนต์ เพื่อความแข็งแรงและสามารถหล่อชิ้นงานได้จำนวนมาก

นอกจากประเภทหล่อซีเมนต์แล้วยังพบประเภทหล่อทองเหลือง พบบริเวณช่องซุ้มทิศในพระปรางค์วัดระฆังและพระปรางค์วัดมหาธาตุองค์ด้านทิศเหนือและทิศใต้ พระปรางค์วัดระฆังจะเป็นประติมากรรมลอยตัวรูปพระอนุพุทธะ มีจำนวน 3 องค์ในบริเวณด้านหน้าจะไม่มีเนื่องจากเป็นประตูสู่ทางเข้าเรือนธาตุ พระปรางค์วัดมหาธาตุจะเป็นประติมากรรมลอยตัวพระพุทธรูปปางห้ามสมุทร และพระพุทธรูปปางห้ามญาติ โดยประดิษฐาน สลับกันในช่องซุ้มทิศ

ประเภทงานแกะสลักหินทราย พบที่พระปรางค์วัดอรุณบริเวณหัวเสาบันไดทางขึ้น จะเป็นประติมากรรมลอยตัวรูปนกเทศและหงส์ โดยในการแกะสลักนั้น จะทำโดยการตัดหินเป็นรูปทรงสี่เหลี่ยมแล้วจึงทำการร่างแบบทั้งสี่ด้านแล้วจึงทำการแกะสลักอย่างช้าๆ หินที่ใช้จะใช้หินทราย ซึ่งมีเนื้ออ่อนสามารถแกะได้ง่ายกว่าหินชนิดอื่น

2. รูปแบบ

รูปแบบพระปรางค์ มีมูลเหตุแห่งความเชื่อ ที่เกี่ยวพันกับเนื้อหาสาระของระบบโครงสร้างแห่งจักรวาลเป็นพื้นฐาน การสร้างระบบศูนย์กลางให้เกิดขึ้นจึงอิงกับเขาพระสุเมรุเป็นหลักสำคัญ พระปรางค์ปราสาทจึงแทนความหมาย ความเชื่อในการจำลองภาพของเขาพระสุเมรุและสวรรค์ชั้นฟ้าทั้งหมดเข้าด้วยกัน ความคิดในการจำลองเขาพระสุเมรุนี้เอง จึงเป็นมูลเหตุแห่งการพัฒนารูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่เรียกว่าทรงศิขรขึ้น ความเชื่อเกี่ยวกับคติการสร้างสถาปัตยกรรมทรงศิขร เกิดขึ้นมาก่อนแล้วในประเทศอินเดีย ภายหลังขอมได้รับเอาอิทธิพลเกี่ยวกับคติการสร้างสถาปัตยกรรมทรงศิขร ไปสู่แบบอย่างทรงปราสาท ทั้งยังได้เป็นแบบอย่างให้แก่พระปรางค์ ของไทยในสมัยต่อมา ซึ่งไทยได้รับเอาอิทธิพลของขอมเขามาประมาณพุทธศตวรรษที่ 15 โดยจัดให้อยู่ในรูปแบบสมัยลพบุรี พุทธศตวรรษที่ 15-18 ก่อนที่จะพัฒนารูปแบบสู่สถาปัตยกรรมยุคสมัยอยุธยา และรัตนโกสินทร์ในที่สุด ภายใต้รูปแบบลักษณะ ทรงศิขร ทรงงานนิยม ทรงฝักข้าวโพด และทรงจอมแห

รูปแบบที่พบในพระปรางค์ของทั้ง 3 วัด สามารถสรุปได้สองประเภท ประเภททรงงานนิยมและประเภททรงฝักข้าวโพด

ทรงงานนิยมได้แก่ พระปรางค์วัดระฆัง ซึ่งมีลักษณะคล้ายงาช้าง ทรงส่วนยอดจะมีลักษณะที่ใหญ่แต่สั้นโดยตอนปลายจะมีลักษณะโค้งด้านข้างจะเรียวแหลม ด้านบนจะประดับด้วยนาคคู่

ทรงฝักข้าวโพด ได้แก่พระปรางค์วัดมหาธาตุทั้งสององค์ และพระปรางค์วัดอรุณทั้งห้าองค์ ซึ่งมีลักษณะรูปร่างของพระปรางค์มีลักษณะแอ่นโค้งเหมือนอาการทั้งน้ำหนักตัว เมื่อมองโดยรวมพระปรางค์วัดอรุณจะมีลักษณะแตกต่างออกไปจากวัดมหาธาตุ คือพระปรางค์โดยรวมจะมีลักษณะเป็นทรงจอมแห ซึ่งมีลักษณะรูปร่างของพระปรางค์มีลักษณะแอ่นโค้งเหมือนอาการทั้งน้ำหนักตัวเช่นแห

3. ลวดลาย

ลวดลายในสถาปัตยกรรมไทยโดยส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับรูปแบบของสถาปัตยกรรมเป็นหลัก ซึ่งลวดลายส่วนใหญ่จะเป็นส่วนประกอบของสถาปัตยกรรมซึ่งส่งเสริมให้สถาปัตยกรรม มีความสวยงามโดดเด่นขึ้นเป็นน่านักผู้พบเห็น ซึ่งลวดลายที่ใช้ในงานสถาปัตยกรรมไทยจะเป็นลวดลายที่เกิดขึ้นจากการเรียนแบบธรรมชาติจากวรรณคดี และจากความเชื่อ โดยมีข้อบังคับของสถาปัตยกรรมเป็นปัจจัยพื้นฐานหลักในการออกแบบลวดลายทั้งนี้ยังขึ้นอยู่กับอิทธิพลของต่างชาติและวัฒนธรรมซึ่งมีบทบาทต่อลวดลายและสถาปัตยกรรม ทำให้เกิดมีการขับเคลื่อนพัฒนารูปแบบลวดลายอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ลวดลายยังขึ้นอยู่กับสกุลช่าง ซึ่งลวดลายที่พบในสถาปัตยกรรมพระปรางค์จำแนกลวดลายได้ออกเป็นลายไทย และลายจีน

ลวดลายของพระปรางค์ทั้ง 3 วัด สามารถจำแนกออกได้เป็นลายไทยและลายจีน ซึ่งลายไทยจะพบในพระปรางค์ของทั้ง 3 วัด ซึ่งลวดลายไทยในพระปรางค์วัดระฆังและพระปรางค์วัดมหาธาตุจะพบเฉพาะในส่วนเรือนธาตุ และชั้นส่วนยอด พระปรางค์วัดอรุณจะพบทั้งองค์พระปรางค์ ในส่วนลายไทยได้แยกออกเป็นลายกนก นารี กระบี่ และคชะ ลายกนก จะพบในพระปรางค์ของทุกวัด ลายนารีจะพบเฉพาะพระปรางค์วัดอรุณ ลายกระบี่จะพบที่พระปรางค์วัดระฆังและพระปรางค์วัดอรุณ ลายคชะจะพบที่พระปรางค์วัดระฆังและพระปรางค์วัดอรุณ

ลายจีนจะพบในพระปรางค์วัดอรุณเฉพาะองค์พระปรางค์ประธาน

ลายไทย

ลายกนกลวดลายที่พบจำนวน 32 ลาย ลายช่อแท่งลาย ลายกระจับตาอ้อย ลายเกลียว ลายบัวคว่ำ ลายบัวหงาย ลายเกลียวดอกลอย ลายบัวลูกแก้ว ลายกนก ลายก้านต่อดอก ลายก้ามปู ลายบัวจกกล ลายประจายาม ลายก้านขดผักกูด ลายกระจับใบเทศ ลายดอกลอยรูปดอกจอก ลายยลูกขนานบ ลายพุ่มข้าวบิณฑ์ ลายก้านขด ลายหน้าขบกนก 3 ตัว ลายดอกลอยหน้าขบ ลายก้านต่อดอก ลายดอกใบเลื่อย ลายดอกลอยก้านต่อดอก ลายบัวคว่ำบัวหงาย ลายดอกไม้ร่วง ลายใบไม้ร่วง ลายดอกเถาเลื้อย ลายบัวจกกล ลายก้านแย่ง ลายเครือเถาดอกลอย ลายประจายาม

นารี รูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ รูปพระพายทรงม้ารูปพระนารายณ์ รูปเทพพนม รูปพระพรหม

กระบี่รูปพญามาร รูปพญามาร รูปกุมภภัณฑ์

คชะ ครุฑยุคนาก หงส์ นกเทศ กิन्नร กิन्नารี นาก

ลายจีน ลายพรรณพฤกษาโชดหิน ลายแจกันปักดอกไม้

ข้อเสนอแนะ

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยในวิชาเอกศิลปศึกษา ผู้วิจัยจึงเสนอแนะในการนำไปใช้ในการเรียนการสอน ดังนี้

การจัดการเรียนการสอนในด้านประติมากรรม ได้แก่

1. การปั้นขึ้นรูปทรงอิสระ
2. การปั้นขึ้นรูปแบบขด การขดอาจใช้เส้นกลมขด หรือแบบขดในเส้นรูปทรงต่างๆ
3. การปั้นขึ้นรูปแบบแผ่น
4. การปั้นขึ้นรูปแบบกดพิมพ์ แม่พิมพ์อาจเป็นวัสดุจากธรรมชาติ วัสดุสังเคราะห์หรือจากแม่พิมพ์

5. การขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน
6. การขึ้นรูปด้วยวิธีการหล่อ
7. การขึ้นรูปแบบผสมผสานหลายๆ วิธีเข้าด้วยกัน

การปั้นขึ้นรูปเป็นประติมากรรมด้วยวิธีการต่างๆ สามารถที่จะนำไปกำหนดหัวข้อต่างๆ ให้ผู้เรียนได้รู้จักกับประติมากรรมในลักษณะนูนต่ำ นูนสูง และลอยตัว โดยแยกประเด็นออกตามที่คุณเรียนเป็นศูนย์กลาง โดยในการเรียนการสอนให้สอดแทรกเกี่ยวกับการประดับตกแต่งเข้าไว้ด้วย

นอกจากนี้ยังสามารถที่จะนำไปจัดทำหลักสูตรระยะสั้น หรือหลักสูตรการอบรม เพื่อให้ผู้เรียนที่สนใจเลือกเรียนได้ เช่น

1. การขึ้นรูปด้วยวิธีการต่างๆ
2. การทำแม่พิมพ์ปูนปลาสเตอร์
3. การปั้นเครื่องประดับ หรือการปั้นของตกแต่งภายในบ้าน
4. การเขียนสีได้เคลือบ
5. การเขียนสีบนเคลือบ

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัย

ผลงานที่ผู้วิจัยได้ไปศึกษาค้นคว้าจากแหล่งข้อมูลเกี่ยวกับพระปรารักษ์และจากเอกสารที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ พบว่า การศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับงานประดับตกแต่ง ลวดลายของพระปรารักษ์มีน้อย ซึ่งโดยส่วนใหญ่จะกล่าวถึงแต่โครงสร้างทางสถาปัตยกรรม จะกล่าวถึงลวดลายที่ประดับน้อยมาก ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยต่อไปนี้

1. การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบลวดลายพระปรารักษ์ในเขตกรุงเทพมหานคร
2. การศึกษาประวัติความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างพระปรารักษ์

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กันยาบติ (นามแฝง). (2539). *หมายเหตุ:เมื่อแผ่นดินร้องไห้*. กรุงเทพฯ: บ้านกัลยาณิ
กรมศิลปากร. (2525). *ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่ม 4 วัดสำคัญกรุงรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ : ยูไนเต็ด โปรดัคชั่น.
_____. (2540). *ลายปูนปั้นงานช่างประณีตศิลป์ของไทย*. กรุงเทพฯ : การศาสนา กรมการศาสนา
กระทรวงศึกษาธิการ
- ไชแสง สุชะวันนะ. (2525). *วัดพุทธศาสนาที่ได้รับอิทธิพลศิลปะจีนในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ :
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จิรวรรณ พิศาลันต์. (2543). *ประติมากรรมตกแต่งหน้าบันพระอุโบสถในเขตภาคเหนือตอนล่าง (กรณีศึกษา :
จังหวัดพิษณุโลก)*. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. พิษณุโลก : มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- จิรวรรณ สมประสงค์. (2524). *ศิลปะประจำชาติ*. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
_____. (2532). *ศิลปะประจำชาติ*. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์.
- จตุร โกมุตรัตนานนท์. (2542). *สารานุกรมเครื่องปั้นดินเผา ครั้งที่ 2*. กรุงเทพฯ : ดันอ้อ 1999
- จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. (2541). "งานศิลปกรรมประเภทประณีตศิลป์" ในคู่มือมัคคุเทศก์. หน้า 139-147.
กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ชุมศรี ศิวะศิริยานนท์และคณะ. (ม.ป.ป.) *สถาปัตยกรรมไทยพื้นฐาน*. ครั้งที่2. กรุงเทพฯ : โปรเฟสชั่นแนล
พับลิชชิง.
- โชติ กัลยาณมิตร. (2518). *พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปะเกี่ยวเนื่อง*. กรุงเทพฯ : การไฟฟ้าฝ่ายผลิต
แห่งประเทศไทย.
- ทวีศักดิ์ ญาณประทีป. (2532). *พจนานุกรมนักเรียนฉบับเฉลิมพระเกียรติ พ.ศ. 2530*. ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ :
วัฒนาพานิช.
- ธนาคารไทยพาณิชย์. *มูลนิธิสารานุกรมไทย*. (2542). *สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่ม 10*.
กรุงเทพฯ: สยามเพรส.
- น.ณ.ปากน้ำ. (2542). *ศิลปกรรมในกรุงเทพมหานคร*. กรุงเทพฯ : คอมแพคท์พริ้นท์จำกัด
- นงนุช ไพรพิบูลย์กิจ. (2542). *ลายศิลป์ไทย*. กรุงเทพฯ : คอมแพคท์พริ้นท์จำกัด
- ปฏิพันธ์ ดาระดาษ. (2539). *ลายไทย ภาพไทย เล่ม 2*. กรุงเทพฯ : ม.ป.พ.
- ประวิทย์ จำปาทอง. (2521). *งานปั้นสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์-ปัจจุบัน*. กรุงเทพฯ : สำนักงาน
ศึกษาธิการ. เขตราชบุรี.
- ประเสริฐ ศิลรัตน์. (2528). *จิตรกรรม*. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
_____. (2538). *การออกแบบลวดลาย*. กรุงเทพฯ : โอ. เอส. พริ้นติ้ง เฮ้าส์.
- มาโนช กงกะนันท์. (2538). *ศิลปะการออกแบบ*. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.
- พระมหาสวัสดิ์ อธิสโก. (2544). *สิ่งน่ารู้ในวัดอรุณราชวราราม*. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.
- วรพงศ์ วรรณดิอุดมพงศ์. (2539). *การออกแบบตกแต่ง*. ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : โสภณ
- วรรณรัตน์ ตั้งเจริญ. (2544). "การออกแบบเครื่องประดับในระบบอุตสาหกรรม" ในการออกแบบทัศน-ศิลป์.
หน้า 23-41. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- วรรณภา ณ.สงขลา. *รายงานการอนุมัติจิตรกรรมฝาผนัง*. พระอุโบสถ วัดราชโอรส ราชวรวิหาร : กรมศิลปา
กร. กองโบราณคดี.

- วอลเตอร์ เอฟ.เวลลา. (2514) *แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ*. นิจ ทองโสภิต แปล. กรุงเทพฯ:สมาคมสังคมาศาสตร์.
- วิบูล วิจิตรวาทการ. (2542). *ต้นรัตนโกสินทร์*. ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์บุ๊คส์.
- วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. (2528). *ประติมากรรมไทย*. กรุงเทพฯ : อรุณ.
- _____. (2529). *ลายไทย*. กรุงเทพฯ : องค์การอรรุณ.
- วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. (2539). *นำชมศิลปกรรมตามวัด*. กรุงเทพฯ : ดันอ้อ.
- วิเชียร อินทรกระโทก. (2539). *ประติมากรรม*. กรุงเทพฯ : อักษรพัฒนา.
- วิรุณ ตั้งเจริญ. (2536). *ทัศนศิลป์*. กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พริ้นติ้ง.
- _____. (2537). *มนุษย์กับความงาม*. กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พริ้นติ้ง.
- _____. (2539). *สารานุกรมสำหรับเยาวชน ชุดศิลปะและงานสร้างสรรค์ ทัศนศิลป์ศึกษา*. ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ดันอ้อ แกรมมี.
- วิระสิทธิ์ ชูแสงทอง. (2519) *หน้าบันสมัย ร.3,ร.4 วิทยานิพนธ์ (ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม)*. กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.
- ศิริพงศ์ พยอมแย้ม (2525). *ศิลปกรรมไทยพื้นฐาน*. กรุงเทพฯ : โอเอส พริ้นติ้ง.
- ศิริวรรณ คุ่มไต้. (2543). *พระราชประวัติพระมหากษัตริย์ 9 รัชกาล*. กรุงเทพฯ:รุ่งเรืองสาส์น.
- ศิริวรรณ เวชวิทย์. (2534). *พุทธปรารค์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น*. วิทยานิพนธ์ (ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม). (ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.
- ศุภสิน สารพันธ์. (2545). *ศิลปะไทย*. กรุงเทพฯ : โอเนสโตร์.
- สมคิด จิระทัศนกุล. (2545). *วัด:พุทธศาสนาสถาปัตยกรรมไทย*. ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สมเด็จพระมหาธีรราชจารย์ (นิยม ฐานิสฺสรมหาเถร). (2544). *พระมหากษัตริย์ไทย*. กรุงเทพฯ : วัดชนะสงคราม.
- สงวน รอดบุญ (2521). *พุทธศิลป์สุโขทัย*. กรุงเทพฯ : อักษรสมัย.
- _____. (2526). *พุทธศิลป์รัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ : ภาควิชาศิลปศึกษา คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครูธนบุรี.
- สันติ เล็กสุขุม. (2539). *กระหนกในดินแดนไทย*. กรุงเทพฯ : มติชน.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2539). *ศิลปะในประเทศไทย*. ครั้งที่ 11. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. (2539). *ศิลปะในประเทศไทย*. ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เสนอ นิลเดช. (2545) *ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมไทย*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เสมอชัย พูลสุวรรณ. (2539). *สัญลักษณ์ในงานจิตรกรรมไทย ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 24*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ .
- แสงโสม เกษมศรี, หม่อมราชวงศ์และวิมล พงศ์พิพัฒน์. (2523) *ประวัติศาสตร์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3*. ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : กรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย.
- อนัสพงษ์ ไกรเกรียงศรี. (2535). *การศึกษาสถาปัตยกรรม วัดอรุณราชวราราม*. วิทยานิพนธ์(ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.

อารี สุทธิพันธุ์. (2532). *มนุษย์กับจินตนาการ*. กรุงเทพฯ : แสงศิลป์การพิมพ์.

_____. (2535). *ศิลปนิยม*. ครั้งที่ 3 กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

อุไร สิงห์ไพบูลย์พร. (2542). *ช่างสังหุมุ* : ศิลปกรรมไทยโบราณ. กรุงเทพฯ : เอส.ที.พี.

ภาคผนวก

ที่ ศธ 0519.12/10/52

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

สุขุมวิท 23 กรุงเทพฯ 10110

๗ ตุลาคม 2547

เรื่อง ขอลำยภาพเพื่อการวิจัย

นมัสการ เจ้าอาวาสวัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร

เนื่องด้วย นายณรงค์เดช เลิศมงคล นิสิตระดับปริญญาโท สาขาวิชาศิลปศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ได้รับอนุมัติให้ทำปริญญานิพนธ์เรื่อง "การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบลวดลายพระปรมาภิไธยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น" โดยมี รองศาสตราจารย์วรรณรัตน์ คำจกริยา และ รองศาสตราจารย์พฤต สุเมธธรรมศิริ เป็นคณะกรรมการควบคุมการทำปริญญานิพนธ์ ในการนี้ นิสิตมีความจำเป็นต้องเก็บข้อมูลเพื่อการวิจัย โดยขออนุญาตถ่ายภาพลวดลายกระเบื้องพระปรมาภิไธยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น บริเวณทุกชั้นที่มีบันไดทางขึ้น เพื่อเป็นข้อมูลในการทำปริญญานิพนธ์ ในระหว่างเดือนตุลาคม - ธันวาคม 2547

จึงเรียนมาเพื่อขอความอนุเคราะห์จากพระคุณเจ้า ได้โปรดพิจารณาให้ นายณรงค์เดช เลิศมงคล ได้ถ่ายภาพดังกล่าว และขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูง ณ โอกาสนี้ด้วย

นมัสการด้วยความเคารพ

/๗๒๕๔

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ เพ็ญศิริ จีระเดชากุล)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

โทร. 02-664-1000 ต่อ 5618, 5731

หมายเหตุ : ต้องการสอบถามข้อมูลเพิ่มเติม กรุณาติดต่อ นิสิต โทรศัพท์ 02-4673861 หรือ 07-0459417

ที่ ศบ 0519.12/1๕/๕๖

139

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

สุขุมวิท 23 กรุงเทพฯ 10110

๗ ตุลาคม 2547

เรื่อง ขอล่าภาพเพื่อการวิจัย

นมัสการ เจ้าอาวาสวัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร

เนื่องด้วย นายณรงค์เดช เลิศมงคล นิสิตระดับปริญญาโท สาขาวิชาศิลปศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ได้รับอนุมัติให้ทำปริญญานิพนธ์ เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบลวดลายพระปรมาภิไธยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น” โดยมี รองศาสตราจารย์วราวรรณ คั่นเจริญ และ รองศาสตราจารย์พฤทธิ สุภเศรษฐศิริ เป็นคณะกรรมการควบคุมการทำปริญญานิพนธ์ ในการนี้ นิสิตมีความจำเป็นต้องเก็บข้อมูลเพื่อการวิจัย โดยขออนุญาตถ่ายภาพลวดลายกระเบื้องพระปรมาภิไธยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น บริเวณทุกชั้นที่มีบันไดทางขึ้น เพื่อเป็นข้อมูลในการทำปริญญานิพนธ์ ในระหว่างเดือนตุลาคม - ธันวาคม 2547

จึงเรียนมาเพื่อขอความอนุเคราะห์จากพระคุณเจ้า ได้โปรดพิจารณาให้ นายณรงค์เดช เลิศมงคล ได้ถ่ายภาพดังกล่าว และขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูง ณ โอกาสนี้ด้วย

นมัสการด้วยความเคารพ

/ณรงค์เดช

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์เพ็ญศิริ จิระเดชากุล)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

เรียน เจ้าอาวาสวัดอรุณราชวราราม

ขอเรียนแจ้งว่า ข้าพเจ้าได้ขออนุญาตถ่ายภาพลวดลายกระเบื้องพระปรมาภิไธยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น บริเวณทุกชั้นที่มีบันไดทางขึ้น เพื่อเป็นข้อมูลในการทำปริญญานิพนธ์ ในระหว่างเดือนตุลาคม - ธันวาคม 2547

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

โทร. 02-664-1000 ต่อ 5618, 5731

ขอฝากให้พี่ได้

ขอฝากให้พี่ได้

หมายเหตุ : ต้องการสอบถามข้อมูลเพิ่มเติม กรุณาติดต่อ นิสิต โทรศัพท์ 02-4673861 มือถือ 07-0459417

วันที่ 2 วันที่ 20 มี.ค. 48

กิตติคุณ

ที่จริงแล้ว กอริ่งเป็นพระในวัดอรุณราชวราราม

ขอฝากให้พี่ได้

ขอฝากให้พี่ได้

ขอฝากให้พี่ได้

28 พ.ค. 48

ประวัติย่อผู้วิจัย

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ ชื่อสกุล	นายณรงค์เดช เลิศมงคล
วันเดือนปีเกิด	7 มีนาคม 2516
สถานที่เกิด	อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	70/2 ม. 2 แขวงบางหว้า เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร 10160
ตำแหน่งที่ทำงานปัจจุบัน	ครูประจำวิชา กลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะ สาระทัศนศิลป์ (เซรามิก)
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	โรงเรียนอัสสัมชัญธนบุรี
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. 2530	มัธยมศึกษาปีที่ 3 จากโรงเรียนวัดรางบัว
พ.ศ. 2534	ประโยควิชาชีพ (ปวช.) จากโรงเรียนศิลปะ
พ.ศ. 2536	ประโยควิชาชีพชั้นสูง (ปวส.) จากสถาบันเทคโนโลยีราชมงคลวิทยาเขต เพาะช่าง
พ.ศ. 2540	ศศ.บ. จากสถาบันราชภัฏยะเชิงเทรา
พ.ศ. 2548	กศม. (ศิลปศึกษา) จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ